

KORUNK

KONGRESSZUS ELŐTT • PETÓFI
ÉS A SZOCIALISTA MOZGALOM •
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI HA-
GYOMÁNYAINK ÉS AZ ÖNISME-
RET • HÁZTÁJI GAZDASÁG •
GENETIKAI TÁVLATOK • UTAZÓ
ÍRÓK ÉS TUDÓSOK • ARNOLD
TOYNBEE ÖNÉLETRAJZÁBÓL •
„A HOLNAP VÁROSÁ”-BAN • AZ
OLASZ VÁLSÁG ÉS A KOMMUNIS-
TA PÁRT • TÁVKÖZLÉSI MŰHOL-
DAK • BEM TÁBORNOK BRASSÓ-
BAN • PETÓFIANA • • • •

1969 | 7

E SZAM MUNKATÁRSAI

Bukarest

Mihálka Zoltán
Szilágyi Domokos

Brassó

Binder Pál
Killyén Ferenc

Kolozsvár

Balogh Edgár
Bálint Tibor
Bodor András
Dáné Tibor
Dávid Gyula
Fodor Sándor
Gálffy Mózes
Gáll Ernő
Kántor Lajos
Kányádi Sándor
Király László
Kozma Dezső
König Miklós
Lázár József
Murádin Jenő
Németi László
Salvanu, Virgil
Szabó Pál Endre
Zsakó János

Korond

Páll Lajos

Marosvásárhely

Módy Jenő

Nagybánya

Pusztai János

Nagyvárad

Köteles Pál

Simonyfalva

Héjja Emma

KÜLFÖLDI SZERZŐK

Adorno, Theodor W.
Amendola, Giorgio
Bajomi Lázár Endre
Lukácsy Sándor
Toynbee, Arnold

Paulovics László: Szeptember végén

KORUNK

havi szemle

	*			
	*			
		LUKÁCSY SÁNDOR	A X. Kongresszus előtt	983
		SZILÁGYI DOMOKOS	A különböző (Petőfi eszmei forrásai)	987
		DÁVID GYULA	Kamaszkor (vers)	993
		KIRÁLY LÁSZLÓ	Petőfi és a román szocialista mozgalom	993
		GÁLL ERNŐ	Emlékmű (vers)	999
		KÖNIG MIKLÓS	Társadalomtudományi hagyományaink és az önismeret	1000
		MÓDY JENŐ	Termelőszövetkezet és háztáji gazdaság	1010
		PÁLL LAJOS	A genetika és távlatai	1017
		THEODOR W. ADORNO	Megbékélve, Ballada a békességről, Ballada a szépségről (versek)	1025
			A mikrolemez forradalma	1027
			Utazó írók és tudósok	1030
		VIRGIL SALVANU	Észak-Európában — építész szemmel	1030
		FODOR SÁNDOR	Gyermeksajtó — Angliában	1036
		KÁNYÁDI SÁNDOR	Panta rhei (vers)	1039
		NEMETI LÁSZLÓ	Marokkói matematikusok között...	1040
		ZSAKÓ JÁNOS	Vegyészek alma-atai értekezetén	1043
		ARNOLD TOYNBEE	szellemi önéletrajzából	1047
HAZAI TÜKÖR		KÖTELES PÁL	Mai változások „A Hónap városá“-ban	1057
JEGYZETEK		MURÁDIN JENŐ	A továbblépés művészete	1062
		BÁLINT TIBOR	Az igéző részletekről	1063
		LÁZÁR JÓZSEF	A nagyvilág hullámhosszán...	1066
NEMZETKÖZI ÉLET		MIHÁLKA ZOLTÁN	A fejlesztés stratégiája a harmadik világban	1068
		GIORGIO AMENDOLA	Az olasz válság és a kommunista párt	1072
		SZABÓ PÁL ENDRE	Távközlési műholdak	1077
ÉLŐ TÖRTÉNELEM		BINDER PÁL	Bem tábornok Brassóban	1084
		KILLYÉN FERENC		

SZEMLE

KÁNTOR LAJOS	Mitológiai és kritikai játékok (Kövek)	1093
GÁLFFY MÓZES	A román nyelv tanításának újabb kézikönyve	1097
KOZMA DEZSO	Petőfiana	1102
BAJOMI LAZÁR ENDRE	Egy majdnem Goncourt-díjas regényről	1105
BALOGH EDGÁR	Műfordító és publicista	1106
PUSZTAI JÁNOS	A Nagy Összeférhetetlen	1109
BODOR ANDRÁS	Eredeti-e Horatius halhatatlan költeménye?	1112
LEVELEK		
A SZERKESZTŐSÉGHEZ		
DÁNÉ TIBOR	Utóhang egy előszóhoz	1122
HÉJJA EMMA	Több jó zenei anyagot a tanuló ifjúságnak	1124

KRÓNKA, TÉKA, TALLÓZAS

Műmellékleten Paulovics László munkái

Beck Ö. Fülöp, Márkos András, Szervátiusz Jenő, Szervátiusz Tibor szobrai

Kozma István, Szilágyi Zsolt ötvösmunkái

Mottl Roman metszete, Venczel János litográfiája

Fux Pál, Pusztai Péter, Virgil Salvanu rajzai

Kabay Béla felvétele

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929–1940)

Postacím: Cluj, Piața Libertății 4–5, Republica Socialistă Românie

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4–5. Tel.: 1 14 68, 1 38 05

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: Balogh Edgár (főszerkesztő-helyettes), Gáll Ernő (főszerkesztő), Gáll János, Kántor Lajos, László Béla (szerkesztőségi főtítkár), Lázár József, Szabó Sándor, Weizsmann Endre. Bukaresti szerkesztő: Aszódy János.

Str. C. A. Rosetti 43/a. Telefon: 167–465.

A X. KONGRESSZUS ELŐTT

Betöltött feladatainak áttekintésekor és új munkaszakaszának megszervezésekor szívesen fordult mind a román nép, mind a vele együttélő hazai magyar nemzetiség a múlt nagy eseményeket hordozó jeles gondolkozóihoz, akik számára bírálati mérleget is, a jövőbe nyitó kulcsot is jelenthettek. Egyáltalán nem véletlen, hogy ez így van a szocialista társadalomszerkezet magaslatára ért nemzet és nemzetiség esetében is, a tudományos-műszaki forradalomhoz mért korszerűség, a minden vonatkozásban haladó pártosság bel- és külpolitikában egyaránt elkötelező áramában. A hagyományok százados tapasztalatokkal betáplált számítógépek jelzéseiént jutnak szerephez marxi—lenini gondolatrendszerünkben, s törvényszerű lehetőségeinkre figyelmeztetnek sajátos földrajzi és történelmi viszonylataink szerint.

Két nagy név merült fel napjainkban a közös múltból. Nicolae Bălcescué, aki a román demokratikus felemelkedés és nemzeti egység reális álmát az együttlakó nemzetiségekkel való elvi és gyakorlati megegyezés szellemében fogalmazta meg s Kelet-Európa nagy emancipációjába szötte bele szabad népének sorsát; és Petőfié, aki a néptestvérség élére kérte és várta népét, harcba szállva minden úri bűn és elnyomó szándék ellen... Nem az a jelentős most, hogy egyikük 150 évvel ezelőtt itt született és idegenben halt meg, másikuk 120 évvel ezelőtt idejött meghalni a világszabadságért. Szülőhelyet és sírt ölelnek körül koszorúzó tömegeink, hogy mindkettőjük idézésével egy megváltozott kor új viszonyai közt is hasznot merítsenek tanításaikból. Az országos ünnepek és megemlékezések a román nemzet és a vele egyesült, közösen élő és alkotó magyar nemzetiség szocialista önismeretébe és öntudatába fogadja be irányadó kalauzként mindazt, ami idők és rendszerek múlásán át kölcsönös felismerésekben és egymásraultaltságokban mind a mai napig érvényes.

Avagy nem tanulságos-e mindmáig a múlt ködfüggönyén áthalló szót, melyet Bălcescu franciaországi száműzetéséből 1852-ben küldött haza: „A kérdés, amelyet Erdélyben meg kell oldani, az volt, és ma is az, hogy kikiáltva az egyetemes polgárjogokat, vagyis az egyéni és nemzeti egyenlőséget, a románok, magyarok, szászok és székelyek keressék meg a békés együttélés módját, és egymással szövetségre lépve alkossanak államot... Nem kétséges, hogy a románok száma Erdélyben minden esetben természetes és jogos túlsúlyt biztosít nekik az ország ügyeinek intézésében...“ A románságot egyesítő s a székelység szabadságtörekvéseit felkaroló Mihály vajda uralkodásáról írt monográfia fel-emelő intése ez, melynek értelmét igazában csak ma érvényesíthette új társadalmi rendünk, a szocializmus. És nem a hely és idő törvényeiből

indul-e ki és szól hozzánk a magyar szabadságharc nemesi vezetőivel szembekerült és magára maradt Petőfi, amikor az Egyenlőségi Klub politikai programjában főíre-érthetetlenül leszögezi: „Egyesültünk a nyelvi különbözőségeken alapuló idegenkedések elenyésztésére, ennél fogva társadalmunk bármily nyelvet beszélő honpolgárt... szívesen lát tagjai közt.“ Bălcescu nagy kísérlete, hogy hidat teremtsen Kossuth Lajos és Avram Iancu forradalma közt, elkésett, de a költő-lelkű publicista-történész erkölcsi modellje éppen úgy máig szóló, sőt éppenséggel a mi korunkban ment át megvalósulásba, mint ahogyan a Bem nemzetközi forradalmárságához csatlakozott, az erdélyi táborban Bălcescu hívével és barátjával, Cezar Bolliac román forradalmárral közös arcvonalra került Petőfi igaza is túlélte az egymással tragikus ellentmondásba jutott forradalmak bukását.

Készülőben a Román Kommunista Párt X. kongresszusára a történelmi visszaemlékezés is erőgyűjtés az előttünk álló történelmi feladatokra, s a tömegeink érzésvilágában és gondolkozásában végigfutott két pályakép, a Bălcescué és Petőfié, egyaránt a mai mondandó jelentőségét fokozza fel. Mint amikor fénycsóvák kereszteződnek, s a közrevett tárgy felragyog, úgy izzik át — múlt és jelen egybevetésével — jövőt hitelesítő történelemmé a pártkongresszus vitára kiadott téziseiben a forradalmi emberség: „Pártunk a jövőben is ápolni fogja az egész nép soraiban a szocialista hazafiságot — amely becses politikai és erkölcsi értékek létrehozásának, a nemzet energiái serkentésének tényezője —, a forradalmi vívmányok megvédésének szándékát. Pártunk ugyanakkor a szocialista internacionalizmus szellemében neveli a tömegeket. A szocializmus körülményei között a hazaszeretet harmonikusan összeforr a szolidaritással más népek iránt, internacionalista magatartással a világproletariátus, az egész világ forradalmi és haladó erőinek harca iránt.“

*

A mai ellentmondásos világpanorámába, imperialista és szocialista világ, valamint a feltörekvő harmadik világ, a volt gyarmatok és elmaradt országok együttlétezésébe s kapcsolataik szövevényébe mi saját nemzeti és nemzetiségi erőink egyesítésével és közös kifejtésével, egyetlen szorgalmas, alkotó családként illeszkedünk be. Vezető pártunk eredendő és élő marxi-lenini ideológiájára, szocialista köztársaságunk öntudatosan érvényesített szuverenitására támaszkodva valljuk a X. kongresszus téziseivel: „Pártunk és kormányunk síkra száll és síkra fog szállni azért, hogy erősödjék a cselekvő szolidaritás és együttműködés mindazon országokkal és népekkel, amelyek harcolnak az imperialista uralom ellen, s támogatja ezeknek az országoknak és népeknek az erőfeszítéseit nemzeti függetlenségük megvédéséért, a gazdasági és társadalmi haladásért, a nemzetközi élet küzdőterén való érvényesülésükért. A Román Kommunista Párt és országunk kormánya a jövőben is következetes politikát folytat a nemzetközi légkör szüntelen javításáért, a népek közötti barátság és együttműködés fejlesztéséért.“

Egy bensőséges bukaresti gyűlésen, ahol a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának plénuma a közelgő pártkongresszus téziseit és irányelv-tervezetét vitatta meg, egy író-küldött arról a történelmi példáról beszélt, melyet Románia Szocialista Köztársaság mutat fel a nemzeti kérdésnek az egyenlőségen alapuló leninista megoldásával minden más olyan ország számára, ahol a nemzeti egyenlőségért még harcolni kell. A gyűlés résztvevői — magyar munkások, szövetkezeti parasztok és értelmiségiek — a pártdokumentum szellemében hazafias elkötelezettségként nyilvánították meg hűségüket a pártvezetés iránt, s kifejezték segítőkészségüket a nemzeti kérdés lenini megoldásának mindenkori fenntartásában bármely oldalról történő nacionalista törekvésekkel szemben.

Különös figyelmet váltott ki ezen a plenáris ülésen mindaz, amit a X. kongresszus Irányelv-tervezete az oktatás fejlesztésével és korszerűsítésével kapcsolatban tartalmaz. Nemegyszer tettük már mi is folyóiratunk hasábjain szóvá, hogy a hazai magyar művelődés és nevelésügy terén még bizonyos irodalom-centrizmus és humán-egyoldalúság kísért a múltból, s összhangot kívánunk az egyaránt jelentős és fontos reál és humán kulturális tájékozódás, szakmai felkészültség között. Ebben az értelemben üdvözölte a magyar nemzetiségű dolgozók képviselője is azt a pártfőrekvét, hogy „növeljük a szakmai iskolákban és munkahelyi tanonckodással szakképesített munkások számát és részarányát“, hogy „a szaklíceumok lesznek a középfokú káderek fő felkészítési formái“, továbbá, hogy „különleges súlyt helyezzünk a műszaki és gazdasági főiskolai oktatás fejlesztésére“. A X. pártkongresszus elé terjesztett javaslatok mindezeket a célkitűzéseket a magyar anyanyelvű tanulók alkotmányunkban biztosított jogaiból kiindulva úgy támasztották alá, hogy mind a szakmai nyelvezet anyanyelvi megértése és megszerzése, mind a helyes román nyelvtanulás eredményes legyen, s így korszerűen fokozódjék a hazai magyar nemzetiség hozzájárulása is a szükségelt szakkaderek kellő számú kiképzéséhez, a műszaki haladáshoz és a tudományos kutatások fellendítéséhez, vagyis végeredményben az 1971—1975-ös öt éves terv és az 1976 és 1980 közötti nemzetgazdaságfejlesztés országos sikeréhez.

Ha szükségszerűen előtérbe nyomul is — a munkatermelékenység és az általános életszínvonal további emelésének követelményeként — a technikai művelődés, nemhogy csökkenne, hanem éppen ellenkezőleg, a szocialista fejlődés törvényei szerint meg is növekedik a szellemi élet, a sajátos nemzeti kultúrák irodalmi és művészeti kincseinek, gondolati gazdagságának, erkölcsi ihletettségének közhatékonyasága. „Pártunk az egyetemes kulturális kincsek megismerésének és átvételének politikáját folytatja — hirdetik a X. kongresszus tézisei —, de úgy véli, hogy a hazai művészeti és irodalmi alkotóknak kötelességük következetesen megszólaltatni népünk szellemiségét, eredeti, valóságú művekben ábrázolni a szocialista társadalom sajátosságait. Az alkotók így ténylegesen hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a nemzeti értékek bekerüljenek az egyetemes kulturális értékek körforgásába.“ Mi sem természetesebb, mint az az odaadás, mellyel a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának plenumán részt vett írók, művészek és tudományos szakemberek megfogadták, hogy a romániai magyarság sajátos nemzeti kultúrájának fejlesztésével, eredeti irodalmi és képzőművészeti alkotásaikkal, zenei és színművészetükkel, történeti műveikkel, tudományos szaktevékenységük anyanyelvi népszerűsítésével és a román kultúra termékeinek műfordításával egyaránt hozzájárulnak az ország szocialista közművelődéséhez s a korszerű távközlési eszközök magyar nyelvű adásai útján is szívesen bekapcsolódnak a szocialista kultúra terjesztésébe a magyar tömegek között.

Mindezzel eleget is tudunk majd tenni annak az örömmel vállalt feladatnak, melyet a tézisek így fogalmaztak meg: „... a magyar, a német, a szerb, az ukrán dolgozók tanácsainak széleskörűen mozgósítaniuk kell az együttélő nemzetiségeket, hogy a román néppel való testvériség és együttes munka szellemében előmozdítsák a pártprogram végrehajtását, közös hazánk felvirágoztatását.“

*

Minden az emberért történik. A gondolkodó és cselekvő, javakat termelő és fogyasztó, családalapító és társadalmi-kulturális közösségekben élő ember boldogulásáért. A X. kongresszus tézisei értelmében: „Allamunk fejlődésének, a társadalmi tevékenység szüntelen fejlődésének és tökéletesedésének egyik fontos jellegzetessége

a szocialista demokrácia szüntelen mélyülése, az emberi személyiség teljes, zavar-
talan érvényesülése számára legkedvezőbb feltételek megteremtése." Ősztönös bur-
jángások, véletlenszerű tényészet helyébe a szakszerű tudományos társadalomszer-
vezés lép, minél inkább elejét véve a természeti erők anarchiájából származó em-
beri sorstragédiáknak. A román nemzetre s a vele együttélő nemzetiségekre egy-
aránt érvényes fejlődéstörvények érvényrejuttatásának lényeges feltétele azonban
a korszerű gondolatosság, az ideológiai tevékenység széles skálájú kibontása.

A régi társadalmi rendszerek farkaserkölcsével, kizsákmányoló és leigázó tö-
rekvéseivel s az ellentéteiket tükröző vagy leplező embertelen tudattartalmakkal,
elidegenedett felfogásokkal, anarchikus és nihilista nézetekkel, misztikus előítéle-
tekkel és anacionális sablonokkal mi az emberiség közös fejlődésének törvényszerű
lehetőségeit szolgáló kommunista tudományosság és valló-vállaló hit meggyőző és
felvilágosító munkásságát fordítjuk szembe, nem riadva vissza sohasem a termé-
keny vitától, a dolgok és eszmék minden dogmától mentes, szabad vizsgálatától.
Ennek a sokoldalú ideológiai tevékenységnek nyit utat pártunk a filozófiai kutatás,
a szociológiai vizsgálódás általános előmozdításával, s mint már júniusi számunk
vezérhelyén megjegyeztük, lapunk ki is veszi részét mindabból, ami a marxi-lenini
elmélet állandó előbbrehaladását és tökéletesedését szolgálja akár a tapasztalat,
akár a szabad véleményeserek útján.

Amikor pártunk leszögezi, hogy „az új rend megteremtése és fejlesztése tuda-
tos folyamat“, tulajdonképpen már ki is fejezte annak alapvető szükségét, hogy
egyén és közösség, család és munkaegyüttes, nemzetiség, nemzet és az állampolgá-
rok összessége csakis állandó tanulással, egyre magasabb fokú művelődéssel ala-
pozhatja meg érvényesülését. A felemelkedés legelső eszköze magánéletben és köz-
életben egyaránt a kellő tájékozódás korunk nagy tudományos-műszaki forradal-
mában, s a szükséges szakosodás keretében is meg kell őrizni, ki kell lombosítani
a világnézet és társadalomismeret egészét. E tekintetben különleges feladatok vá-
rnak falun-városon, tömegeink hullámzó életében mindenütt az értelmiségre, mint
olyan rohamosan növekvő társadalmi rétegre, melyben a tudás felhalmozódik s a
szocialista társadalmi felelősség dinamikájával terjed és szaporodik is tovább,
anyagilag erővé válva a tömegek köztudatában és kulturális szintjének az életszínvo-
nallal egyidejű emelkedésében. Ebben az értelemben működünk eddig is, bevonva
a hazai magyar egyetemi és főiskolai hallgatóság legjavát is lapunk szellemi mun-
kájába. Feladatainknak megfelelően a kongresszus téziseinek elsősorban ezen a
téren, a hazai magyar tudományos közgondolkodás korszerű fejlesztésével teszünk
eleget, állandó termékeny kölcsönviszonyban a román tudományos kibontakozással,
közösen törekedve mindenkor a világszínvonal elérésére.

Végső summájában erkölcsiséget sugároz a kongresszusi program, éppen ezért
a maga erőpróbájában nem alkalmi jellegű, hanem maradandó esemény és cselek-
mény. Vitákban, előkészületekben, s népünk színe előtt, majd a kongresszus mun-
kálatai közt is ez az erkölcsi többlet domborodik ki: az új közösségi ember magatar-
tása az élet, a világ nagy kérdéseivel szemben, ésszerű együttélésért és biztonságért,
békéért és haladásért, az emberiség legjobbjainak nemzedékről nemzedékre átörök-
lött humánuma szerint.

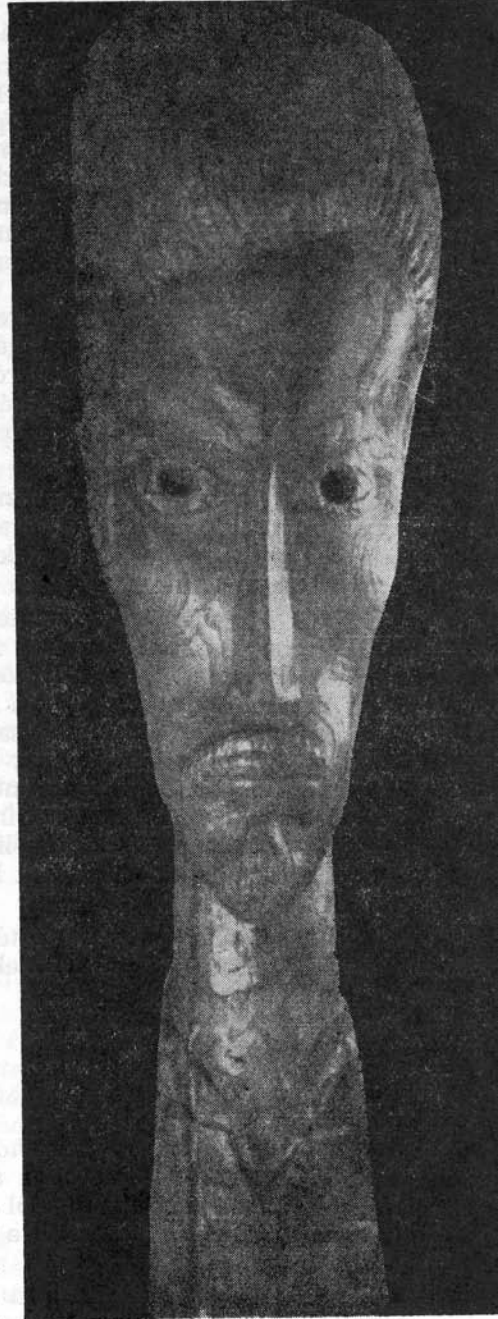
KORUNK

A különböző

1843 őszén Irinyi József cikksorozatban fejtette ki véleményét Széchenyi adóreformjavaslatáról. A nemes gróf a *Jelenkorban* válaszolt a bírálatra, ingerülten, de feltűnő gonddal: komolyan vette, komolyan kellett vennie az ellenvéleményt. Noha annak szerzője nem volt gróf, s akkor még csak húszéves. Éppen egykorú Petőfivel.

Elképzelhetetlen, hogy a húszéves Petőfi olyan cikksorozatot írhatott volna, mely Széchenyit, szakszerűségével, alapos vitára kényszerítse. Az igaz, 1842 májusa óta néhány publikációt, verseket többnyire, már ő is maga mögött tudhatott, de adóügyben értekezni? Irinyi és Széchenyi hírlapi vitája idején Petőfi falusi ivószobák hevenyészett színpadán szaval, majd Debrecenben teng „ínséges állapotban“, „csontváz“-zá soványodva. Nem a telekdíj, nem az adóügy az ő gondja, hanem a Laukának kölcsön adott nyolc pengő forint, melyből hármat még nem kapott vissza, s ezért Nagy Ignác „Tekintetes Úrnál egy alázatos kérelemmel“ kölcsönért „alkalmatlankodni“ kényszerül.

Közismertek Petőfi kamaszkori viselkedéséi. Az iskoláit nem fejezte be; a kor szokásos és kötelező — jogászi — műveltségét nem sajátította el. Helyette, hányattatásai alatt, élettapasztalatot busásan kapott, idővel kamatoztatta is költészetében; helyette, éppen Debrecenben, Bajza tanácsára Tieck és Röscher dramaturgiai munkáit forgatta, vélhetőleg, ha megmarad a színészet mellett, nem is haszontalanul; de ami írói-közéleti föllépését megkönnyíthette volna, ami vele egykorú pályatársainak könnyűszerrel a kezéhez állt, amit még Arany is, noha szintén félben maradt diák, úgyahogy birtokolt, s első nyilvános jelentkezésekor (*Népnevelési ügyben*, 1841) előmutatni kötelezőnek tartott: a reformkor szabvány politikai-jogi ismeretkészségét Petőfi

Szervátiusz Tibor: Petőfi

nélkülözni volt kénytelen. Bizonyos, hogy Irinyi cikkét nem írhatta volna meg.

Megkockáztatom az állítást, hogy nagy szerencséjére.

A Sárosi Gyulák, a Vachott Sándorok olyan szépen fűjték a reformkori nótát, a liberális-ellenzéki szöveget, megannyi verset írtak, és csupa jó szándékkal, adóról, védegyeletről, úrbérről, követválasztásról, tudomisen. Megpróbálhatta volna elvégre Petőfi is; meg is próbálta hiszen. Írt *Védegyeleti dalt* (1844. október-november) s más effélet, ki is hagyogatta őket később gyűjteményeiből. Vagy elégette. Van Petőfi életének egy kevés figyelemre méltított epizódja: Vachott Sándorné beszéli el, hogy férje egy ízben Béranger utánzását vetette Petőfi szemére, s az, hirtelen haragjában, a tűzbe vetette egy nyaláb versét. Ez aligha pletyka; Tüllmann Ignác egykorú levele (1845. március 4.) megerősíti: „Többet 80 darabnál a lángoknak adott át.“ Nyolcvan Béranger-utánzatot? Nem lesz ez egy kicsit sok? Nem arról van-e szó inkább, hogy Petőfi általában elégedetlen volt versei egy részével? Nehezen tudnék elszakadni a gondolatától, hogy néhány Béranger-imitáció mellett volt abban a nyalábban jó egypár „védegyeleti dal“ is.

Nem ment, hála isten, nem ment ez a hang Petőfinek; nem tudott ő, már csak műveltsége alkatánál (hiányainál) fogva sem, jogász érvelest, megyei okoskodást, alkotmányosdi politikát versebe szedni. Aztán meg már nem is akart.

Egyik legfontosabb vallomásának tartom a márciusi napló sorait: „Politikai életünket távolról néztem vagy rá sem néztem... szánakoztam a napi politika kurjogató hósein... Magamba zárkóztam, mint elzárkózik tornyába a csillagász, s a földről az égre vetettem szemeimet, a jelenből a jövőbe.“ A legpolitikusabb magyar költőtől egy kicsit furcsa nyilatkozat: a napi politika ellen; ám Petőfitől, aki különben is tudott fogalmazni, illik szó szerint vennünk. Miután azzal a verségetéssel (legalább képletesen) tabula rasát csinált, csakugyan kezdte „távolról nézni“ a napi politikát, az ő napi politikájukat, a kurjogató hősöket, mely „nem egyéb, mint homokra rajzolt kép“; másra figyelt, és tudni kezdett valami mást.

Azt, amit a magyar történet legnagyobb költői forradalmának, majd legforradalmibb költészetének megvalósításához, végbevételéhez tudnia kellett.

*

A Felhők, Az örült, A hóhér kötele, a Tigris és hiéna Petőfije elrugaszkodott szinte mindentől, ami hagyományos volt a magyar irodalomban. Önnön hagyományaitól is; nemcsak az elégetett versektől — a népdaloktól, a bordaloktól, a zsánerképektől, a *János vitéz* költői tájaitól is.

Épp amikor már kezdett úgy-ahogy révbe érni, híre terjedett, befogadta, s némi kenyérrel látta el az írói világ: egyszerre a világgyűlölet, a mizantropia, az elkeseredés, a sötét dac és a végletes, abszolút lázadás költője áll elénk.

Elrugaszkodott; mi volt ugródeszkája? Horváth János Shelley hatását mutatta ki e korszakon; bizonyíték: fordította is. Shelley és Szalkszentmárton! Horváth Jánosnak nem tűnt föl e kapcsolat szinte képtelen rendkívülisége. Ki olvasta akkortájt Shelley-t, nemhogy Magyarországon — Európában? Henri Peyre nagy monográfiájából tudom, hogy Shelley neve azidőtt francia nyelvterületen még alig-alig cseng. Németül már elkészült néhány művének fordítása, s Gutzkow tanulmányt, Herwegh szonettet írt róla. Lehet, hogy ezek hívták föl Petőfi figyelmét reá, meg lehet, nem tudjuk, és sosem fogjuk megtudni, mert Petőfi kortársai inkább botjára és pipájára emlékeztek, mintsem olvasmányaira.

Ösztön? Ám nevezzük csodálatos ösztönnek Petőfi képességét, mely-lyel mindannyiszor megtalálta és kiválasztotta a hozzá legillőbb olvasmányokat, épp azt, amire tehetségének, hajlamának a leginkább szüksége volt, s ami aztán, megkülönböztetve őt Magyarországon, rokonította Európával.

Európában is mivel? A *Felhők* költői forradalmát nem magyarázhatom Vörösmartyval; Lamartine-nal, Victor Hugóval sem. A *Felhők* életérzésének analogonját a harmincas évek Párizsában találom meg. Élt ott egy maroknyi költő, a romantika végső, vad, elveszett nemzedéke, Pétrus Borel, Philotée O'Neddy és társai, hóbortos öltözetekben és polgárijesztő indulatokkal, republikánus rajongásban és a polgárkirályság tikkadt gyűlöletével, végletes, abszolút, abszurd tagadók, a lázadás, a düh, a dac, a kétségbeesés megszállottjai. Témáik: hóhér és Saint-Just, zsarnokgyűlölet és csömör, villanó tőr és életiszony; formaviláguk: a romantika oly szilaj kitörései, végletek, rettenetek, aminőkről egy Hugo, egy Byron nem is álmodott. Ismerte őket Petőfi? Nem tudom; senki sem ismerte őket, elveszett nemzedék, majd csak a szürrealisták fedezik föl, elődeiket. Tudott-e róluk Petőfi, majdnem közömbös számomra: nem hatást — szellemrokonságot kutatok, s ekként regisztrálok a hasonlóságot a *Felhők* egetverő háborgása, *A hóhér kötele* vad jelenetezése, a *Tigris és hiéna* szertelensége és Pétrus Borelék költői világa között. Köz-
lök két strófát:

Philotée O'Neddy:

*La mort est plus auguste,
Plus sainte, quand il faut,
Pour une cause juste,
Monter sur l'échafaud . . .*

Petőfi:

*Meghalni érted, oh hazám,
Habár rettentő kínpadon,
Kétszer, háromszor halni meg bár,
De érted halni: szent óhajtatom!*

Petőfi nem ismerhette ezt a francia verset, hisz Philotée O'Neddy életében (noha túlélte Petőfit) meg sem jelent. Véletlen egyezés tehát; de miért nincsenek ilyen véletlen egyezések Philotée O'Neddy és Arany, Tompa, Madách között? És miért van Petőfinél tucatnyi?

Pétrus Borel és nemzedéke az európai romantika válaszútján áll: utolsó forradalmi nemzedék, Saint-Just és Marat megéneklői, a polgár-

királyság mocskától lefojtott forradalmiságuk az abszolút lázadás irányában forrt ki; ezután már csak Baudelaire következhetett, ki ősenek vallotta Borelt, s maga is megélte indulatait, Baudelaire következett, kihült lávakő, 48 szörnyű ábrándvesztése után.

Petőfi a *Felhőkkel* lép a világirodalomba. Az európai romantika válszútján áll ő is, kelet-európai gúnyjában: első forradalmár Magyarországon, ki még tapogatózó korában s a forradalom előtt megéli a kilátástalanság s az abszolút lázadás indulatait és gyötrelmeit, aztán a *másik* útra tér — ha költői rangját nézzük, mely megkülönbözteti a Herwegh-ektől és Freiligrathoktól, *egyedül* lép a forradalmi költészet útjára, a *Levél Várady Antalhoz* és *Az apostol* között mindenestre olyasvalamit csinál, amit senki más Európában.

Ha megkérdezzük Petőfit, milyen elvet vall, forradalmi költészete és cselekvése politikai-világnézeti alapjául, bizonyos, hogy nem ezt feleli: Babeufre esküszöm.

Mégis: ha meghatározni akarjuk Petőfi világnézetének jellegét, politikai gondolkodásának európai rokonságát, fajsúlyát, bizvást minősíthetjük ideológiáját babeufi-buonarrotiánus típusú ideológiának.

Szükséges a meghatározás. Republikánusnak mondanunk Petőfit nem elég; számosan voltak republikánusok, Magyarországon is, de Petőfi csak egy, s nem mindenki értette ugyanazt a respublikán. Az utópista szocializmust emlegetni sem elég; laza gyűjtőfogalom ez, mely rendszerek, tanok tarka és egymásnak szerfölött ellenmondó sokaságát takarja, ellentmondó, egymást kizáró, tusakodó rendszereket; ez mind — egy gyűjtőnév alá vonva — nem hathatott Petőfire, nem minősítheti gondolkodását, s a kutatás kötelessége éppen az, hogy a tarkaságból kikeresse azokat az elemeket, amelyek csakugyan hatottak vagy rokon vonásokat mutatnak fel, s kijelölik Petőfi szellemi környezetét. Amíg ezt, a gyér források adta lehetőségek határain belül, tisztázni nem sikerül, addig Petőfiről bármilyen kép távlati pont, bármilyen mondanivaló kohézió nélkül marad, addig Petőfit voltaképpen néven nevezni sem tudjuk, addig nincs Petőfi-életrajz, vagy csak olyan, amilyen volna Zrínyié Machiavelli, József Attilaé Marx és Freud neve említése nélkül.

Saint-Simon? „Ha majd a bőség kosarából Mindenki *egyaránt* vehet...“ Ez világos és egyértelmű beszéd: Petőfi e soraiban mást, mint a korabeli *egyenlőségi* kommunizmus elvének kijelentését, nem láthatunk. Mégis mit mond róla Turóczi-Trostler József? „Saint-simonista atmoszférájú gondolat...“ Saint-simonista atmoszférájú gondolat? De hiszen Saint-Simon és tanítványai szüntelenül hadakoztak mindennemű egyenlőségi filozófia és politika ellen, a javak egyenlő elosztásának elvét kereken tagadták. Hogyan minősülhet Petőfinél saint-simonista gondolatnak az, amit Saint-Simonék nem vallottak soha? Az ilyen állítás semmit sem magyaráz meg, ellenkezőleg: félrevezet.

Saint-Simon, Fourier, Leroux, Pecqueur, Vidal, Granger, elolvastam munkáikat, franciát, németet, angolt, el még az aprószenteket is: sehol sem tapasztaltam Petőfi szellemrokonságának nyomait. Ellenben: valahányszor Buonarroti vagy egy-egy tanítványa, Achille Roche, Laponneraye, Vignerte és mások munkáit veszem elő, megcsap az atmoszféra, a vágyak, a gondolatok, a törekvések, az indulatok hasonlósága, írásaikat olvasva Petőfi körében érzem magam. Azonos vágyak, eszmények, elszármások, azonos mitológia, Saint-Justtól a Saint Merry kolostor utcájának hős csapatáig.

Saint-Merry kolostor utcája, még áll a megfeketedett gótikus templom, melynek köveit a „száz republikánus gyermek“ vére festette pirosra; első párizsi lépteim célpontja volt e templom, ez a szűk utca, s képzeletem gyakran lepergeti a filmet: ha Petőfi eljut Párizsba, bizonyosan ő is elzarándokol oda... Más, aki tehette volna, nem tette meg. Irinyi, noha szisztematikus alapossggal s jegyezgetve járta be Párizs forradalmi emlékhelyeit, a kolostor-utcáról s barikádjairól, melyeken az első piros zászló lengett, nem szól. Egy francia irat van előttem: az Emberi Jogok buonarrotiánus társasága adta ki 1833-ban, a kolostor-utcai hősök halálának első évfordulójára. Petőfi forradalmi költészetének egész motívumsorozatát jegyezhetném belőle ide.

Itt, ebben az utcában, a harmincas évek Párizsában (mely Pétrus Borelék költészetének is helye és időszaka) lelem meg Petőfi szellemi égtájának délkörét; a buonarrotiánus tanokban a pontot, mely köré Európa forradalmi ideológiái koncentrikus körökként rendeződnek, távoli, szélső, mégis egyközpontú körként Petőfi forradalmi ideológiája is.

Petőfi forradalmi költészete, a „teljes egyenlőség“, a szociális republika, a végső forradalom, a piros zászló költészete: buonarrotiánus ihletésű költészet; Petőfi a költészet Blanquija; ha a XIX. századot mint a (szociális) forradalmak századát fogjuk fel, Petőfi a XIX. század költője. Párja nélkül.

Kelet-Európában? Ott. Paraszországban? Abban. Nemzeti problematikájával? Azzal együtt.

*

Terminológiai és motívum-egyezések, hangulat-rokonság, Petőfi szellemi életrajzának (ahogy azt *Az apostolban*, Szilveszterről szólván, megírta) kísérteties hasonlósága a blanquista-buonarrotiánus Martin Bernard szellemi önéletrajzával — de ismerte-e Petőfi Buonarrotit s művét, a babeufi-buonarrotiánus irodalmat?

Nevüket nem írta le. Cabet nevét sem írta le, mégis kiderült, hogy olvasta, fordította.

Éppen Cabet forradalomtörténetében olvasott, valószínűleg először, részletesebben Babeufról, tanairól. (Cabet maga is Buonarroti személyes tanítványa, s ezen az sem változtat, hogy amikor saját iskolát alapított, elhatárolta magát Babeuf követőitől.) Louis Blanc könyvében (*Histoire de dix ans*), mely nemcsak ragyogó történetírói mű, hanem a kor politikai eszméinek páratlan enciklopédiája, Buonarrotról is olvasott Petőfi. Blanquiról s másokról szállította neki a híreket, tudnivalókat a sajtó, a

hazai hírlapirodalom is. Petőfi tájékozott volt, mindenesetre jobban, mint sok mai filológus.

1846: Petőfi világnézeti fordulatainak éve s egyszersmind a nagy olvasásoké. Az év elején még műveltsége hiányaira (nem a jogászi közműveltség hiányára) panaszkodott Beck Károlynak; augusztusban Kemény Zsigmond azt jegyzi naplójába, hogy Petőfi „az angol, francia s német irodalommal ösmeretes“, és a fiatal írók közt az ő szavaiban találja a „legtöbb eszmé“-t. „Némi bizarrság“-ot is. A beszélgetésről, sajnos, csak annyit árul el, hogy szépirodalomról folyt, s így nem tudhatjuk, mi volt a bizarrság, ami a bárót sokkírozta (Petőfi szociális ars poeticája?) — találgatni pedig nem szabad.

Néhány hónap alatt, amennyi Beck Károllyal és Kemény Zsigmonddal folytatott beszélgetései közt eltelt, Petőfi nem válhatott „ösmeretes“-sé az angol, francia s német irodalommal, nem is ekkor vált; hisz láttuk őt a debreceni fületlen szobában Tieck és Rötcher könyvei, Szalkszertmártonban Shelley versei fölé hajolva. Az a néhány hónap mégis nagy változást hozott: minden jel szerint ez az idő Petőfi rendszeres és mohó politikai-történeti stúdiumainak döntő és eldöntő korszaka. Egybeesik világnézeti fordulatával, a *Levél Várady Antalhoz*, a *Rabság* című töredék, *A nép*, a *Csalogányok és pacsirták* keletkezésének idejével. Csak ha babonás volnék, hihetném, hogy ezt az egybeesést a sors véletlene hozta.

1846-ban Petőfi tájékozódott kora politikai rendszerei közt. Megismerkedett a saint-simonizmustól a buonarrotiánus eszmékig terjedő széles skálájukkal. És választott.

Elvetette a saint-simonizmus kényelmes ipari-progresszió-elvét, el Fourier pszichikai-politikai csodabalzsamát, Louis Blanc etatista szabályrendszerét, el az aprószenteket, el — reménytelenül, mert csak egyben remélt — minden békés receptet. Hajlamainál, vérmérsékleténél fogva, emlékezetébe idézve nyomora gyomorgörceit, az arc-sápasztó megaláztatásokat, a keservesen kért és mazochista pontossággal törlesztett kölcsönöket, szülei bukását, a deresre húzott parasztot, az éhező pórok seregét, a kolduló tenyereket, Pozsony fényes és mihaszna beszédeit, a tyúk-lépésenkénti haladás székrekedését, Bécs dolyfét, a cenzor pimaszságát, Munkács dohát és Dózsa kaszáit, Galícia pokol-köreit, a királyok lamennis-i maffiáját, a Saint-Merry kolostor utcájának kövére hullott vér-cseppeket, mindezt emlékezetébe idézve és összevetve könyvei tanulságaival — nem gondolnám, hogy valamely naptári dátum valamely órájában, de végül is választott: a forradalmat választotta; az egyetlen forradalmi ideológiát, melyről tudomása lehetett; a végső forradalom — szociális republika — végtelen jövő szinoníma-bokrát választotta; névvel, nevekkal vagy anélkül, a babeufi ős-Eszmét, Buonarrotit és tanítványait, Cabet következtetéseit, Blanqui útját és sorsát. Eljegyezte magát a forradalommal, eljegyződött a kiválasztottsággal.

Kiválasztottsága választás eredménye.

„Politikai életünket távolról néztem ...“ Távlatból.

SZILÁGYI DOMOKOS

Kamaszkor.

*Isteni kamaszok valánk
százhusz éve, halálunk előtt, születésünkiglen.
Úgy éltünk, ahogy meghalánk,
úgy haltunk meg, amint éltünk vala;
az öregségre csak halál után
került sor — de ez nem bűnünk. Az élők
bűne.*

*A kamasz nem talál ki
értelmetlen halált
(értelmetlen az, miben nem hihet), —
hívők a hit értelmében! Talán
még megirigylitek.
Fölkerestük a harcteret, ha kellett —
még nem volt föltalálva a
hazajáró, összkomfortos halál,
amely válogatás nélkül kijár.
S nem pika elé csupasz mellet!
(Igen, még annak a
bárgyú olajképnek is van igaza
— bármekkora giccs —,
melyen kardja hegyét önvérébe mártván
írja búcsúsorait a fiatal Petrovics!)
— Nos, költő barátaim,
hogy érzitek magatokat
a fejlődés ideiglenes csúcsain?*

DÁVID GYULA

Petőfi és a román szocialista mozgalom

A Petőfi-fordító St. O. Iosif

Minden műfordítás valójában alkotó találkozás népek szellemei között, olyan találkozás, amelyet két irodalom — sőt két nép — egymáshoz való viszonyának eseménysora készít elő és határoz meg, olyan találkozás, amely aztán maga is meghatározója lehet irodalmak — és azokon keresztül népek — egymáshoz való viszonyának, e viszony további alakulásának. Nagyobb összefüggésből nézve, egyetlen ilyen alkalom sem múlik el nyomtalanul az irodalmak párhuzamos és egymással összefonódó történetében, mégis vannak olyan találkozások, amelyek önmagukba sűrítik egy-egy egész korszak problematikáját, s előre és visszafelé mutatónan lehetőséget adnak két irodalom kapcsolatainak mélyebb feltárására, népek viszonyának többrétű elemzésére.

Ștefan Octavian Iosif Petőfi-fordításai két vonatkozásban jelentősek. Egyrészt, mert az ő fordításai révén válik ismertté Petőfi nagy szintézis-poémája, *Az apostol*, s teremődik meg ezáltal az eszmei kapcsolat a századfordulón az utópista szocialista eszméket is magáévá tevő s azokat forradalmi cselekvésprogrammal összekapcsoló Petőfi és a román szocialista mozgalom között. Másrészt, mert Iosif lapokban megjelenő és önálló Petőfi-kötetében (Alexandru Petőfi: *Poezii alese*, 1897) közölt fordításai útján közvetítődik a román irodalom felé Petőfi népies költészete, s kerül megtermékenyítő kapcsolatba a századunk elején új szakaszba jutott román népiességgel. S e kettős irányú közvetítő szerep jelentőségét még csak fokozza, hogy ezek a fordítások — a korábbi román Petőfi-tolmácsolásokkal összevetve, azoktól eltérően — olyan művészi szintet képviselnek, hogy az utolsó évtizedekből való Petőfi-fordítások megjelenéséig rangosan képviselheték a román irodalmat Petőfi idegen nyelvű fordításainak összességében is.

Dorothea Sasu, a román Petőfi-kutatás avatott szakembere szerint Șt. O. Iosif Petőfi-fordításai jelentették a fordulatot. S valóban, Míg korábban a Petőfi-fordítók oly csekély eredménnyel próbáltak megküzdeni a kiegyezés utáni korszak nacionalista atmoszférájában fogant akadályokkal (kizárólagosan nemzeti költővé retusálással a magyar irodalom felől s idegenkedő elzárkózással, Petőfi költészetének félreismerésével a román olvasó részéről), addig Iosif fordításai: 1896-ban és 1897-ben megjelent két kis kötete, igazi frontáttörésként tarthatók számon abban a légkörben, amelyet Slavici tanulmányosorozata (*Studii asupra maghiarilor, Convorbiri literare*, 1871—72) óta az abban megfogalmazást nyert félreismerés jellemezett. Virtuálisan Iosif fordításainak nem csekély szerepük van abban, hogy a századfordulót követő években Octavian Goga — akit Schöpflin Aladár „a románok Petőfijének“ nevezett — így vallhatott Petőfi-fordításairól: „Azért fordítottam le a magyar daloknak, Petőfinek ezeket a verseit, mert az érzéseknek és a remény-ségeknak az a vihara, amely népe e jövődömondójának hűrjain zeng, visszhangra kell hogy találjon a mi lelkünkben is, akik egyazon várakozások beteljesülésére várunk“ (*Luceafărul*, 1907). Petőfi neve Iosifnak köszönhetően részévé lesz a román munkásmozgalom eszmei fegyvertárának is. Innen, e fordításoktól kezdve kísérelhetők figyelemmel azok a reagálások (az első C. Dobrogeanu-Gherea *Ibsen—Björnson—Petőfi* című cikke az *Actualitatea* 1898. 4. számában), amelyek aztán a két világháború közötti korszakban tovább szaporodnak, s beletorkollnak a felszabadulás után nyomban kiteljesedő új eszmeiségű román Petőfi-kutatásba.

A Petőfi költészete által román nyelven megtett út mai magaslátáról visszatekintve kívánjuk a következőkben összefoglalni Petőfi és a román szocialista mozgalom találkozásának Șt. O. Iosif fordításain át megvalósuló első mozzanatát.

*

Iosif a középiskola alsó osztályait a brassói görögkeleti főgimnáziumban végezte (1885—1889), de a család Nagyszebenbe kerülvén, az ötödik és hatodik osztályban már a nagyszebeni állami magyar főgimnázium tanulója (1889—1891). Itt került közelebbi kapcsolatba nemcsak a magyar irodalommal, hanem Petőfi művével is. Igaz, ez a találkozás nem volt zavartalan. Iosif hiába hancúrozott a Cenk alatt német és magyar gyerekekkel, hiába töltötte nyarai egy részét apai nagyszüleinél a vegyes lakosságú Homoróddarócon, s hiába volt már az első osztálytól kezdve szembetűnő nyelvérzéke, nagyszebeni évei idején szinte emberfeletti nehézségekkel találta szemben magát. Az addig szinte jelesrendű diák a nagyszebeni első évharmad végén négy tantárgyból bukik, s csak a második évharmad végén írhatja jogos büszkeséggel barátjának és egykori osztálytársának:

„Az első (karácsonyi) szemeszterben úgy álltam, mint az, aki csak annyit tud magyarul, amennyit a magyarok elfelejtettek. A második szemeszterben már elég-séggel végeztem. Nem szégyeltem ezt, de azt sem, hogy háromszor annyit tanul-tam, mint Brassóban. És talán éppen ez volt öröm számomra“ (1890. május 8-án kelt levele Aurel Pophoz).

Az iskolai értesítők és egykori tankönyvei ismeretében már közelebbről is kör-vonalazhatjuk ennek az erőfeszítésnek a méreteit. A Brassóban használt és épp csak nyelvi alapismereteket nyújtó magyar-tankönyvek után az ötödikben a magyar tannyelvű gimnáziumban magyar nyelv és irodalom tankönyvei: Dengi János *Magyar verstana, Szerkezettana és Költői olvasmányok* című kiegészítő kötete, hatodikban pedig Riedl Frigyes *Rhetorikája*. Itt, ötödikesként ismerkedik meg elő-ször a magyar poétikai órákon Petőfi költészetével, s itt kerül sor az egyik levél-ben említett, hatodikos, magyar házi dolgozatára (*Coriolanus és Auidius jelleme* Petőfi Coriolanus-fordítása alapján), amelyről Iosif életrajzírói már említést tesz-nek. Dengi ötödikes tankönyveiben nem kevesebb, mint tizenhat Petőfi-verssel volt alkalma Iosifnak megismerkednie, s talán nem érdektelen az sem, hogy e tizen-hat vers közül kerül ki összes fordításainak egyhatede.

Petőfi költészetének termékeny befogadására különben a talaj már ekkor ké-szen állott. A diákévekből származó Iosif-levelekben szembetűnő vonás az osztály-társai között már ekkor költőként ismert diák érdeklődése a népköltészet iránt. „Nagyon szeretek olvasni történelmi munkákat — írja barátjának 1890. január 1-én kelt levelében —, s különösképpen mindazt, amit népies stílusban írnak. A nyelv-nek, amelyet a nép beszél, oly édessége van énelőttem, hogy azt le nem írhatom... Még meséket is szívesen olvasok, ha azok népmesék... Hozzá is fogtam nép-meséket, népi anekdotákat, népdalokat gyűjteni.“ Négy hónappal később pedig: „Estéknént, amikor az ember falun van, nagyon kellemes dolog dalokat gyűjteni a nép ajkáról, a táncban, ünnepeken vagy este, amikor jönnek a lányok az arató-ból“ (1890. május 8). Még nem teljesen tudatos vonzódás ez, amelynek talaja nagy-szüleinek humoróddaróci és vingárdi környezete, de ezek alapján feltételezhetjük, hogy a Iosif diákkori vonzalmainak névsorában szereplő Alecsandri, Eminescu, Ion Pop Reteganul és Slavici mellett Petőfi költészete sem marad számára közöm-bös. S ezt a vonzalmat nem szegheti derékba a századvégi erdélyi városokban meglehetősen kielezett nemzetiségi ellentétek léggőre sem. A különben is zárkó-zott, érzékeny Iosif nyilván nem mehet végig ezen az úton sérelmek és később téves reakciókat kiváltó emlékek nélkül, de ebben a légkörben is örömmel jegyzi fel, amikor egy magyar lapban „jót mondanak a románokról“, s azt is, hogy a különösen Szebenben éreztetett megkülönböztetés ellenére „vannak olyan tanáraink is, akik minden tiszteletet megérdemelnek“ (1890. november 11).

Íme, ez az a háttér, amely St. O. Iosif és Petőfi első találkozását oly mara-dandóvá és oly gyümölcsözővé teszi. És amikor 1891 őszén apja, a brassói román főgimnázium egykori igazgatója, Szeben is kénytelen elhagyni, és tizenegy tagú családjával a Kárpátokon átkelve Turnu Mágureleében kap állást, az akkor 16 éves Iosif elindul költői, és a román Petőfi-kutatás történetében oly számottevő mű-fordítói pályáján.

St. O. Iosif költőként és műfordítóként egyszerre jelentkezik egy kis craiovai lapban, 1892-ben, és Goethe *Erikönigje* után rögtön Petőfivel folytatja. Első Petőfi-fordításai még a diákkori kapcsolatból táplálkoznak. Egymás után négy versét for-dítja le a Dengi-féle tankönyv anyagából (*Ez a világ amilyen nagy... , Hull a le-vel a virágról... , Az örült, Szülőföldemen*), s ezt a sort egy — szintén a tankönyv-ből ismert Gyulai Pál-vers (*Éji látogatás*) és egy magyar népdalfordítás egészíti

ki. Későbbi német romantikus kedvenceitől csak 1895-től kezdve fordít, — és egyre többet, ami érthető, hiszen az Eminescuban példaképét látó diák-költőben igen erős a romantikus életérzés és hangulat, amellel németül már kisdíák kora óta könnyen olvas és beszél.

Iosifnak Petőfi iránt megnyilvánuló érdeklődésében a szebeni diákévekben már kiérezhető népies orientálódás és népköltészeti érdeklődés mellett egy másik tényező is szerepet játszott: akárcsak Heinében, benne is megérezte a szabadság költőjét. Az *apostol*-kötethez írott rövid előszavában, amely tulajdonképpen életrajzi vázlat, kiemeli Petőfi szerepét a 48-as magyar forradalomban (a Heine-előszóban pedig ezt írja: „...egyike volt azoknak, akik a Francia Forradalom elveinek legihletettebb apostolai voltak Németországban“).

De hogy Iosif néhány, inkább kísérletnek tekinthető versfordítás után épp *Az apostol* nagy munkát igénylő fordítására vállalkozik, abban egy olyan eszmei tényező is szerepet játszik, amely, ha rövid időre is, de irányt szab Št. O Iosif egész pályája alakulásának. Még középiskolás diákként (de már a család anyagi terhei miatt vállalt és magántanulóságra kényszerítő kenyérkereset során) ismerkedik meg a fiatalon elhunyt szocialista költővel, Ion Păun Pincióval, s rajta keresztül kapcsolatba kerül a századvégi romániai szocialista mozgalommal is. A két fiatal költő viszonyában kétségtelenül az érzelmi alap az elsődleges: mindkettő a félszegségig visszahúzódó, érzelmes ellágyulásra hajlamos. De van a kapcsolatnak némi eszmei fogódzója is, az a rokonszenv, amely mindkettőjük költészetéből kisugárzik a szegények, az elesettek, a kapitalista társadalom áldozatai felé. Iosif számára kétségtelenül sokat jelent ez a barátság, s ezt elárulja az is, hogy Pincio 1894-ben bekövetkezett korai halála után több ízben is felidézi elhunyt barátja emlékét: „Tele volt a szocialisták izzó eszméivel — emlékezik vissza egy ilyen alkalomra Sadoveanu, Iosif szavait idézve. — A régi világ megdöntéséről álmodott, de ugyanakkor a legszelidebb ember volt a világon. Meleghangú verseket írt, amelyekben gyakran ott vibráltak a sokak és elnyomottak szenvedései“ (*Evocări*, 167). Ez a barátság az eszmei háttere *Az apostol*-fordításnak, s ehhez az eszmei háttérhez hozzátartozik az is, hogy a 18 éves Iosif épp ebben az időben Pincio oldalán szorgalmas látogatója egy szocialista kör a Sotir-teremben tartott előadásainak, hogy egyik Petőfi-fordítását a szocialista *Lumea nouă*, egy másikat az *Adevărul* közli le, s hogy az előbbiben Iosif első verskötetével kapcsolatban a recenzens megállapítja: „Sok versét egy szocialista költő is írhatta volna.“

Ezeknek az eszmei kapcsolatoknak az ismeretében is, Iosif 1894—95-ben készülő, részben 1895 végén s teljes egészében 1896-ban megjelenő fordítása különös fontosságú, hiszen Petőfi olyan művét juttatta el a román olvasóhoz, amelyben egy költői pálya csúcán és bizonyos mértékig új művészi minőségekben summázódik az életmű lényege.

Nyilván a fordításnak voltak szubjektív ösztönzői is. Iosif több életrajzírója említi, hogy ekkori életkörülményei külsőleg sokban hasonlítottak azokhoz, amelyek között *Az apostol* elején Szilvesztert megismerjük. Említés történik a padlás-szobáról is, ahol Iosif egyik barátjának részleteket olvasott fel az akkor már jórészt kész fordításból. S talán az sem lényegtelen, hogy a magyar nyelvtudásban nem tökéletes Iosif ebben az időben olyan Petőfi-versek lefordítására látszik vállalkozni, amelyek formailag egyszerűbbek, vagy amelyeknek — mint *Az apostol*nak és a korábban prózaversben lefordított *Az örültnek* — szabad ritmusa, rímtelensége kevesebb nehézséget támaszt a gondolat minél megközelítőbb visszaadásában. A döntő azonban, e szubjektív tényezőket ismerve is, az az eszmei kapcsolat, amely

ez időben a 19—20 éves fiatalembert a szocialista eszmék tájaira is elvezeti, oda, ahol a társadalmi igazságtalanságok ellen küzdő, a nép javáért, ha kell, életét is áldozó Szilveszter eszmevilága fogant.

Az apostolt fordítva Iosif maga is végigjárja Szilveszter útjának állomásait, — a fordítás eszmei pontossága a bizonyosság rá —, lényegében magáévá tudja tenni Petőfinek a csalódásokon és megpróbáltatásokon is diadalmaskodó optimizmusát, s érzelmileg közösséget tud vállalni a mű eszmeiségével. Az Eminescu utáni román költészetben eluralkodott pesszimizmus és a népköltészetből épp ekkor beáradó s a nép felszabadulásának harcára tekintő optimizmus konfliktusában Iosif ezekben az években maradéktalanul az utóbbi mellé tud állni. S kétségtelen, hogy Szilveszter sorsában a századvégi román szocialista mozgalom harcosainak sorsát is beleérezhette: a Ion Păun Pincióét és a C. Dobrogeanu-Ghereaét, akinek reá gyakorolt hatásáról így vallott később Sextil Pușcariunak: „Midőn láttam, hogy ebben az emberben, akit a sors nem kímélt, mennyi az ifjúságból magával hozott csorbitatlan idealizmus és a határtalan optimizmus, megesküdtem magamban, hogy soha nem írok többé verset olyankor, amikor a bizonytalan fájdalmak és elbátortalanító szomorúságok arra csábítanak, hogy tollat vegyek a kezembe“ (*Luceafărul*, 1913. 466).

Iosifnak köszönhető, hogy a múlt század második felében — akárcsak a bolgár irodalomba és szocialista mozgalomba a költőforradalmár Hriszto Botev útján — a román irodalomba és szocialista mozgalomba is behatolnak Petőfi az utópista szocializmussal is rokon eszméi. Ez a fordítás nem marad hatástalan a román szocialista mozgalomban. A hatás nyomait majd csak a háború utáni korszakban, Petőfi nevének szélesebb körű elterjedtsége idején mérhetni le, de az első jelek már *Az apostol* kötetben való megjelenésének idején mutatkoznak. A *Seara* című újság így ír róla: „*Az apostol* a legfenségesebb lázadó hang, amilyet valaha egy nép fia magasbaröpitett... Söhajból és lázadásból, gyűlöletből és lelkesedéssből összeálló hosszú költemény, — íme, ez *Az apostol*. Egy olyan élet története, amilyen kevés van: a szabadság-eszmék apostolának története, aki a lázadás magvait hinti el a tudatlan nép szívében. A mártir története, aki meghal embertársai boldogságáért...“ (*Seara*, 1896. december 5). Dobrogeanu-Gherea pedig, szóbanforgó cikkében Petőfi önnön életével megszentelt szabadság-hitvallását emeli ki, s Ibsennel, Björnsonnal együtt őt mint „az igazságért és a politikai jogokért folytatott szenvedélyes harc bajnokát“ említi. A cikk megírásakor Gherea — érezhetően — keveset tudott Petőfiről, de ezt a keveset — személyes ismeretségük is megengedi feltételeznünk — Iosif fordításából tudta.

Iosif ismeretei Petőfiről ekkorára már megsokasodtak. A nagyszebeni diák tananyag-ismereteit két olyan mű mélyítette el, amelyekkel most ismerkedik alaposabban. Az egyik Alexander Fischer 1884-ben s utána több kiadásban is megjelent német nyelvű Petőfi-életrajza (*Petőfi's Leben und Werke*. Leipzig, 1888.), a másik a nagyszebeni szász műfordító, Heinrich Melas német nyelvű Petőfi-kötete (*Gedichte von Alexander Petőfi*. Hermannstadt, 1891). Az *apostol* fordításán meg is érzik, hogy Iosif mennyire ismeri már Petőfi életét, amelyet sok ponton azonosíthatott, vagy legalábbis rokoníthatott a Szilveszterével.

A fordítást az eredetivel összevetve azonban, néhány apróbb jel költői alkatuk különbözőségére is figyelmeztet: Iosifban kevesebb a költői pátoasz, nem követi maradéktalanul Petőfit sem az érzelmi elragadtatás csúcsaira, sem az átkozódás nagy nyelvertermő indulatot igénylő mélységeibe, noha általában hüen adja vissza mind a költő gondolatait, mind nyelvi eszközeit. Hála a Petőfi-vers kötetlenségének, a versforma fellazítása, a sorok számának szaporítása a tartalmi pontosságot

segíti, s nem eredményezi — mint majd számos kötött ritmusú Petőfi-költemény Iosif-féle átültetésénél — a fordító sortöltő „túlbeszélését“.

Kettejük világszemléletében egyetlen ponton mégis van lényeges különbség és ez: a néphez való viszony. Az „áruló“ jel egyetlen rövid részlet Szilveszternek a néphez intézett első beszédéből, amelyben — az eredetiben — a Petőfit 48 nyarán ért családások, vereségek ellenére is ott izzik a forradalmi pátoással telt bizakodás:

*Így szólt hozzájok lángoló szemekkel:
„Üdvöz légy, nép! úgy nézz szemembe,
Tanítód és atyád leszek.
A bölcső óta mit vertek fejedbe?
Kötelességedet;
Én megtanítlak jogaidra!“*

E rész a Iosif-féle fordításban — mintegy a későbbieket sejtetve — a sãmáná-torizmusra oly jellemző néphez fordulás szánalmat és ellágyuló szeretetet árasztó aláhajlásává változik:

*El le vorbi așa, cu ochii plini de pară:
— Sărman popor! Incede-te în mine
Ca într-un drept povățuitor.
Din leagăn îți bătură capul toții,
Toți îți vorbiră despre datorii:
Am să te-nvăț eu drepturile tale!*

Az összehasonlítás szempontjából az első három sorban megfigyelhető eltérés annál is inkább lényeges, mert a vers formája lehetővé tette volna — mint másutt — a teljes hűséget, csakhogy a „könnyharmatos szemek“, a „szegény nép“ megszólítás, a „bizzál énbennem“ és „igaz tanácsadód“ már nem a forradalmi szocialista eszmékkel telt Szilveszter, hanem a népboldogító sãmánátorista irányzathoz közeledő Iosif terminológiája.

A román irodalomtörténetírás megállapította, hogy Iosif költészetére Heine mellett Petőfi gyakorolta a legnagyobb hatást. Am ez a hatás nem *Az apostol* Petőfije oldaláról éri a fordítót. Ion Păun Pincio halálával ugyanis megszakad az a személyes kapcsolat, amely Iosifot a szocialista mozgalomhoz fűzi; ehelyett Vlahuță lapjának, a *Viața*-nak a szerkesztőségébe kerül, ahol tanúja a román szocialista mozgalom kettészakadásának s annak az éles, személyeskedő polémiának, amelyet Vlahuță épp ez idő alatt folytat a szocialista sajtóval. Igaz, Iosif maga nem vesz részt a polémiában, de ettől az időtől kezdve egyre közelebb kerül költészetének bizonyos részével a századforduló oly ellentmondásos román népies irányzatához, a sãmánátorizmushoz.

De ha ez az áthangszerelés a szocialistákhoz sodródott értelmiség („generoși“) eltávolodásának éveiben Iosif esetében a mozgalommal való kapcsolatai eszmei meglazulásáról tanúskodott is, 1907-ben a romániai parasztfelkelés embertelen le-törése és a 11 000 paraszttal meggyilkolása idején Petőfi Apostola még egyszer szerephez jutott. És nem lényegtelen, hogy az a Iosif, aki ebben az időben olyan versekbe foglalta tiltakozását, mint a *Rugăciune* és a *Somnul lui Corbea* (vagy az Anghellel közösen, A. Mirea aláírással közzétett 1907 és *Scrisoarea deschisă a unui melc*), egy évvel a véres események után újra kiadta *Az apostolt*, csekély, inkább stiláris, de mindenképpen az egész mű újrafelélévenítését bizonyító javításokkal. A *Sãmănătorul* munkásmozgalomtól idegen, „parasztmentő“ kispolgári nacionalista ideológiája nem tudta őt végérvényesen eltávolítani a néptől — erről a tragikus döntő pillanatban néhány jelentős vers és a román szocialista mozgalom által akkor már befogadott *Az apostol* tanúskodott.

KIRÁLY LÁSZLÓ

Balassi halott
nincs isten
ki parancsolni tudna az ágyúgolyónak
Teste még ki se hült

Emlékmű

Csokonai halott
a tüdőbaj
villogtatja halhatatlan fegyvereit
Teste még ki se hült

Petőfi halott
a kukoricás
hideglelősen reszket a mítoszoktól
Teste még ki se hült

Attila halott
megrázkódnak a vagonok
mindig ugyanott és nem érti senki
Teste még ki se hült

És Radnóti halott
ne álljatok sorba
az életre kérlek ne meneteljetek
Teste még ki se hült

Mért néztek ránk ilyen furcsán
Mit láttok a fejünk fölött
Csak ülünk a kávéházakban
S beszélgetünk

Beck Ö. Fülöp:
Petőfi

Társadalomtudományi hagyományaink és az önismeret

A felszabadulás előtti romániai magyar társadalomkutatás a harmincas években valóságos mozgalommá, az ifjú nemzedék radikalizálódásának kifejezőjévé válik.

Már Braun Róbert és Aradi Viktor — főként egyéni kutatásból merítő — szociográfiáját* szerves kapcsolatok fűzték ahhoz a haladó értelmiségi csoporthoz, amelyet a feszülő társadalmi ellentétek a szociológia felé tereltek a Társadalomtudományi Társaság, a Szabadgondolkodók Egyesülete, illetve a Galilei-kör égisze alatt (Braun Róbert dolgozta fel például a galileisták első nagyobb szabású szociográfiai ankétjának adatait a budapesti főiskolások helyzetéről). Két évtizeddel az „új vizeken járó“ diákok kezdeményezése után, megváltozott körülmények között, a fiatal erdélyi írástudók számára a szociológia ismét „csatakiáltássá“ (Jászi Oszkár) lett. A nagy gazdasági válság terhei egyre nyomasztóbban neheztedtek a kisebbségi sorsba jutott ifjú tanárookra, ügyvédekre és orvosokra, akiknek egzisztenciája és jövője bizonytalanná vált. Ha a húszas évek hazai magyar értelmisége még az irodalomban, a történelemben és a transzilvanista humanizmusban vélte megtalálni létének és hivatásának eszmei motivációját, az új nemzedéket már a szociális kérdések foglalkoztatják szenvedélyesen. A zsákutcába került irodalmi öncélúság és irredentizmus helyett ez a generáció most a társadalomtudománytól vár útmutatást és választ égető problémáira. Képviselői eltávolodnak (ha ez a folyamat nem is volt következetes) a letűnt uralkodó osztályok ideológiájától, és „lázás buzgalommal“ fognak neki „a magyar társadalom tudományos vizsgálatának“ (Jancsó Elemér: Az erdélyi magyarság életrsorsa nevelésügyének tükrében. Budapest, 1935. 77).

A felébredt társadalomtudományi érdeklődés mélyebb okát nyilván e nemzedék tudatát meghatározó társadalmi-nemzetiségi viszonyokban kell keresnünk. Kétségtelen, hogy az állami állásokból kirekesztett, szellemi munkanélküliségtől fenyegetett fiatal értelmiségiek támaszt, anyagi bázist is kerestek, amikor a nép felé fordultak. E körülmény, amelynek egyébként a nemzedék szószólói tudatában vannak, semmit sem von le orientációjuk erkölcsi jelentéséből, megvilágítja viszont mozgalmuk társadalmi hátterét.

És nem hiányoztak természetesen a szellemi ösztönzők. A Huszadik Század hagyománya — feltehetően — nem munkált követésre sarkalló tényezőként az Erdélyi Fiatalok és a Hitel szociográfusainál. Viszonyulásuk ehhez az örökséghez inkább elutasító. Fenntartásaik voltak a Korunk irányvonalával szemben is. Szabó T. Attila azonban, aki vitatható kritikai megjegyzéseket tesz Jászi Oszkár és Gaál Gábor folyóiratainak szociológiájáról, elismerően méltatja a Braun Róbertnek a marosvásárhelyi munkásokról készített felvételét megismétlő Turnowsky Sándor ankétját és Dezséri Györgynek (Jancsó Elemér) a Korunkban megjelent tanulmányát (1933. 8.) az erdélyi magyar középosztályról (A transylvan magyar társadalomkutatás. Kolozsvár, 1938. 12—14).

* Lásd Gáll Ernő: Szociológia és önismeret. Korunk, 1969. 6.

A kritikai fenntartásokban (s ezek nem minden esetben voltak teljesen alaptalanok) az említett folyóiratok eszmei beállítottsága, illetve a reájuk ható mozgalmak és iskolák kisugárzása nyilvánult meg. És itt nem társadalomkutatásunk jeles elődeire, Benkő Józsefre, Kőváry Lászlóra, Orbán Balázusra gondolok. A két világháború közötti romániai magyar szociográfia emez irányzatának szellemi koordinátáit — honi viszonylatban — a Dimitrie Gusti-féle bukaresti szociológiai iskola munkásságában és (kisebb mértékben) a szász ifjúsági munkatábor-mozgalomban jelelhetjük meg. Kimutatható továbbá a rokonság más szomszéd országok hasonló mozgalmával, például a Sarlóval. Ez az irányzat a társadalomkutatáson elsősorban, sőt majdnem kizárólagos jelleggel a falu, a parasztság valóságának feltárását érti.

*

Időrendileg először az Erdélyi Fiatalok tevékenységében jelentkezik fő feladatként a falumunka, illetve az annak szerves részét alkotó falukutatás. A folyóirat Faluszemináriuma 1930 novemberében jött létre azzal a céllal, hogy a falukérdést tudományosan tanulmányozza. A munkacsoport pályázatokat írt ki, előadásokat, vitákat rendezett, módszeres kutatásokat kezdeményezett, eredményeit pedig a Falu-Füzetek kiadványsorozatában közölte. Tevékenységének eszmei alapját a következőkben foglalta össze: „A Faluszeminárium alapja az a meggyőződés, hogy az erdélyi magyarság életének legdöntőbb kérdése a magyar falu, amelyért elsősorban a magyar intelligencia felelős.”

Az említett eszmei hatások mellett e narodnyik jellegű szemléletben annak a válságba jutott középosztálybeli értelmiségi fiatalságnak az állásfoglalása érvényesül, amely jelenét és jövőjét a dolgozó, főként falusi tömegekhez való közeledésben látta biztosíthatónak. Ezt az állásfoglalást a romániai magyarság társadalmi rétegződéséről kialakított elméleti modell is sugallta. Az erdélyi magyarság — e koncepció szerint — kétrétegű népcsoport. Régi vezetőrétege — a földbirtokosok, a dzsentri és a bürokrácia — megsemmisült, helyét pedig a „középosztály” foglalta el, amely intelligenciaként új felső réteggé emelkedett azzal a hivatással, hogy vezesse a földművesekből, iparosokból, kereskedőkből és munkásokból álló népet. Kétségtelen, e társadalomképlet valós elemeket is tartalmazott. Tény, hogy az erdélyi magyarság 72—73%-a falun lakott, nem vitatható az sem, hogy a régi uralkodó osztályok és rétegek gazdasági és politikai hatalma megrendült vagy megszűnt. Vitatható viszont a „nép” kategóriájának az az összetétele, amelyben a kereskedők és a munkások például azonos fajsúllyal jelentkeznek, és még inkább vitatható az értelmiség vindikálta vezető szerep. E modell megfogalmazói nyilvánvalóan nem ismerték fel a munkásosztály funkcióját a kortárs-társadalomban élő nemzetiség fejlődésében. Nem látták világosan, illetve elkendőzték a nemzetiségi társadalomban is megnyilvánuló benső ellentétek polarizáló hatását.

Értékelnem kell azonban az értelmiség és a nép viszonyának újszerű értelmezését. Ebben az optikában az írástudókat felelősség terheli a néptömegek szociális és nemzetiségi problémáikért. Ez az értelmiség szakít a mandarin-lét arisztokratizmusával. Elkötelezett írástudóként a népszolgálatban leli fel hivatását: a nép között a népért kíván dolgozni, alkotni és élni. Persze, ez a népszolgálat nem azonos a dolgozók — munkásosztály vezette — forradalmi harcában való részvétellel. Népművelő, falumentő akcióról van szó — a parasztság felemelkedése érdekében.

Az Erdélyi Fiatalok ideológiája jellegzetesen „harmadikutas”, keverék-ideológia. Eklekticizmusában Ady és Móricz forradalmi demokratizmusát, Szabó Dezső

faji színezésű népiességét és Makkai Sándor „magunk revíziója”-nak szellemét tár-
sította a Gusti-féle monografikus iskola faluszemléletével. Átvette a dunai népek
összefogásának gondolatát. De utat tört magának ebben az eszmekörben — közvet-
len érintkezésben a népi valósággal — a marxizmus is. A nagy válság szorításában,
a tömegek radikalizálódásának hatására bomlásnak indult az Erdélyi Fialatok
közössége. A belső differenciálódás során kialakul, majd kiválik az a baloldali cso-
port, amely a munkásmozgalom, a marxizmus felé orientálódik, létrehozza a
Falvak Népét, majd a Magyar Dolgozók Szövetségét. A polarizálódásban jobb felé
is elkülönülés megy végbe. Egyesek a Magyar Párthoz csatlakoznak, néhányan
pedig megjelentetik a Hitelt. A Faluszeminárium tevékenysége 1933 őszén elakad.
Az Erdélyi Fialatok régi tőrzsgárdájának centrista magva kitart azonban eredeti
álláspontja mellett, majd elzárkózik a demokratikus nemzetiségi összefogást meg-
valósítani akaró Vásárhelyi Találkozó kezdeményezőitől.

Az Erdélyi Fialatok Találkozó tevékenységéről szóló publikációiban szembe-
szökő egyenetlenséggel találkozunk. Mennyiségileg kétségtelenül a programadó, fel-
hívás-jellegű és polemikus cikkek, valamint a rokontörekvésekről szóló tájékozta-
tások dominálnak. Kiemelkedőek ezek közül Balázs Ferenc, Debreczeni László,
Jancsó Béla, Jancsó Elemér, László Dezső írásai. A tulajdonképpeni kutatásokról
beszámoló közlemények viszont mind mennyiségi, mind minőségi szempontból
hiányérzetet keltenek, s ez nyilvánvalóan a munkaközösség elméleti és módszertani
fogyatékosságaira, tapasztalatlanságára utal.

Külön szeretném azonban méltatni Mikó Imre Az erdélyi falu és a nemzeti-
iségi kérdés című, a Falu-füzetek sorozatában megjelent tanulmányát, e minden
kétséget kizáróan úttörő munkát (Kolozsvár, 1932). A könyv időtálló értékét a tör-
ténelmi materializmus alkalmazásának és az erdélyi helytörténeti iskola legjobb
eredményeinek szerencsés ötvözte szavatolja. Önismeretünk szociológiai megalapo-
zásában ez a könyv ma is példát nyújt arra, hogyan kell a romániai magyarság
valóságát a nemzeti kérdés szociológiai elméletének segítségével feltárni, miként
található meg tehát a konkrét kutatás, a történelmi visszatekintés és az általánosí-
tás ama benső aránya, amely úgy vezet életközelségbe, hogy egyben lehetőséget
kínál új elméleti-elvi szempontok kimunkálására.

A szerző kilenc, az egykori Kolozs és Szamos megye határán levő község
bemutatásából indul ki. Részlettanulmánya mégis általánosításra alkalmas, mert
egyrészt az illető községek képét Erdély társadalmi és nemzeti történetébe beágyazva
rajzolja meg, másrészt pedig összehasonlításokra, egybevetésekre is módot ad. A
könyv a nemzeti-nemzetiségi kérdést a társadalomfejlődés szervezetei részeként, tanul-
mányozását pedig jellegzetesen társadalomtudományi feladatként kezeli.

Mikó Imre írása módszertani szempontból is figyelemre méltó. Metodológiá-
ját arra a tételre építi fel, hogy a nemzetiségi kérdés hosszmeteszben a falutörté-
net reávonatkozó adatainak kiválogatásával mutatható be; ezekből az adatokból
ismerhető meg a nemzetiségi viszonyok kialakulása, s ez adja meg — szerinte —
a helyes perspektívát a kérdés keresztmeteszének, a kutatás időpontjában adott
társadalmi helyzetképnek felvázolásához. Kétségtelen, hogy a nemzetiségi kérdés
jelentős mértékben parasztkérdés (főként Keleten), ám semmi esetre sem korlátoz-
ható erre. Bármennyire konkludensek is az erdélyi falu történetének nemzetiségi
vonatkozásai, az érdembeni tárgyalás szélesebb valóságpázmza felmérését igényli.
Mikó egyébként nem zárkózik be egy szűk faluszemléletbe. Nem huny szemet a
munkásság szerepe fölött. Otthonosan mozog a kérdés tudományos irodalmában.
Könyvének fontosságát abban az időben éppen az a körülmény is megszabta, hogy

tájékoztatót a nemzeti kérdés marxista—leninista elméletéről s ezt — nagy vonalakban — munkájában irányadónak is tekinti.

Ki kell még emelnem Mikó Imre tanulmányának nacionalizmusellenes állásfoglalását, az egész munkán végighúzódo törekvését, hogy a román és a magyar tömegek együttműködését a Duna-völgyi népek egymásraultaltságának tágabb összefüggéseiben szolgálja.

Az Erdélyi Fialatok égisze alatt kibontakozó falukutatás mellett hasonló, ha nem is rendszeres tevékenység folyt még több egyházi jellegű főiskolás egyletben és néhány középiskolában. Eredményeik azonban nem számottevőek (lásd Venczel József: A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom. Kolozsvár, 1935). Említésre méltó viszont a hábonyi táborozás, amely Kós Károly támogatásával és Szabó T. Attila vezetésével főként néhány erkölcsi és gyakorlati tanulság megfogalmazására adott lehetőséget. Színvonalas társadalomtudományi előadássorozatot rendezett ebben az időben az Erdélyi Múzeum Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztálya.

*

A Székelyföld leírása című nagy művének előszavában Orbán Balázs Erdély megismerését szorgalmazta, hogy ez a föld „ne legyen tovább is terra incognita”. A falukutatókat „Erdély felfedezésé”-nek gondolata-terve is fütötte, a Hitel szociográfiája pedig több figyelemre méltó teljesítménnyel járult hozzá az új Metamorphosis Transsylvaniae megírásához. Az Erdélyi Fialatok társadalomkutatásához viszonyítva a Hitel-csoport munkásságában új vonások figyelhetők meg. A Széchenyi szellemében koncipiált önismeretet a szerkesztőség a társadalmi osztályok helyzetének, a falu gazdasági viszonyainak felméréseivel kívánta elősegíteni, és vállalkozásában programszerűen tárgyilagosságra, önvizsgálati szigorra törekedett. Új jelenség a folyóirat tevékenységében a statisztikának biztosított nagyobb szerep, valamint a vizsgálatok kiterjesztése a demográfiára, a néptáplálkozásra, a szövetkezetekre, a népegészségügyre, a székely kivándorlásra, a szórványkérdésre. Napvilágot láttak a Hitelben falumonográfiák és több község népesedési, gazdasági jelenségeit összehasonlító stúdiumok. A város valósága sem kerülte el a kutatók figyelmét, Sinka József például az iparos és kereskedő ifjúság helyzetét mutatta be (1937. 3). A Hitelről kialakítandó képünk szempontjából meggondolkoztató, hogy a lap hasábjain marxista ihletésű falumonográfia is megjelenhetett (Non György: Telepes község a határmentén. 1938. 2). Szerzője állást foglal a sváb származásúak visszánémetesítését szorgalmazó hitlerista propaganda ellen. Ebben az összefüggésben említem meg, hogy Incze Lajos parajdi monográfiájában helyet kapott az osztályharc problematikája is. (1938. 3). Úgy érzem, hogy mindezek alapján árnyaltabbá kell tennünk a Hitelről alkotott ítéletünket. Természetesen nem arról van szó, hogy revízió alá vegyük azt az elvi kritikát, amellyel például a Korunk illetve a lap egyes ideológusainak az első számok cikkeiben jelentkező fasizoid tétéleit (lásd Balogh Edgár: Új magyar rendiség szöszölői Transsylvaniaiában. 1936. 284). E sorok írója is fenntartja az Albrecht Dezső megfogalmazta „szervezett nemzet-társadalom”-ról és a „hivatásrendiség”-ről kifejtett nézetének lényegét (Gáll Ernő: A romániai polgári szociológia. Bukarest, 1958. 269—272). Jobban kell hangsúlyoznunk azonban a munkatársak belső differenciálódását a későbbi fejlődés során és a fasizmusnak engedő ideológusokkal objektíve ellentétes munkásságukat, a szociográfia terén.

A tárgyilagosság természetesen arra is kötelez, hogy számba vegyük az Erdélyi Fialatok és a Hitel falukutatóinak fogyatékoságait. Ezt annál inkább megtehetjük,

mert írásaikból nem hiányoztak a bíráló megállapítások (Venczel József, Szabó T. Attila). Ennek a kritikai áttekintésnek figyelembe kell vennie az erdélyi magyar falukutatók sajátos, kisebbségi helyzetét, és le kell mérnie a reájuk legerősebben ható irányzat, Dimitrie Gusti iskolája szerepét.

Venczel József idézett munkájában bő dokumentációval mutatja be a bukaresti iskola példát nyújtó funkcióját. Az Erdélyi Fiatalok oldalain számos (többnyire igénytelen) cikk és információ tudósít a monografisták módszereiről és eredményeiről. Kiemelkedik ezek közül Jancsó Béla tanulmánya (Gusti professzor és tanítványainak falumunkája. 1933. nyári szám), amelyben az önkritikai álláspont a Gustiékkal való egybevetés során jut kifejezésre: „Mi pedig — írja — éveken át még nem tudtunk kibontakozni a tapogatózásból, kicsinyes irigykedésből, felekezeti széthúzásokból, hogy nagyvonalúvá, sodróvá tessük falumunkánk elméleti előkészítését, a gyűjtést, a falu-segítést, a feldolgozást és a propagandát. Szégyenkezünk, nagyon szégyenkezünk... De fogunk-e tudni ebből a jogos szégyenkezésből erőt meríteni új, nagyvonalúbb, alaposabb, lelkesebb és önzetlenebb falumunkára?”

Az erdélyi magyar ifjúsági falumunka fogyatékoságai a narodnyik eszmei alapvetés mellett még más okokra is visszavezethetők. Nem sikerült szilárd szervezeti-intézményi kereteket létrehozni; a faluszemináriumokon sok hallgató vett ugyan részt, de a lelkesedés gyakran szalmalángnak bizonyult. Alig akadt kompetens szakember, a romantika nem pótolhatta őket. Hiányzott a megfelelő tudományos előkészítés és irányítás, a tervszerűség, az elméleti és gyakorlati munka egybekapcsolása. A Gusti-féle iskola példája tehát nem talált mindenben követésre. Persze, egy pillanatra sem szabad megfeledkeznünk arról, hogy míg a bukaresti iskola munkatársai jelentős pénzügyi alapokkal rendelkeztek és a hatóságok támogatását élvezték, mindebből a kisebbségi falukutatóknak semmi sem jutott. Jellemző, hogy a bábonyi kiszállás engedélyét csak hosszas utánajárással és Gusti professzor személyes intervenciójára sikerült megszerezni, ám a belügyminisztérium rövid idő elteltével azt is visszavonta. (Itt jegyzem meg, hogy a román falukutatók stánszești-i tanfolyamán 1937-ben magyarok is részt vettek, a bukaresti iskola rangos folyóirata, a Sociologie românească pedig rendszeresen között beszámolókat, könyvszemléket magyar szerzők — Venczel József, Váro György, Tomori Viola, Bakk Péter — tollából, akik főként a magyarországi falukutatásról tájékoztatták olvasóit.)

A romániai magyar szociográfusok és Gusti professzor iskolája között tehát közeli kapcsolatok szövődtek. A magyar falukutatók sokat tanulhattak román kollégáiktól, ha — rajtuk kívül álló okok miatt — nem is alkalmazhatták nagyvonalú módszereiket. Meg kellett elégedniük azzal, hogy példájuk nyomán kialakítsák szerény lehetőségeikhez mért technikájukat. Az Erdélyi Fiatalok és a Hitel szociográfusai részéről hiányzott a kritikai viszonyulás is. Egyedül Venczel József kísérelte meg, hogy alkotó módon értelmezze és alkalmazza Gustiék módszertanát.

Hasznos és termékeny volt viszont ez a kapcsolat a román és a magyarországi falukutatók közötti érintkezés megteremtésében. Annyi bizonyos: az erdélyi falukutatók nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy Gusti professzor iskolájának munkássága ismertté és értékeltté vált a népi írók körében. Ugyanezt a szolgálatot teljesítették szociográfusaink a román szakemberek és az érdeklődők tájékoztatásában a szomszéd országban folyó szociográfiai tevékenységről. (Itt kell elismeréssel utalnom Markos András kolozsvári szociológus A monografikus iskola című, 1942-ben Budapesten megjelent tanulmányára, amely Dimitrie Gusti elméletének és módszertanának alapos, átgondolt ismertetését nyújtja.) Egyébként, természetesen, nem csupán ez a közvetítő szolgálat vitte el a bukaresti iskola híret Magyarországra. Ortutay Gyula és Lükő Gábor magvas tanulmányai a monografikus módszerről

nyilván közvetlen dokumentációra támaszkodtak, Németh László pedig romániai útja és Gustinál tett látogatása során szerzett benyomásai alapján írta: „Gusti professor szociológiai munkássága, azt hiszem, legnagyobb erőfeszítése a fiatal Romániának“ (A minőség forradalma. V—VI. Budapest, 1943. 349).

*

A társadalmi konfliktusok és nemzetiségi problémák kiváltotta érdeklődés a társadalomtudomány iránt nem csupán a szociográfia művelésében nyilvánult meg. Túlmenően azon a felismerésen, hogy a nemzetiségi kérdés tanulmányozása jellegzetesen szociológiai feladat, jelentkezett nálunk egy ún. kisebbségi szociológia megteremtésére irányuló kezdeményezés is. Azt hiszem, hogy korszerű önismeretünk szociológiai megalapozásában nem mellőzhetjük ennek a vállalkozásnak a számbavételét még akkor sem, ha a kezdeményezést nem követte eredményes munka és az új szakdiszciplínára vonatkozó javaslat elméleti alapvetése tévesnek bizonyult. Érdekes és jellemző egyben, hogy a kezdeményezők nem szakemberek a szociológiában. Az ötlet első megfogalmazója, Asztalos Miklós történész, későbbi felkarolója, Sulyok István pedig politikus-publicista. Kettőjük közül nyilván Asztalos a komoly, rangos tudós. Időrendileg is ő az, akit az elsőbbség megillet, természetes tehát, hogy az elemzést az ő felfogásával kezdem.

Asztalos Miklós tanulmánya, A kisebbségi történetírás feladatai és módszere (Magyar Kisebbség, 1929), mint címe is mutatja, a történetírás felől közeledik a témához. Egy kisebbségi intézet létesítésének mikéntjét taglalva, Asztalos a kisebbségi történész feladatait boncolgatja. Miután elhatárolja magát e feladatok irredenta értelmezésétől, leszögezi, hogy a kisebbségi kérdés „a maga élő valóságában... társadalmi kérdés“ (174). Ebben a fekvésben tanulmányozására a szociológia hivatott, a történésznek is magáévá kell tennie a társadalomtudományi szempontot. „A kisebbségi történetírás csak egy szempontot ismerhet: a társadalomtudományit!“ (225). A történetírás és a szociológia viszonya azonban nem csupán ebben a nézőpont-azonosságban jelentkezik. Asztalos a két kutatási ág között alárendeltségi relációt jelöl meg, abban az értelemben, hogy a kisebbségi történetírásnak a szociológiát kell szolgálnia. És itt jelzi Asztalos egy új szakdiszciplína kialakulásának szükségességét, illetve folyamatát: „A kisebbségi történetírás a társadalomtudomány kialakulóban levő ágának, a kisebbségi társadalomkutatásnak segédeszköze“ (226). Eddig a pontig — nagy vonásokban — csak egyetérthetünk Asztalos gondolatmenetével. Nem fogadhatjuk viszont el organicista társadalomfelfogását, amely Darwin, Haeckel és De Vries tételeit sajátosan értelmezve, az emberi közösséget s ezen belül az ún. keverékfajú társadalmat biológiai szervezetnek minősíti. Ebben az értelemben jelenti ki, hogy a „kisebbségi történész nem lehet más, mint a keverékfajú társadalmak paleontológusa“ (226).

Az emberi társadalom és az élő szervezetek közötti — tudománytalan és a korszerű szociológiától rég meghaladott — analógia-keresés néhány banális tétel megfogalmazásához vezet Asztalost, aki e felfogás szellemében inkább természet-, mint szellemtudományinak tekinti a kisebbségi történetírást, a kisebbségi szociológiát. Ennek az organicista szemléletnek elméleti és módszertani síkon egyaránt zsákcúba kellett juttatnia kezdeményezését, amely azonban tényleges társadalmi rendelésnek felelt meg.

Sulyok István nem annyira elméleti megfontolásokból, mint inkább a kisebbségi élet általa sürgőseknek ítélt gyakorlati tennivalóiból indult ki, amikor néhány évvel Asztalos kérdésselvető tanulmánya után ő is kifejti nézetét egy kisebbségi szociológia szükségességéről (A kisebbségi kérdés szociológiai oldala. Kolozsvár,

1931). A kisebbségi társadalmat azonban, amelyet szociológiai tanulmányokkal kívánja gyakorlati-szervezeti igényeinek kielégítésében szolgálni, zárt közösségnek fogja fel. Valamely kisebbségi helyzetbe jutott népcsoport sajátos entitását elismerve sem tehetjük magunkévá Sulyok tételét a kisebbségi közösség zártságáról, ami nemcsak elméletileg tarthatatlan a modern társadalom nagyfokú mobilitásának feltételei között, hanem az elszigetelődéshez, a nacionalista elzárkózáshoz kínál igazolást. Ugyanígy kell visszautasítanunk Sulyok további érvelését a zárt kisebbségi közösség belső egységéről: „... az egész kisebbségi közösség mindenféle belső tagozódásával egyetemben, együttesen és összesen sajátságos, elnyomott és mellözött osztályhelyzetbe kerül, míg a többségi nemzet minden társadalmi kategóriája a megfelelő kisebbségi fokkal szemben a kiváltságos osztályhelyzetek minden jegyét mutatja. Ebből a viszonyból a társadalmi szolidaritásnak új forrása fakad, mely... alkalmas terepet kínál a gazdasági érdekkellentétekből kinövő osztálytagozódás szakadékaiknak áthidalására“ (9). Ez az elemzés a nemzetiségi elnyomás burzsoá-földesúri rendszerének bizonyos valós következményeit abszolutizálja egy olyan „kisebbségi egység“ eszmei alátámasztásául, amely egyrészt elszigetelné a kisebbségi dolgozókat a többségi nemzet dolgozóitól, másrészt pedig kiszolgáltatná őket „saját“ kizsákmányolóik politikai manővereinek. Érthető, hogy Sulyok kisebbségi szociológiáját, amely érveket szállított ennek az „egység“-nek az igazolására, visszautasították a haladó magyar társadalomkutatók és publicisták, akik később a MADOSZ soraiban fáradhatatlanul munkálkodtak széles, demokratikus nemzetiségi egység létrehozásán, ám ezt az egységet a román haladó erőkkel való szoros szövetségben kívánták megteremtteni, harcban az egész ország demokratikus átalakításáért. A kisebbségi szociológia ebben a megfogalmazásban nem sorolható tehát be mai önismeretünk szociológiai előzményei közé.

*

A nemzetiségi öneszmélés marxista szociológiai hagyományainak letéteményese a régi Korunk volt. Gaál Gábor folyóirata mindig tág teret szentelt a társadalomtudományi tematikának, talán a legtöbbit tett nálunk a modern szociológia meghonosításáért, a romániai társadalmi valóság tudományos igényű feltárása érdekében. Ha sommásan jellemezni próbálnám a Korunk vaskos évfolyamaiban közzétett társadalomtudományi anyagot, azt mondhatnám, hogy ebben az értékes örökségben szerencsés szintézis valósult meg a legkorszerűbb szociológiai irányzatok ismertetése és marxista bírálata, a történelmi materialista elméleti gondolkodás ösztönzése és a konkrét társadalomkutatás között. A folyóirat kitekintést nyújtott az európai és amerikai szociológiai életbe. Oldalain a legjelentősebb német, francia, angol és amerikai iskolákról szóló színvonalas elemzések jelentek meg, de az informálásnak ez a bő áradása nem mosta el a szilárd, elvi kereteket, nem hatálytalanította a szerkesztőség marxista álláspontját.

Jellemző összefüggés állapítható meg egyrészt a között társadalomtudományi cikkek tematikája, másrészt pedig az egész lap ideológiai fejlődése között. A Korunk eszmei kiforrása 1930—1933-ban című tanulmányában (Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1968. 2). Balogh Edgár kifejti, milyen szerepet játszott különösen a parasztkérdés, a középosztály-probléma és a nemzeti kérdés szociológiai elemzése abban az egészséges fejlődésben, amelynek során a Korunk mind közelebb került a hazai valósághoz és egyre jelentősebb hatást gyakorolhatott a magyar értelmiség szellemi metamorfózisára a balra tolódás irányában. Ha az általános gazdasági-társadalmi kérdések marxista—leninista tisztázása egyik legfontosabb előfeltétele s egyben megnyilvánulása volt a lap eszmei kiforrásának, a konkrét tár-

sadalomkutatás felkarolása és egész komplexumának figyelemmel kísérése — honi és nemzetközi viszonylatban — a Korunk hatékonyságát mozdította elő a romániai reáliákban való lehorgonyzás jegyében.

Nincs most lehetőségem a Korunk teljes szociológiai anyagát bemutatni. Ezúttal csupán a romániai társadalomkutatást közvetve vagy közvetlenül érintő cikkeire kívánok kitérni. Azt hiszem, e tekintetben Gaál Gábor szerkesztői gyakorlatának sajátos érdeme az a következetesség, amellyel a román és a magyar szociográfia alakulását nyomon követte. Ezzel a következetességgel és a reá jellemző elméleti-kritikai igényességgel adta meg a lehető legnagyobb segítséget a lap oldalain is kibontakozó szociográfiának.

A Gusti-féle szociológiai iskola egyik legjobb hazai marxista kritikája itt jelent meg (Bányai Imre: A D. Gusti-féle román szociológiai iskola, 1936. 484), a lap rendre beszámolt a bukaresti iskola fejlődéséről, a védnöksége alatt megszervezett társadalmi munkaszolgálatról. E cikkek hangvételét nem a rácsodálkozás, hanem a tárgyilagosság jellemezte. Szerzőik kiemelték a monografisták teljesítményét a hazai valóság feltárásában, de nem hallgatták el az eszmei-módszertani hiányosságokat és tévedéseket.

A szerkesztői koncepció következetessége legerőteljesebben a népi írók és falukutatók tevékenységének elemzésében nyilvánult meg. Mondhatni, nincs olyan eredmény és jelenség (pozitív vagy negatív) munkásságukban, ami kívül maradt volna a Korunk reflektorának hatósugarán. Ami viszont a vállalkozás honi szerepét illeti, nem nehéz felismernünk fontosságát, különösen ha tekintetbe vesszük a népi írók ismert hatását a romániai magyar falukutatásra.

Az erdélyi magyar társadalomkutatásról szóló (már idézett) cikkében Szabó T. Attila megállapítja, hogy nálunk „az első társadalomismertető cikkek... a Korunkban jelentek meg“. A Korunk érdeme azonban nem szorítkozik erre a prioritásra. Evfolyamai nem csupán a különböző társadalomkutató irányzatok elméleti-kritikai elemzését tartalmazzák. A Szabó T. Attila jelezte első „társadalomismertető“ cikkeknek ugyanis megvolt a folytatásuk. A köztudatba már átment a Korunk szociográfusainak az a pozitívuma, hogy vizsgálódásaikat a városok, a munkásszótálya valóságára is kiterjesztették (Nagy István, Jordáky Lajos). Most e kutatómunka másik vonását emelném ki. A lap szociográfiájában érvényre jutott a „romániaiság“ Gaál Gábor megfogalmazta elve is, abban az értelemben, hogy az egész ország átalakuló valóságának bemutatására törekedett, természetesen csak a pars pro toto jegyében. E törekvésében pedig megvalósította a hazai román és magyar kutatók és szociografizáló írók együttműködését. Geo Bogza társadalmi riportja (1934) az Érchegység tárnáiban dolgozók életébe enged bepillantást, Vasile Munteanu tanulmánya (1936) az erdélyi falu ellentmondásait világítja meg, Kovács Katona Jenő egy kallódó szilágysági falut mutat be (1937), Szabó Árpád a bánági magyarságról tudósít (1939), Szabó Zoltán pedig Máramarost, „a népek találkozóhelyét“ fedezi fel.

A Korunk szociográfiájának fő erőssége — az átfogó tematika mellett — művelői többségének marxista szemléletéből adódik. Ez nyitotta meg számukra a társadalmi valóság olyan vonatkozásait, amelyek terra incognita maradtak a népi falukutatók számára. Munkásságuk sem mentes azonban természetesen hiányosságoktól. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy abban az időben nem rendelkeztek, nem is rendelkezhettek korszerű kutatási technikával. Felvételeiket rendszerint egyedül végezték, anyagi eszközök hiányában, és igen gyakran a hírheft szigurancával dolgozva. A tudományos előkészítés, a tervszerűsítés náluk is sok kívánnivalót hagyott maga után.

A Korunknak és személyesen Gaál Gábornak fontos szerepe volt Böződi György Székely bánja című könyvének (Kolozsvár, 1938) megjelentetésében. A folyóirat több részletet közölt a műből, címét is Gaál Gábor adta. A Székely bánja — a két világháború közötti korszak egyik legjelentősebb vállalkozása népi valóságunk feltárására — azonban nem sorolható be egyértelműen sem a Korunk szociográfiájába, sem a többi irányzatba. Műfajilag kétségtelenül ahhoz a szociográfiához tartozik, amely több is, kevesebb is a szakdiszciplína jellegű társadalomkutatásnál. Gaál Gábor „sajátos kentaur”-nak nevezte ezt a részben szociológiai, részben irodalmi kompozíciós egységet, „a történetírás, riportázs, társadalmi földrajz, szellem-történet, néprajz, gazdálkodástörténet, nemzetgazdaságtan, publicisztika, szociológia és statisztika” ötvözetét. Böződit nem csupán ezek a műfaji azonosságok közelítik a népi írók képviselte irányzathoz. Sok közöttük a szemléletbeli rokonság is. Böződi írását éppen ez a népi forradalmi szellem, mondhatnám, spontán osztályszemlélet helyezi az erdélyi falukutatók munkái fölé. Érthető, hogy az Erdélyi Szépművés Céh viszolygott a könyvtől, a Hitel, noha részleteket közölt belőle, ugyancsak elzárkózott a teljes munka kiadásától. Így került a Székely bánja az akkor alakult baloldali antifasiszta beállítottságú írócsoport gondozásában a közönség elé.

Böződi írása a székelység, az erdélyi magyarság illúzióktól mentes önismeretét volt hivatva elősegíteni. Olyan kutató műve, aki számára a szociográfia elkötelezettséget jelent, a múlt és a jelen bátor bírálatát. Böződi szociográfiáját realista népi szellem, és a militáns társadalomkutató könyörtelen igazmondása jellemzi. Böződit döntő mértékben a székely nép akkori helyzete, nyomora, kiszolgáltatottsága és szét-szóródása ösztönözte könyve megírására. Népén kívánt segíteni, s a korabeli kisebbségi harcokban vállalt tudatos szerepet: a székelység helyzetének bemutatásával akarta előmozdítani egy „szervezettebb gazdasági és szellemi élet” kibontakozását.

A Korunk természetesen nem csupán támogatta Böződi könyvének napvilágra kerülését, hanem a marxista kritika szemszögéből is értékelte megjelenése után. A székely sors könyve című szemléjében (Korunk, 1938) Bányai László melegen méltatta Böződi érdemeit, számon kérte azonban a székelység sorsával rokon együttélő dolgozók problematikájának a hiányát, ami többek között a szerző felfogásának fogyatékoságaira is utalt. Valóban Böződi munkáját nem támasztotta alá egy általános tudományos értékű történelmi és társadalmi koncepció.

Böződi — mondhatni — a manufaktúra szintjén mozgó technikával mérte fel a Székelyföldet. Az egymaga kutató és szemlélődő szociográfus szenvedélye, népszerűsége, bátor szókimondása sok értékes elemmel gazdagíthatja a társadalomrajzot, de az eljárás sok fogyatékoság forrása is lehet. Böződi könyvének belső aránytalanságaiban, helyenként jelentkező felületességében e „kézműipari szociográfia” szinte elkerülhetetlen gyengeségei mutatkoznak meg.

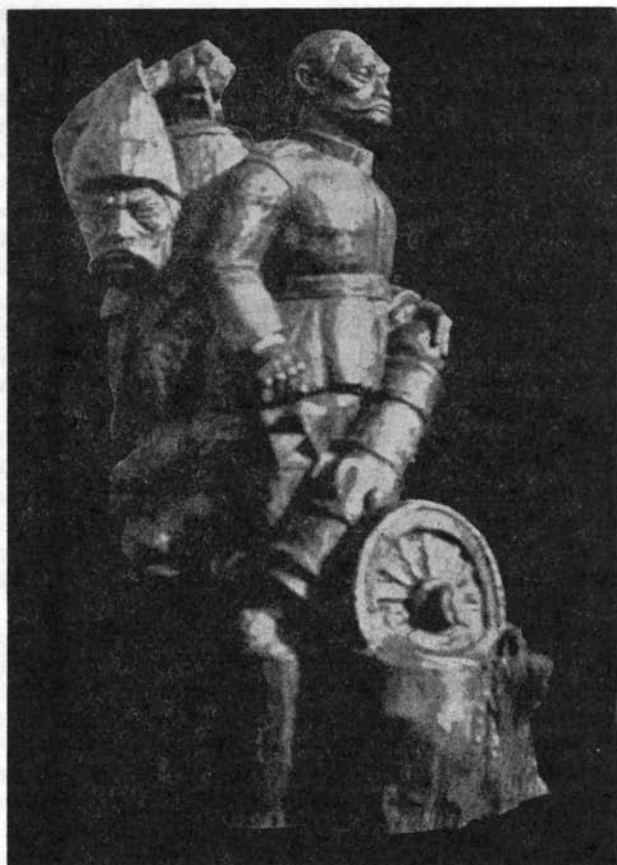
Önismeretünk legjobb hagyományai az elmúlt évtizedekben a társadalmi válásoktól terhes fordulatokhoz, a haladó erők küzdelmeinek dagályszakaszaihoz kapcsolódnak. Ebben az örökségben az irodalmi és a szociológiai törekvések elválaszthatatlanok egymástól, noha az utóbbiaknak nemegyszer a szellemi életünkben eluralkodó irodalmi öncélúságot is le kellett küzdeniük.

Amikor a közelmúlt hagyatékából ezúttal a társadalomkutatásban elért eredményeket emeltem ki, tudatában voltam annak, hogy korszerű önismeretünk kialakítása a jövőben sem valósítható meg a nép törekvéseinek hangot adó írók nélkül.

Kétségtelen azonban, hogy a hazai szociológiai tevékenység ígéretes fejlődése mind jelentősebb feladatok vállalását teszi lehetővé társadalomkutatóink részéről,

akik a szocialista nemzetiség öneszmélését elősegítve, az egész ország valóságának hiteles feltárását, a román nép s az együttélő nemzetiségek egységét szolgálják.

A Román Kommunista Párt X. kongresszusának Tézisei nagy súlyt helyeznek a szociológiai kutatások fellendítésére. Ez az ösztönzés minden biznnyal jótékony hatással lesz az együttélő nemzetiségek életében fellépő társadalmi és kulturális jelenségek kutatására, egy nemzetiségi szociológia kialakulására is — többek között — annak a tudományos intézetnek a keretében, amelynek szükségességét pártunk központi elméleti lapjában, a Lupta de clasă 5. számában megjelent tanulmány szerzői (Bánvai László és Richard Winter) is hangoztatják.

Szervátiusz Jenő: Gábor Aron

KÖNIG MIKLÓS

Termelőszövetkezet és háztáji gazdaság

A háztáji gazdálkodás nemcsak falvaink életének egyik sokat vitatott problémája, hanem egész szövetkezeti mezőgazdasági termelésünket is szorosan érintő kérdés. Időszerűségét fokozza, ugyanakkor megvilágítását jórészt nehezíti ama körülmény, hogy hazánkban idevágóan egységes felfogás még nem alakult ki. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek szervezeti szabályzatának 4. paragrafusa laconikus, különböző bekezdéseiben nincs lényeges támpont. Elvi álláspontot csupán az 1967. decemberi országos pártkonferencia dokumentumaiban találunk, melyek leszögezik, hogy a párt támogatja a szövetkezeti tagok háztáji gazdálkodását. A dokumentumok azonban nem térnek ki a támogatás módozataira.

Ezzel szemben a tárgyalt kérdésben a „magánvélemények“ nagyon eltérőek az egyes személyek érdekeltsége, helyzete, felfogása, gondolkodásmódja, beállítottsága szerint. A vélemények széles skálája mellett lényegében két szélsőséges állásfoglalás is tapasztalható: az egyik, melyet bürokrata álláspontnak is nevezhetnénk, a háztáji gazdaságot a legjobb esetben kisüzemi, rosszabb esetben kapitalista, a szocialista termelési móddal összeférhetetlen csökevénynek tekinti, és igyekszik a háztáji gazdaságot minél jobban visszaszorítani s lehetőleg minél előbb és teljesebben felszámolni. A másik ellentétes és ugyancsak szélsőséges koncepció a háztáji gazdálkodás eredményeiben a kisüzemi, esetleg magángazdálkodás „főlényét“ véli föllelni, és ha nem is nyíltan hangoztatott, de lényegében szövetkezetellenes álláspontjának igazolását látja.

Mindkét szélsőséges álláspont — úgy vélem — közös hibás nézetten alapszik, mely a háztáji gazdálkodást a magángazdaság formájának tekinti. Ezt az álláspontot támasztja alá az is, hogy a statisztika, bár megkülönböztetve, de a háztáji gazdaságok adatait a magángazdaságokkal együtt közli.

Nézetem szerint a háztáji gazdaság a szövetkezeti szektor szerves része jogi és gazdasági szempontból egyaránt; szoros kapcsolatok fűzik a közös gazdasághoz: mintegy függelékének tekinthető. Ismeretes, hogy a háztáji gazdaság mint gazdálkodási forma történelmileg a szövetkezeti átszervezés folyamán született. Feladata — amint azt az mtsz-ek szervezeti szabályzatának 4. paragrafusa leszögezi —, hogy kiegészítse a szövetkezeti tagság jövedelmét, és ezzel is hozzájáruljon életszínvonalának emeléséhez.

A háztáji gazdaság úgy jött létre, hogy a szövetkezeti tag minden földjével együtt, valamint leltárával és állatállománya egy részével belépett a szövetkezetbe. A szervezeti szabályzat biztosítja a tag ama jogát, hogy háztáji gazdálkodást folytasson, a szövetkezeti szabályzat által korlátozott számú állatot tartson. A tagnak használati joga van a háztáji földre, amelynek terjedelme a helyi adottságoknak megfelelően és a közgyűlés határozata szerint 20—30 ár között lehet. Mindebből kitűnik, hogy a háztáji föld szövetkezeti tulajdon, jogilag tehát része a szövetkezetnek.

A jogi kapcsolatokat még inkább megerősíti az, hogy a háztáji gazdálkodással egyetlen jogszabály — a szövetkezetek szervezeti szabályzata — foglalkozik. Ez az a dokumentum, amely biztosítja a háztáji gazdaságok létét és szabályozza kereteit.

A gazdasági hovatartozás kérdése már bonyolultabb, ezt a továbbiak folyamán igyekszünk megvilágítani.

A mezőgazdasági termelőszövetkezet közös gazdasága és a tagok háztáji gazdasága között szoros együttműködés és szükségszerű kapcsolat van. Így a közös gazdaság biztosítja a háztáji számára a földet, a szükséges takarmány egy részét, az almot, sok esetben a legelőhasználatot, esetleg a háztáji földek megműveléséhez szükséges vonóerőt; segítséget nyújt a háztáji állatállomány minőségi javításához, az építkezésekhez, kedvező értékesítéssel és egyéb szolgáltatásokkal támogatja a háztáji gazdálkodást. A háztáji gazdaság is sokoldalú támogatást nyújt a „közös”-nek, amennyiben rendelkezésére bocsátja istállótrágya-főlöslégét. A háztáji állatállomány a közös gazdaság fontos tartaléka, sok magas tenyésztékű egyed kerül innen a közös gazdaság istállóiba. A háztáji fedezi a szövetkezet kéziszerszám-szükségletének nagy részét. Erdély-szerte gyakori együttműködési forma, hogy a munkacsúcsok idején a háztáji állatállomány igásmunkát végez, és főleg a betakarításban ad értékes segítséget. Mindeme termelési kapcsolatokat kiegészíti a munkaerő felhasználásának részleges vagy több helyen teljes megoldása is.

Egyes mezőgazdasági termelőszövetkezetek nem képesek biztosítani a tagság munkaerejének rendszeres és egyenletes foglalkoztatását. Rendkívül fontos viszont, hogy bizonyos munkákat a termelési és időjárás feltételeknek megfelelő időben végezzenek el. Különösen fontos kampányok idején a szükséges munkaerőtartalékok biztosítása. A háztáji gazdaság azzal, hogy a munkacsúcsok közötti időszakban is termelői foglalkozást biztosít a tagság vagy legalábbis jelentékeny része számára, hozzájárul a munkaerő ésszerű és gazdaságos foglalkoztatásához, valamint a csúcs-időszakok munkaerő-szükségletének biztosításához. Egyben lehetőséget nyújt a családban levő fiatalok, öregek, valamint más csökkent munkaképességűek foglalkoztatására is.

A nagyüzemi termelési módszerek kiterjesztése és az általános fejlődés törvényszerűségei a szövetkezeti közös gazdaságokat a termelés koncentrálása és szakosítása irányában fejlesztik. Ez azt jelenti, hogy egyes természeti és gazdasági feltételeknek megfelelő ágak nagysága mindinkább növekszik, ennek megfelelően azonban egyre csökken a közös gazdaságban termelt mezőgazdasági termékek száma: szűkül termelési profiljuk. Következésképpen a szövetkezeti családok, valamint a falunak is szüksége van olyan termékekre, melyekkel a közös gazdaság nem foglalkozik. Ezzel szemben a szocialista kereskedelem nem tudja elvállalni és nem is vállalja a szövetkezeti családok és a falvak ellátását mindeme mezőgazdasági termékekkel. Ezek előállítását a háztáji gazdaságok egyik rendkívül fontos feladata mind a szövetkezeti család, a falu, mind az egész nemzetgazdaság szempontjából.

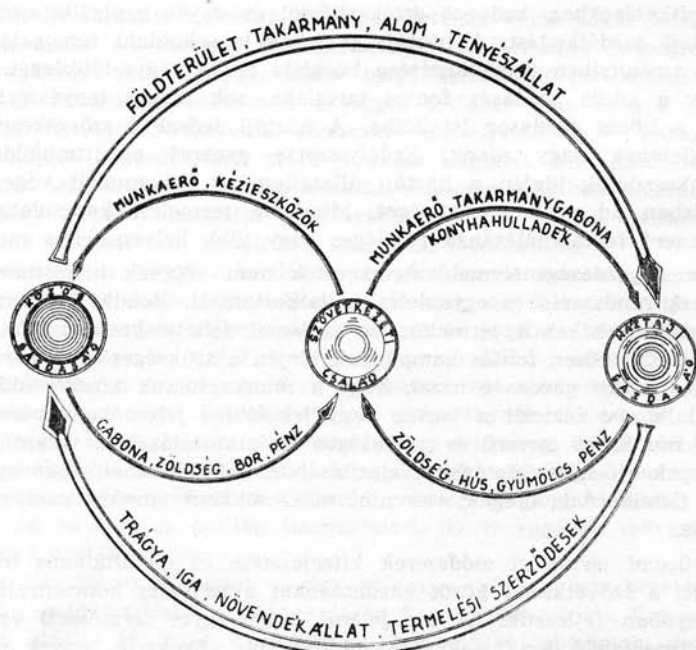
A háztáji gazdaság tehát fontos funkciót tölt be a falvak gazdasági életében, s egyben jelentős szerepe van a városok és munkasközpontok folyamatos ellátásában is.

Vegyük például a baromfitenyésztést, illetve a baromfihús-ellátást. A kombinátok időszakonként nagy mennyiségű (élő és vágott) baromfit hoznak forgalomba. A késztermelés időszakossága egészségügyi okok miatt szükséges, és ugyanakkor az ipari méretű termelési folyamatok ciklikus szervezése biztosítja az alacsony szintű önköltséget. A kombinátok termelésének időszakosságával szemben a fogyasztás folyamatos. Ilyenkor a háztáji gazdaságok árutermelése tölti ki a hézagokat.

A háztáji gazdaságok azonkívül olyan alkalmi takarmányokat és más lehe-

tőségeket is hasznosíthatnak, melyek a nagyüzemi közös gazdaság számára elaprózódást jelentenének, és ezért gazdaságilag alacsony hatékonyságúak.

A következőkben szemléltetem a szövetkezeti közös és a háztáji gazdaság, valamint mindkettőnek a szövetkezeti taghoz, illetve a családhoz való viszonyát.

Amint a grafikonból kitűnik, a szövetkezeti közös gazdaság mint vállalat és a háztáji között szoros az összefüggés. A szemléltetett összefüggések jellegzetesek és általánosak. Az elmúlt év folyamán a Mezőgazdasági Termelőszövetkezetek Országos Szövetségének Tanácsa újabb kapcsolatokat is kezdeményezett. A lehetőségek azonban még távolról sincsenek kimerítve. (Egyesek talán furcsának találják a háztáji gazdaság és a szövetkezeti család elkülönítését. Véleményem szerint ez a helyzet a valóságos gazdasági és jogi kapcsolatoknak egyaránt megfelel. A szövetkezeti család ugyanis mindkétféle gazdasághoz viszonyítva tulajdonos és munkaerőszolgáltató. A háztáji gazdaság esetében kizárólagos tulajdonosi, a közös gazdaságnál társtulajdonosi viszony áll fenn.)

A grafikon tehát a közös és a háztáji gazdaságok között *kétféle* kapcsolatot mutat. Mindaz, ami nem befolyásolja közvetlenül a szövetkezeti család életszínvonalát (mint például az alom, tömegtakarmány, trágya, iga), közvetlen kapcsolatot jelent a két gazdasági forma között, más kapcsolatokat a család közvetít. Így például a közös gazdaságtól kapott gabona egyrészt a család táplálkozását, másrészt az állatok takarmányozását szolgálja.

Úgy vélem, mindeme kapcsolatok elemzése világosan kimutatja, hogy a szövetkezeti közös, valamint a háztáji gazdaság lényegében ugyanazon érem két ol-

dala, egymástól elválaszthatatlan. A két gazdasági forma statisztikai különválasztása és egymástól független értékelése mesterséges, torzított képet ad.

Igy például helytelen következtetésekre jutunk akkor, ha a szövetkezeti állomány sűrűségét vizsgáljuk, és kizárólag a közös állományt vesszük figyelembe. Minthogy a szövetkezeti közös és a háztáji gazdaság állatállománya nagyrészt ugyanazon területen él, abban az esetben, ha a szövetkezet területéhez csak a közös állományt és az állati termelést viszonyítjuk, s ezt hasonlítjuk össze más országok adataival, tévesen a valóságnál lényegesen alacsonyabb sűrűségi és termelékenységi mutatókat kapunk. Ennek következménye, hogy mindinkább növelni akarjuk az állományt a lemaradás behozására.

Ha a háztáji gazdaságok termelését csupán a háztáji földekhez viszonyítjuk — ugyancsak tévesen —, olyan belterjességi mutatókat kapunk, melyek esetenként túlhaladják a legfejlettebb mezőgazdasági termelés színvonalát is.

Ilyen téves számítások alapján helytelen, sőt nemegyszer káros következtetéseket a statisztikai adatok tükrében bizonyára többen is levonnak.

A HÁZTÁJI NEMZETGAZDASÁGI SZEREPE

Amint az eddigiekből látjuk, a háztáji gazdaságok területileg, de főleg termelésükkel jelentős szerepet töltenek be a nemzetgazdaságban. Ha a növényi termelésben a háztáji gazdálkodás csupán az erre a célra adott földön alapszik is, a növényi árutermelés, kivált pedig a háztáji állati termelés alapját a közös gazdaságból származó termékek jelentik.

A szövetkezeti szektor és ezen belül a háztáji gazdaságok részesedése az ország mezőgazdasági területéből így alakul (százalék):

	<i>Mezőgazdasági terület</i>	<i>Szántó</i>	<i>Legelő</i>	<i>Kaszáló</i>	<i>Szőlő</i>	<i>Gyümölcsös</i>
Mtsz	60,7	75,2	15,8	48,8	79,8	62,8
ebből háztáji	6,6	8,2	0,3	1,6	31,6	10,1

A szántóföld felhasználásában, illetve a vetésszerkezetben a háztáji gazdaságok helyzete néhány jellegzetességet mutat százalékban:

	<i>Szemes gabona</i>	<i>Hüvelyesek</i>	<i>Ipari növények</i>	<i>Takarmány-növények</i>
Mtsz összesen	78,1	79,7	84,5	72,3
ebből háztáji	8,3	2,9	0,5	5,3

Jellemző, hogy a háztáji gazdaságok gabonatermelése területileg közel áll a szántóföldből való részesedéshez, a takarmánytermelő terület viszont jelentősen kisebb. Az ipari növények termelésében a szövetkezeti szektor részesedése igen nagy, jóval a szántóföld átlaga fölött áll, a háztáji gazdaságok azonban ipari növényeket — nyilvánvalóan főleg textilnövényeket — csupán kis mértékben, saját szükségletre termelnek.

A háztáji gazdaságok részvétele az országos termelésben a területhez viszonyítva már eltéréseket tükröz.

	<i>Szemes gabona</i>	<i>Hüvelyesek %</i>	<i>Szőlő</i>	<i>Gyümölcs</i>
Mtsz összesen	76,9	80,9	82,2	62,9
ebből háztáji	7,9	7,3	40,0	48,6

A szemes gabona termelésében a háztáji gazdaságok csupán valamivel haladják meg a területi részesedés arányát, a hüvelyeseknél a termelés már lényegesen nagyobb, az eltérés fokozódik a szőlő- és gyümölcs-termelésnél. Ennek magyarázata elég egyszerű. A gabonaféléket a háztáji gazdaságok is főleg szántóföldi termelési feltételek között folytatják, a hüvelyeseket viszont már kerti termelésben. A szőlő és gyümölcs nagyrészt a ház melletti kertben található (főleg régi, kifejlett, teljes természetben levő tőkék, illetve fák), a közös gazdaságok szőlői és gyümölcsösei viszont többnyire fiatal telepítések, melyeknek még huzamos időre van szükségük ahhoz, hogy elérjék a teljes biológiai kapacitást.

A felsoroltakon kívül föltétlenül jelentős hatása van annak is, hogy a kerti földek általában termékenyebbek, a szövetkezeti család trágyáját elsősorban a háztáji gazdaság földjein használja fel, és csak a fölösleget adja át a közös gazdaságnak. Az anyagi érdekelttség is közvetlenebb, ezért a munka minősége általában jobb.

A háztáji növénytermelés és a szövetkezeti közös növénytermelés kapcsolatai aránylag egyszerűek, és a termelési eredmények nagyrészt a háztáji föld területére vonatkoznak, viszont egészen más a helyzet az állattenyésztésben.

Közismertek azok az erőfeszítések, melyek a szövetkezeti közös állomány, valamint ennek állati termelése javítását célozzák. E törekvések helyessége vitán felül áll. A szövetkezeti állattenyésztés eredményességét azonban nem szabad — véleményem szerint káros is — a háztáji állatállománytól és állati termeléstől elszakítva vizsgálni. Teljesen hamis képet kapunk akkor, amikor a szövetkezeti közös állomány állatsűrűségét vagy területegységre vonatkozó állati termelését mérlegeljük, összehasonlítva fejlett mezőgazdasági országok összesített adataival, ugyanis a háztáji állatállomány takarmányozásának is a közös gazdaság a fő forrása.

Ha eltekintünk eme valóságos és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek szervezeti szabályzatában szentesített helyzettől, akkor a szövetkezetek közös állatállományának sűrűsége és a területhez viszonyított termelése főleg nemzetközi összehasonlításban föltétlenül nagyon elmaradottnak tűnik. Éppen ezért a közhasználatú statisztikai csoportosítási módszerek helyett a szövetkezeti szektor mindkét formájának állattenyésztését *egységesen* tárgyalom, természetesen a közös, valamint a háztáji állományt, mint önálló és külön csoportot a szövetkezeti szektoron belül.

Az állatállomány összetétele a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben, a köztársasági adatokat száz százalékknak véve:

	<i>Szarvasmarha</i>	<i>Tehén</i>	<i>Sertés</i>	<i>Juh</i>
Mtsz összesen	72,8	73,3	65,6	75,2
ebből				
Közös gazdaság	38,8	32,5	24,6	36,4
Háztáji	33,0	40,8	41,0	38,8

Az állatállomány adatai azt bizonyítják, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek állatállománya országosan jelentősen nagyobb százaléknyi, mint a szövetkezetek területi részesedése.

Hasonló képet kapunk akkor is, ha az állati termelés oldaláról vizsgáljuk a kérdést. Így a szövetkezeti szektor hozzájárulása a köztársasági termeléshez (ugyancsak százalékosan) a következő:

	Hús	Tej	Gyapjú	Tojás
Mtsz összesen	63,0	67,7	72,1	67,2
ebből				
Közös gazdaság	21,4	28,9	38,3	3,7
Háztáji	41,6	38,8	33,8	63,5

A háztáji termelés, azonkívül, hogy a szövetkezeti család, valamint a falu ellátását elősegíti, jelentős mértékben járul hozzá az árutermeléshez.

A közölt adatokból is világosan kitűnik: a szövetkezetek adatainak egyoldalú vizsgálata hamis képet ad, az összesített adatok azonban vitathatatlanul bizonyítják a szövetkezeti szektor súlyát és jelentőségét nemzetgazdaságunkban.

A háztáji árutermelés sokféle csatornán keresztül jut a nemzetgazdaság forgalmába. Egy részük a mezőgazdasági termelőszövetkezeten át mint szerződéses termék kerül forgalomba; más termékeket mint hús, tej, gyapjú, a feldolgozó és értékesítő állami vállalatok gyűjtenek be. Jelentős ama termékek száma és mennyisége is, melyek a falusi fogyasztási és értékesítési szövetkezetek hálózatán át kerülnek a szocialista kereskedelembe. Jelentős mértékben járulnak hozzá a városok és munkasközpontok ellátásához a szabadpiaci értékesítés révén is.

Az értékesítés sokrétűsége megnehezíti a háztáji termékek adatszerű követését az áruforgalomban. A fejlődést és tendenciáját ezért egy kiragadott példával érzékeltetem. Az országos jelenséget híven tükrözi a volt Kolozsvár tartományi szövetkezetek közös és háztáji gazdasági tejtérítésének üteme. Így a szövetkezeti szektor mindkét ágában az 1964—1967-es években rendszeresen emelkedett mind a tejtermelés, mind a tejbegyűjtő (ICIL) által fölvásárolt tej mennyisége. Ebben az időszakban a közös gazdaságok szolgáltatja tej mennyiségi dinamikája 26 százalékos, ezzel párhuzamosan a háztáji gazdaságoktól begyűjtött tejmennyiség több mint 25 százalékkal növekedett. 1967-ben az ICIL begyűjtötte árutej-mennyiség mintegy 80 százalékát a szövetkezeti szektor adta.

Mindez azt bizonyítja, hogy a háztáji gazdaságok fontos nemzetgazdasági funkciót töltenek be, szerves alkotóelemei a mezőgazdaság szövetkezeti szektorának, nem az egyéni, hanem a szocialista mezőgazdaság tartozékai.

A KÍVÁNATOS EGYENSÜLY

A gyakorlat azt mutatja, hogy a háztáji föld megművelése és a szövetkezet menete között sokféle viszony lehetséges.

Vannak olyan helységek, ahol jól megy a szövetkezeti gazdálkodás, fejlett a háztáji is, ezzel szemben vannak olyan falvak, ahol a háztáji virágozik, a közös gazdaság viszont gyenge. Előfordul az is, hogy az erős szövetkezet mellett alacsony színvonalú a háztáji gazdálkodás. Mindezekkel szemben találunk olyan szövetkezeteket, amelyekben sem a közös, sem a háztáji gazdálkodás nem eredményes. Köztudomású viszont: akadnak még rossz gazdák a világon. Következésképpen az a szövetkezet, melynek vezetősége jó gazdákból áll, képes megoldani

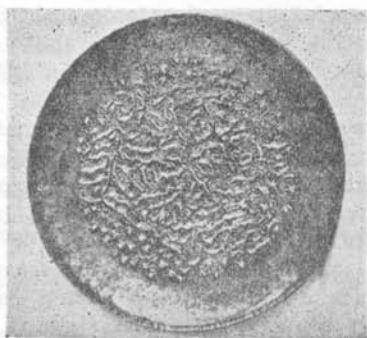
a tagság részvételét a munkában bármilyen adminisztratív intézkedés nélkül, és a jól menő háztáji gazdálkodás nem akadályozza, sőt sok esetben segíti a „közöset”. Példaként említhetnénk számos országos híru gazdasági szövetkezetet, ilyen Nagyöcsz, Szentanna, de kevésbé ismerteket is, ahol a termelés évről évre növekszik, a köztalpon jelentős gyarapodása mellett a munkában való részvétel magas szintet ér el (gyakori a kétszázon felüli átlagmunkaegység); ugyanakkor a háztáji gazdaság is jelentős ártermeléssel járul hozzá a bel- és a külkereskedelemezhez, kiegészíti a személyi jövedelmet, és elősegíti az életszínvonal emelését.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetekre vonatkozó tapasztalataink bizonyítják, hogy a szövetkezetek jó vagy gyenge menetele sok tényező komplex hatásának következménye, melyek közül a természeti-gazdasági feltételek és a vezetés színvonala a döntő. Az egyéb gazdasági és szociális feltételek között a háztáji gazdálkodás fejlettségének is, megvan ugyan a hatása a közös gazdaság menetére de ez nem egyértelmű. Mind az erős, mind a fejletlen háztáji gazdálkodás egyes esetekben segíti, máskor fékezi a közös gazdaságot.

Az is megfigyelhető, hogy egyes szövetkezetekben, ahol a háztáji földekkel manőverezik a vezetőség (ennek egyik formája az évről évre való újrafelosztás), rendszerint nem oldja meg a munkafegyelem és a munkában való részvétel kérdését, de többnyire rossz, egészségtelen légkört teremt a tagság és a vezetőség viszonyában. A háztáji földekkel való manőverezés annál is inkább kétélű fegyver, mert a legtöbb szövetkezeti vezetőnek nincsen és nem is lehet meg az a nemzetgazdasági kitekintése, hogy a kérdést teljes bonyolultságában mérlegelhesse. Így fönnáll a veszély, hogy egy helyi probléma részleges és sokszor kétes megoldása nemzetgazdasági károsodást okoz.

Történelmi tapasztalat, hogy a szocialista mezőgazdasági szövetkezetek velejárója a háztáji gazdálkodás. A szocialista országokban a mezőgazdaság szövetkezeti átszervezésével párhuzamosan — annak mintegy velejárójaként — ténylegesen kialakult a háztáji gazdálkodás. Ennek keretei, nagysága és egyéb ismérvei egyes országok, tájegységek jellegzetességeinek, történelmi és gazdasági realitásainak megfelelően váltakoznak.

A háztáji gazdaságok létezése a szövetkezeti gazdálkodási formán belül való, objektív tény. Méreteik, kereteik feltétlenül vitathatóak, elvi szempontból még sok minden tisztázandó. A kérdés elvi megoldása sürgetően szükséges, és ez feltétlenül elősegítené bizonyos helytelen gyakorlat, sőt nemegyszer visszaélés megszüntetését.

Szilágyi Zsolt: Vastál

Az öröklés az elődök jellegzetes tulajdonságainak átvitele az utódokba, a szaporodás folyamán. Az átöröklés jelenségeit tanulmányozó tudomány, az *örökléstan* vagy *genetika* viszonylag újkeletű, noha az ember szinte ősidők óta alkalmazta az átöröklésre vonatkozó tapasztalatokat a növények nemesítésében és az állattenyésztésben egyaránt, anélkül azonban, hogy azok lényegét ismerte és értette volna.

A technika gyors fejlődése újabb és mind tökéletesebb kutatóeszközök, vizsgálómódszerek létrehozása révén egyre gazdagabb ismeretanyag birtokába juttatja a kutatókat. Mikroszkóppal feltárják az ivarsejtek megtermékenyítési folyamatát (Hartwig és Fol, 1870). Kiderül, hogy a sejtosztódás folyamán megjelenő *kromoszómák* a sejtmagnak úgynevezett *kromatin*-anyagából állanak (Fleming, 1882). Nem sokkal később kimutatják, hogy az ivarsejtek kromoszóma-száma pontosan fele annyi (haploid sejtek), mint a többi, úgynevezett szomatikus (diploid) sejtekben levő kromoszómáké (Van Beneden, 1886). Erésük folyamán tehát az ivarsejtek kromoszóma-száma a felére csökken (redukciós sejtosztódás vagy *meiozis*). A hím és női ivarsejt egyesüléséből származó megtermékenyített petesejtben (*zigóta*) viszont ismét az eredeti kromoszóma-szám áll vissza. A zigóta ezután már úgy osztódik tovább, hogy az utódsejtek mindegyikébe szintén a szokásos számú kromoszóma jut.

BOLÓGIA ÉS ORVOSTUDOMÁNY

A biológiai ismeretek fejlődése az orvostudományt is előbbre viszi. A tudományos kutatás klasszikus módszerei, a megfigyelés és a kísérlet közül azonban közvetlenül csak az előbbi hozzáférhető az orvostudomány számára, és az is csupán fenntartással. Egyrészt azért, mivel egy emberöltő túlságosan hosszú ahhoz, hogy a megfigyelés tárgyára (azaz az emberre) vonatkozólag általános érvényű és értékelhető megállapításokat lehessen tenni. Másrészt ugyanaz az emberöltő túlságosan rövidnek bizonyul abban az esetben, ha a megfigyelő maga (azaz ismét az ember) több generáción keresztül szeretne nyomon követni valamilyen, például egy-egy örökléstanai jelenséget. Ezért fordul a kutató orvostudomány (Harvey, Lavoisier és mások) már a XVII—XVIII. századtól kezdve az állatkísérletek módszeréhez. Bár az emberi és az állati szervezet működése bizonyos sajátos vonásokat illetően nem tekinthető teljesen azonosnak, mégis sok jelentős kérdést éppen állatkísérletek segítségével sikerült tisztázni az idők folyamán.

Igy a századfordulótól kezdve a genetika már nem csupán a biológia egyik ága, hanem egyre nagyobb a jelentősége az orvostudományban is. A régóta ismert öröklött „testi és szervi hibák” mellett mind több veleszületett anyagcsere zavart fedeznek fel. Ezek gyógyítása, de még inkább megelőzése az orvostudomány egyik fontos problémája. Megoldásához azonban elengedhetetlenül szükséges az átöröklés anyagi szubsztrátumának, finom-mechanizmusának pontos ismerete. Amíg ez hiányzott, a genetika fejlődésének útja szükségszerűen kitérőkhöz, buktatókhoz vezetett, nemegyszer zsákutcába torkollott, különösen az elért eredmények filozófiai általánosítását illetően.

Pedig Justus von Liebig szavait idézve, „a természet mind gyakrabban szólal meg és egyre többet mond el a jelenségek nyelvén”. De hol vannak még akkor

azok, akik meg is értik ezt a nyelvet? Holott zseniális megsejtésekben akkortájt sincs hiány. Oskar Hartwig már 1885-ben hangsúlyozza, hogy a megtermékenyítés és az átöröklés lényegében „ugyanazon folyamatnak alakítani, illetve fizikai-kémiai élettani oldalát“ jelenti, s „a sejtmag kromatin-anyaga nem lehet más, mint az átöröklés anyagi szubsztrátuma“.

A századforduló után, a mendeli törvények újrafelfedezésével és tudományos igazolásával kezd kialakulni a tudományos genetikai „nyelv“. Thomas Hunt Morgan első ízben használja a mendeli „örökléstani egység“ jelölésére a *gén* elnevezést. Nem sokkal később Weissmann bebizonyítja, hogy az élő szervezetek öröklődő tulajdonságainak hordozói a kromoszómák. Castle 1906-ban a *Drosophyla melano* gasternek nevezett gyümölcslégyben ideális kísérleti alanyt talál a genetikai kutatások számára. Ennek a kis légynek a sejtjeiben csupán nyolc kromoszóma található, életideje kb. két hónap, lárvája a petéből egy nap alatt fejlődik ki, 3–4 nap alatt alakul bábbá, 4–5 nap alatt pedig ivarérett rovar lesz belőle. Az egyes nemzedékek tehát tíz naponként következnek egymás után. Az emberi életritmus-hoz viszonyítva a gyümölcslégy egy-egy napja az emberélet egy-egy évének felel meg.

FELTEVÉSEK

Mivel az öröklődő jellegek száma lényegesen nagyobb, mint a kromoszómáké, Morgannak szükségszerűen fel kell tételeznie, hogy a „gének“ hosszanti sorrendben egymás után, „lineárisan“ helyezkednek el a kromoszómákban. Nemsokára ki is mutatják, hogy az egyes kromoszómák nagysága arányos a bennük feltételezett gének számával.

Az öröklődés jelenségeinek magyarázatára azt is fel kellett tételezni, hogy a kromoszómákban hosszanti sorban elhelyezkedő gének mindig ugyanazon a helyen található, mivel a megtermékenyítés és a sejtosztódások folyamán is rendszerint ugyanott maradnak. Nemsokára azonban kiderül, hogy a megtermékenyített petesejtből származó utódsejtek kromoszómaiban a génsorrendet illetően változások állhatnak be. Ezt a megfigyelést újabb feltevés, a „faktorkevereződés“ fogalmának kialakulása követi. A faktorkevereződést Janssens és Morgan szellemesen úgy magyarázza, hogy a kromoszóma-párok apai és anyai összetevői összefonódva keresztezhetik egymást („crossing over“). Az összefonódás helyén génszerkezetük kicserélődhet, így az új elrendeződésnek megfelelően a hosszanti gén-sorrendnek is meg kell változnia. Ennek a változásnak a valószínűsége annál nagyobb, minél távolabb áll egymástól egy-egy gén vagy gén-sorozat a kromoszómában; és annál kisebb, minél kisebb a közöttük levő távolság. A gének hosszanti elhelyezkedésének szabályától való eltérések gyakorisága tehát a kicserélődő gének közötti nagy távolságra utal, az eltérések ritka volta viszont a gének közeli elhelyezkedését jelzi. Ezen elv alapján a harmincas évek végére Morgan és munkatársai több mint négyszáz öröklődő jelleg „génjeinek“ megfelelő helyet jelölnek ki a gyümölcslégy kromoszómaiban. Valósággal „feltérképezik“ a kromoszómákat. Lefektetik az úgynevezett gén-kartográfia alapjait, kizárólag statisztikai és valószínűség-számítások segítségével, anélkül, hogy a gének jelenlétére vagy elhelyezkedésére vonatkozólag a mikroszkópos vizsgálat bármilyen közvetlen felvilágosítást szolgáltatott volna.

A „láthatatlan és megfoghatatlan“, ám mégis létező és működő „gén“ fogalmát a klasszikus örökléstan — teljesen deduktív módon — a következő tulajdonságok alapján határozta meg:

- az alakítani és működésbeli tulajdonságokat meghatározó képesség;
- a kromoszómákon belüli hosszanti (lineáris) elhelyezkedés;

— a saját magát újraképző (autoreprodukción) képesség: az osztódás útján szaporodó sejt kromoszómái megkétszereződnek, és mindkét utódsejtbe azonos számú kromoszómában, azonos számú és tulajdonságú gén továbbítódik;

— mutációs képesség: a géneket ért változások az átöröklés folyamán továbbított tulajdonságok megváltozásában nyilvánulnak meg. A megváltozott gén a sejtosztódás során pontosan úgy jut tovább, mint az eredeti, csupán eltérő tulajdonságokat közvetít.

A harmincas évek végére tehát adva volt már mindaz, amin a genetika fogalomköre nagyjából ma is alapul, de elsősorban a „gén“ fogalma, amely körül oly sok vita folyt a biológiában csakúgy, mint a filozófiában.

GENETIKAI VITA A FILOZÓFIÁBAN

Alig néhány évtizeddel ezelőtt filozófia és biológia, beleértve az orvostudományt is, egyaránt csupán a tények megállapítására és tudomásulvételére szorítkozhatott a genetikában. Materializmus és idealizmus heves harcot vívott ezeknek a tényeknek a birtoklásáért, még inkább magyarázatukért, értelmezésükért.

Amilyen mértékben halmozódtak a tények, élesedett a vita is körülöttük. A Mendel apát által 1865-ben felismert örökléstani törvényeket, melyek — mivel hiányoztak az alkalmazásuk feltételei — szinte formába öntésük után hosszú időre feledésbe merültek, nem volt nehéz felületesen az idealizmus lovtárába utalni, hiszen „a klérus kebelében“ láttak napvilágot. Harmincöt évvel később azonban újra, sőt többszörösen felfedezik ezeket a törvényeket, melyek egyre parancsolóbb szükségyszerűség formájában követelnek polgárjogot nemcsak a biológiában, hanem az orvostudományban is. William Garod már 1905-ben „veleszületett anyagcserehibák“ról beszél. Mindez akkor még talán csak a képzelet játéka, szinte álom. De csak a fogalom álomszerű, mögötte kézzelfogható tényeket találunk, hiszen voltak, vannak és lesznek fejlődési rendellenességek, veleszületett anyagcsere-zavarok. De miért és hogyan?

A tények maradtak, a feltárt törvények léteznek és hatnak, akár zöldborsón, fehér egéren vagy gyümölcslegyeken teszik próbára őket.

A filozófia azonban nem érheti be pusztán a tudomásulvétellel és a gyakorlati igazolással. A tények mellé érveket kell felsorakoztatnia és általánosítania kell: vagy materialista, vagy idealista módon. A filozófiai vitának ebben az időszakában kétségtelenül az idealizmus volt kedvezőbb helyzetben. Olyan érveket vallhatott magáénak, amelyek szerint „láthatatlan és megfoghatatlan“, tehát semmiképpen „nem anyagi“ tényezők („gének“) mégis látható és kézzelfogható, szerkezeti és működésbeli változásokat irányítanak és hoznak létre („teremtnek“) az élő szervezetben. Mi is lehetne ez más, mint a szellem elsődleges és az anyag másodlagos voltának „legszebb“ bizonyítéka a biológiában?

A materializmus az öröklődés jelenségeinek anyagi alapját kereste. Be kell vallanunk, hogy hosszú időn át kevés sikerrel. Engels zseniális megállapítása — „az élet a fehérjék létezési módja“ — a maga korában nagyszerű felismerésből fakadó, forradalmi igazságként jelentkezett a filozófiában és természettudományokban egyaránt, és ma is ugyanolyan érvényes és igaz, mint megfogalmazásakor volt. De nyilván csak abban az esetben, ha ezt a tételt is a maga dialektikus fejlődési folyamatában értelmezzük és alkalmazzuk. Ez a de csak azok számára lehet világos és egyértelmű, akik nem csupán dogmát, hanem valódi, eleven dialektikus szemléletet vallhatnak magukénak. A filozófiának, különösen a dialektikus materializmusnak nem „pártoló tagokra“ van szüksége a természettudósok között,

nem olyanokra, akik objektív tények helyett tüzzel-vassal érvelve vezetnek ádáz rohamokat mindenféle idealizmus ellen. Ezért voltak olyan károsak a „lelkes“ természettudományos próbálkozások, amelyek éppen a tények önkényes megváltoztatása árán akarták a dialektika „malmára hajtani a vizet“. Az Engels nyomdokain való haladás benyomását keltve több olyan „materialista“ természettudományos érv született melyek inkább ártottak, mint használtak a dialektikának. Ilyenek voltak például a „tisztá“ egyszerű fehérjéről mint sejtszerkezeten inneni „élő anyagról“ közölt téves adatok vagy a szerzett tulajdonságok örökölhetőségének túlméretezett „bizonyítékai“.

Ma már mindenki számára világos lehet, hogy az élő anyag és a fehérjék kapcsolata vonatkozó engelsi megállapítást a modern tudomány kiegészítő adatainak birtokában is egyszer s mindenkorra érvényes kinyilatkoztatásként elfogadni nem egyéb, mint vulgáris mechanizmus. De ezt a fogalmat mint kategóriát, a maga ellentmondásos fejlődési folyamatában nyomon követni, egyre gazdagodó tartalmát újra meg újra feltárni és megérteni: élő, alkotó dialektika.

FEHÉRJÉK ÉS NUKLEINSAVAK

A fehérjekémia — hol ösztönös törekvésektől sarkallva, hol az engelsi gondolatól ösztönözve — a századforduló után eltelt fél évszázad alatt lenyűgöző mennyiségű ismerethalmazt tárt fel a fehérjék szerkezetéről és tulajdonságairól. Kiderült, hogy minden fehérjemolekula lényegében azonos szerkezeti elvek alapján egyszerű alkotórészekből, aminosavakból áll. A megismert és pontosan tanulmányozott, összesen húszféle aminosav különböző mennyiségi és minőségi (sorrendbeli) kombinációjával akár több tízezerféle, mind szerkezetüket, mind fizikai-kémiai és biológiai tulajdonságaikat tekintve egymástól eltérő fehérjemolekulák keletkezhetnek. Olykor egy-egy aminosavnak mással való kicserélődése alapvetően megváltoztathatja a fehérje tulajdonságait. Ha például egyes veleszületett vérbetegségekben a vérésték (hemoglobin) fehérje-része csupán *egyetlen* aminosav tekintetében tér el a megszokottól, máris súlyos működés-zavarok állanak elő a vörösvértestekben. Erre felfigyelve honosította meg 1949-ben a genetikában a Nobel-díjas Lynus Pauling a „molekuláris betegségek“ fogalmát.

Ha az élő anyag meghatározói valóban a fehérjék, akkor azt, hogy valamely szervezet (sejt) milyen szerkezetű és milyen alakú, valamint azt, hogy ez az adott szerkezet milyen működést végez, lényegében a sejt sajátos felépítésű fehérjéket szintetizáló képességének kell eldöntenie. A külső megjelenési formára (alakra, szerkezetre) és a működésre (anyagcsere-típusra) vonatkozó tulajdonságoknak az utódokba való átörökítése sem lehet más, mint a szülő-szervezetben levőkkel azonos felépítésű és tulajdonságú fehérjéket szintetizáló *képességnek* az átvitele. A kibernetika nyelvén szólva az átöröklés során valamilyen, az illető fajtára jellegzetes fehérjék előállítását megszabó *információknak* kell továbbbitódnok az utódokba.

Az átöröklés mechanizmusának anyagi szubsztrátumát tehát valóban a fehérje-anyagcsere jelenségein belül kellett keresni, és elsősorban feltárni a sejten belül folyó fehérjeszintézis pontos mechanizmusát. Ehhez a modern technika minden vívmánya és tucatnyi fehérjebontó enzim állott már a kutatók rendelkezésére. Az enzimreakciók megfordíthatóságára alapozott feltevést azonban, vagyis azt, hogy a fehérjéket aminosavakra bontó enzim szintetizálni is képes *ugyanazt* a fehérjét, semmiképpen nem sikerült a gyakorlatban bebizonyítani. Hosszú időn át tehát éppen a döntő kérdésre késett a válasz: hogyan keletkeznek a fehérjemolekulák az élő sejten?

A fehérjekémia gyors fejlődésével párhuzamosan ugyancsak a századforduló éveitől kezdve érlelődnek egy új, nagy meglepetéseket tartogató tudományágnak, a nukleinsav-kémiának az eredményei. A nukleinsav-kutatások történetéről, eredményeiről már részletesen beszámoltak a Korunk hasábjain.* Itt csak emlékeztetünk arra, hogy a nukleinsavak alkotórészei között gyöngysorszerűen egymáshoz kapcsolt foszforsav és ötszénatomos cukor (ribóz vagy dezoxiribóz) mutatható ki egyenlő arányban. Ehhez a savas vegyhatású és igen egyszerű szerkezetű, hosszú molekulához bázikus alkotórészek (purin- és pirimidin-bázisok) kapcsolódnak. Mivel a nukleinsavak szerkezetében összesen csak négyféle bázis (adenin és guanin, illetve citozin és uracil vagy timin) fordul elő, egy-egy nukleinsav-molekula a másiktól nyilvánvalóan csupán a bázisok egymásutáni sorrendjében különbözik. Ezt a háromféle alkotórészből felépülő nukleinsav-óriásmolekulát kívülről — mintegy csomagolásként — bázikus fehérje (protamin vagy hiszton) burkolja be. Előfordulásukat tekintve a ribonukleinsavak (RNS) főleg a sejtek citoplazmájában, a dezoxiribonukleinsavak (DNS) főleg a sejtmagban találhatók.

Noha Kornberg, illetve Ochoa a DNS, illetve az RNS bioszintézisének felderítéséért 1959-ben orvosi Nobel-díjat kaptak, az ötvenes évek végéig mit sem tudunk a nukleinsavak valódi biológiai szerepéről. Az első erre vonatkozó megfigyelést a nukleinsavaknak a fehérjeszintézisre kifejtett irányító hatásáról „csak” 1961-ben ismertette Nirenberg és Matthei. Az orvosi Nobel-díjat Crickek, Wilkinsnek és Watsonnak 1962-ben ítelték oda azokért a tudományos eredményekért, amelyek segítségével nem csupán meg lehetett magyarázni a nukleinsavaknak ezt az „irányító” hatását, hanem feltárult egyben az anyagcsere szabályozásának és a genetikai információk továbbításának *anyag szubsztrátuma* is.

„ELLOPTÁK“-E AZ 1962. EVI ORVOSI NOBEL-DÍJAT?

A nukleinsavak pontos molekuláris szerkezetének felderítését megnehezítette az, hogy ezek a vegyületek rendkívül érzékenyek bizonyultak bármilyen szokásos kivonási eljárással szemben. Ezért hosszú évek telnek el, míg a londoni King's College fizikusának, Maurice Wilkinsnek sikerül tisztított állapotban természetes DNS-t nyernie. Röntgendiffrakciós mérések segítségével megállapítja, hogy a DNS szerkezete rendkívül szabályos, akárcsak a kristályoké. A molekulák közötti távolságok pontos meghatározása után fel kell tételeznie, hogy a hosszú DNS-láncok csakis csigavonalszerűen felcsavarodott tengely mentén helyezkedhetnek el. A csigavonal átmérőjét 20 Angström-egységben (a milliméter tízmilliomod része), menetmagasságát 14 Å-ben állapítja meg. Csupán azt nem sikerül még eldöntenie, hogy hány DNS-lánc csavarodik fel egy-egy óriásmolekula csigavonalas szerkezetében?

Közben Francis Crick, a cambridge-i Molekuláris Biológiai Intézet tanára a kólibacilust megbetegítő vírussal, a T-4 jelzésű bakteriofággal kísérletezik. Nem sokkal korábban érkezik meg ugyanebbe az intézetbe az ösztöndíjas James Dewey Watson, aki akkor alig 34 éves, és az amerikai Harvard Egyetem biológusa. Célja a nukleinsavak genetikus szerepének tanulmányozása. Crick laboratóriumában csakhamar meggyőződhetik ő is arról, hogy az élő baktériumokban folyó fehérjeszintézist valamilyen módon a nukleinsavak irányítják. A rokonszenves fiatalember gyorsan bejáratos lesz mindenfelé. Wilkins asszisztensnőjétől kölcsönkéri a fizikus

* Ifj. Szabó T. Attila: *Az élet szintézise felé. Korunk, 1968. 7.*

molekula-diagramjait. Crick intézetének összerakható és arányosan nagyított atommodelljeit felhasználva megpróbálja a síkban fényképezett diffrakciós képnek megfelelő csigavonalas szerkezetet a térben megformálni. Ebben a „játék“-ban Crick is segítségére van, mivel így saját vírusgenetikai kísérleteit véli előbbrevinni. Néhány nap alatt kiderül, hogy a kísérleti úton meghatározott arányok betartásával csupán egyetlen változat valósítható meg a modellen, mégpedig az, amelyben kettős csavarment sodródik össze. Az összeállított molekulamodell pontosan úgy fest, akár egy kettős girlandként felcsavart plasztikus létra, amelynek két szára a foszforsav- és cukormolekulák hosszú láncából áll, fokaikat pedig az egymással szemben elhelyezkedő bázis-párok alkotják.

Mindaz, ami kezdetben csak ártatlan játéknak tetszett, váratlanul egyre jelentősebbé válik. A DNS-modell annyira plasztikus, „csakhogyan meg nem szólal“, természetesen átvitt értelemben. Mint a molekulák valós világának egy darabjáról készített gigászi arányú nagyítás, egész sor, korábban megválaszolatlan és megválaszolatlanul hitt kérdésre sugalmaz választ, és ezzel egyszeriben a korszakalkotó felfedezések sorába lép.

Nyilvánvalóvá válik, hogy a sejtplazma riboszómáiban folyó fehérjeszintézist a sejtmagban levő DNS irányítja. Ez a DNS pedig nem más, mint maga az „örökletes anyag“ — a gén kézzelfogható anyagi szubsztátuma, amelyet oly hosszú időn át hiába keresett a materializmus. Feltárulnak a fehérjeszintézis és ezzel a sejten, de az egész szervezeten belüli anyagcsere-szabályozás legrejtettebb titkai. A fehérjéket alkotó húszféle aminosav a DNS óriásmolekulában levő bázisok négytagú rendszerében úgy van kódolva, hogy minden aminosavat egy-egy háromtagú bázis-csoport, úgynevezett „triplet“ jelöl. Ezzel egyszerűsödik az aminosav helyét is meghatározza a fehérjemolekulában, pontosan annak a sorrendnek megfelelően, amilyenben a DNS-ben a kódoló bázis-tripletek következnek egymás után.

Sejtosztódáskor a sejtmag-DNS kromoszómákká áll össze. A kettős DNS-spirálok szétcsavarodnak, és sajátos enzimhatásra mindegyik girland-fél az eredetivel teljesen azonos módon visszaképezi a maga kiegészítő láncát. Ilyen módon továbbítódik azonos genetikai információ az utódokba, generációkon keresztül mindaddig, míg valamilyen okból (kémiai hatás, sugárártalom, vírusfertőzés) meg nem változik a bázis-sorrend. Ez pedig a genetikai információ megváltozásával egyenlő, azaz mutációt jelent.

A gének ezek szerint nem mások, mint a sejtmag kromoszómáiban található DNS-óriásmolekuláknak meghatározott térbeli kiterjedésű szakaszai, melyek mindegyike egy-egy külön fehérje szintézisét irányítja. Pontosan úgy, ahogyan azt Beadle és Tatum 1956-ban feltételezte és az „egy gén, egy enzim“ hipotézisben kifejezte.

A DNS-modell akkora „port vert fel“ a természettudományban, hogy a hozzájárulás mértékét e nagyszerű tudományos eredmény létrejöttéhez egyénenként is tisztázni kellett. Ennek eredményeképpen az 1962. évi orvosi Nobel-díjat Crick, Wilkins és Watson együtt kapta meg. „Ellopta“-e valaki ezt a Nobel-díjat Wilkinstől, akinek röntgenográfiai mérései nélkül aligha lehetett volna ezt a „beszédes modellt“ megszerkeszteni; vagy Cricktől, akinek vírusgenetikai kutatásai adták a hangot ehhez a „beszédhez“? Erre a kérdésre válaszolni mi semmiképpen nem lehetünk hivatottak, eleget cikkezett róla még a közelmúltban is a szenzációéhes nyugati sajtó. Egy dolog azonban bizonyos: Wilkins az alapvető kutatómunkát, Crick pedig annak alkalmazott részét végezte el. És Watson? Ez az akkor 34 éves amerikai fiatalember az egészhez az ötletet adta. Csak egy ötletet, de ezzel utat

nyitott az elvont alapkutató és az alkalmazott elmélet termékeny (és mennyire termékeny!) találkozásához. Megér-e ez egy Nobel-díjat? Egyszer egy évszázadban, talán igen...

MIT HOZOTT AZ ELMŰLT FÉL ÉVTIZED, ÉS MIT ÍGÉR A JÖVŐ?

1962 óta eddig hat ízben osztották ki az orvosi Nobel-díjat. Nem véletlen, hogy kétszer közülük ugyanezen a területen elért nagyszerű eredményeket tüntettek ki. 1965-ben Jacob, Monod és Lwoff részesült ebben az elismerésben. Baktériumokon végzett kísérleteik során kiderítették, hogy egy „represszor“-nak nevezett fehérjetermészetű anyag közvetítésével a sejtplazma „visszacsatolás“-szerűen befolyásolni képes az irányító génműködést.

Kiderült az is, hogy bár a sejtmag-DNS képviseli a genetikai anyag fő tömegét, szerepe mégsem kizárólagos az átöröklésben. Növényeknél már régóta megfigyeltek olyan tulajdonságokat, melyek nem „mendelezhetők“, tehát nyilván nem a sejtmag-DNS útján jutnak tovább az utódokba. Megállapították, hogy a klorofill-tartalmú plasztidok, akárcsak maga a sejt, önreprodukcóra képesek, külön genetikai információs rendszerük van, tehát valóságos *plazma-géneknek* tekinthetők. Az állati eredetű sejtekben a mitokondriumoknak vannak hasonló tulajdonságaik, melyek alapján plazmonoknak is nevezik őket.

A sejtmag és citoplazma közötti aktív kapcsolatok felderítése alapján a szerzett tulajdonságok örökölhetősége körül folyó vita ma azzal zárható le, hogy a szerzett tulajdonságok valóban átvihetők az utódokra, annyiban, amennyiben több generáción keresztül érvényesülő, tartós hatásként jelentkeznek és ugyanakkor eléggé erősek is ahhoz, hogy a sejtmagbéli vagy citoplazmatikus DNS-ben elraktározott genetikai információs rendszert módosítani képesek.

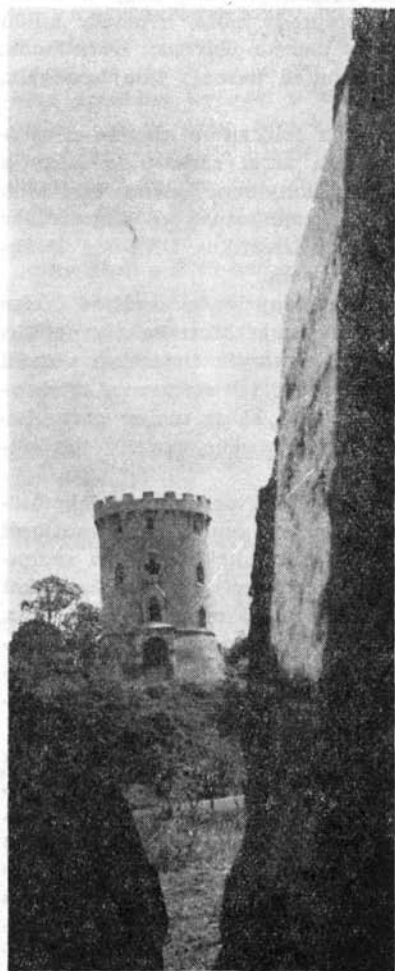
E rövid visszapillantás a genetikai nagyszerű eredményeire a csodálat érzése mellett önkéntelenül a fatalizmus gondolatát is sugalmazhatja. Mert ha a genetikai anyag generációkon keresztül ennyire állandó, véletlen mutagén hatásokra viszont beláthatatlan következményekkel járó változások léphetnek fel egészen a torzképződésig vagy a rákos elfajulásig, akkor hogyan képzelhető el az *ember aktív beavatkozásának lehetősége*, akár a genetikai hibák kijavítása, akár megelőzésük céljából?

Ha sokat még nem is mondhatunk ezzel kapcsolatban, de minden lehetőségünk megvan már arra, hogy a fatalizmus szürke fellegét a genetikai horizontjáról is elhessegezzük. Mégpedig egyrészt azért, mivel sikerült a sejtekben olyan enzimrendszert kimutatni, amely a legkülönbözőbb hatásokra bekövetkező génátalmakat az eredeti szerkezetnek megfelelően kijavítja; másrészt, mivel mind nagyobb lesz, azoknak a veleszületett és korábban gyógyíthatatlan, fatális kimenetelű anyagcserebetegségeknek a száma, amelyeknek súlyos következményeit — ha elég korai csecsemőkorban felfigyelnek rájuk — megfelelő preventív intézkedésekkel és gyógyszeres kezeléssel meg lehet előzni.

A genetikai orvostudományi vonatkozásai kétségkívül eléggé újkeletűek. Az emberi sejtek kromoszómáinak pontos számát például csak 1956 óta ismerjük (Tijo, Levan). Az emberi kromoszómák vizsgálatára ma már pontos módszereink vannak. Számos szerkezeti anomáliára és az ezzel együtt járó veleszületett működés-zavarra derült fény. És bár az orvosi genetikai még ma is inkább a ténymegállapítás és a megelőzés szakaszában van, koránt sincs elérhetetlenül messze attól, hogy a genetikai hibák kijavítása végett azok bonyolult mechanizmusába tevékenyen beavatkozhassék.

1967 őszén Kornberg, Goulian és Sinsheimer laboratóriumban, szintetikus úton állították elő az első egyszerű szerkezetű, de mégis fertőzőképes vírust; ugyanezt a T-4 jelzésű bakteriofágot, mellyel Francis Crick is végezte Nobel-díjjal kitüntetett vizsgálatait. Néhány éven belül az első baktérium laboratóriumi előállítására is sor kerülhet, néhány évtized múlva pedig talán sikerül majd olyan DNS laboratóriumi szintézise is, amely egy egész sejt szerkezetére és működésére vonatkozó összes információkat tartalmazza. Ez pedig már a genetikai hibák kijavításának, a torzképződmények vagy akár a rákos elfajulás megakadályozásának, illetve gyógyításának a lehetőségével is egyértelmű.

Ilyen eszközök birtokában a biológiának is, az orvostudománynak is minden lehetősége meglesz arra, hogy a legnemesebb célok érdekében megváltoztassa az élő világot.

Hazai Petőfi- emlék:
az erdői várkastély
(Kabay Béla felvétele)

PALL LAJOS

Megbékélve

En már tudom, túl nehéz a lelkem,
Hogy könnyű röpte legyen a világon.
Sorsom viselője is megunja egyszer,
Hogy álmában is sáros úton járjon.
En már tudom, tántorgó éneket
Dúdol, aki részeg, s nem jókedvű nótát,
Holddal, sarlóval indult az este,
De kedvem a szelek lassan elorozták.
Vonatok dohognak terhükkel szívemben,
Szemed is szürkül, mint nyárutón az ég,
S ha magam vertem el két szemed tüzeiben,
Ki meri mondani erre: semmiség?

Ballada a békességről (Bethlen Gábor)

„Aki dörmög, deresedik,
Hajnalonként jön az angyal
Megjelölni életünket
Hetedizig véres ronggyal.“

Tavas van, s a szarvasbika
Koronáját elhullatja,
Fülében még nyíl-zizzenés,
Inában még ősi üzés
Rettenetét tartogatja.
Véget ért a vak tivornya,
Báthoriak lakodalma,
Farsang táncán hullott fejek
Rögök közt elkeveredtek,
S megpihent a vitéz vajda.
S mit óvtak a vén topolyák,
Szárcsa csipog, széttapodták,
Hadak útján ahol jártak,
Csömörén a lakomáknak.
Borzongott a kicsi ország.
S ahol mentek, elmenőben
Nyomorultak lettek többen,
Észrevétlen nő a métely,
Bújdosik a kardos székely
Bánata rengetegében.

„Aki dörmög, deresedik,
Hajnalonként jön az angyal
Megjelölni életünket
Hetedizig
véres ronggyal.“

*Ballada
a szépségről
(Báthory Anna)*

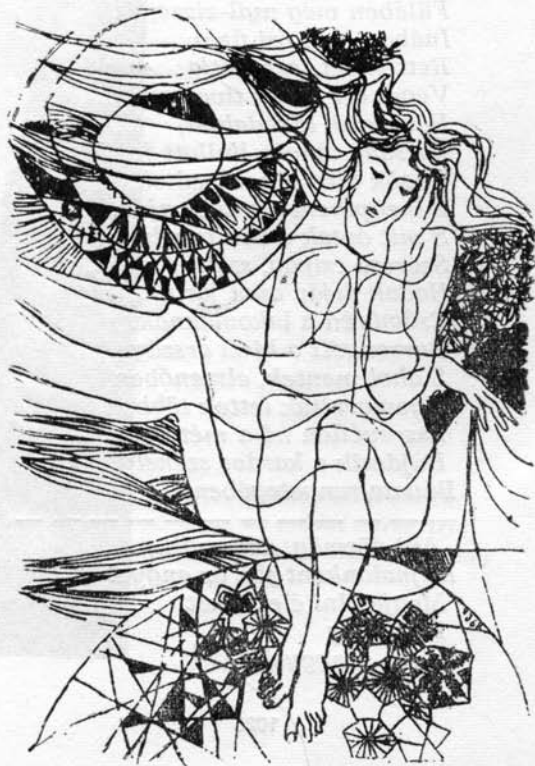
Megborzong, ki róla szóla,
szépségüzte vérmedvéről,
rengeteg ölén a csermely
bolond zokogásban tör fel.

Te láttad volt? Igen, láttam,
gyökeret vert ott a lábam,
fehér csoda volt a teste,
erdő zúgását feledte
úgy takarta.

S a járása? Ahol elment,
elkárhoztatott ott mindent
mancsa véres tulipántja,
nem sejtette, aki látta,
merre ringott.

És a szeme? Szeme korma
mintha szörnyű átkot hordna.
Hogyha vérben nem moshatta,
hamuszínűre hült ki a
szürkülettel.

Fut az élet, vénség űzi,
S kit elér a borzadalma,
Mosdik vérben, könnyben, mintha
Szép Báthory Anna volna.

Venczel János
litográfiája

A zene történetében nem első eset, hogy a technikai találmányok jóval később nyerik el rendeltetésüket. Ez történt a billentyűskürttel a kromatikus hangsor viszonylatában. Wagner előtt nem használták ki teljesen. A szaxofon — ez az összekötő kapocs a fa- és a rézfúvók között — klassz félfénken ugyan már Bizet zenéjében is szerepelt, de a „magas“ zenébe csak a dzsesszen keresztül tudott behatolni. Most úgy látszik, a hanglemezzel történik ugyanaz.

A technikának a zenében kettős rendeltetése van. Van tulajdonképeni kompozíciós technika, és vannak ipari eljárások, melyeket a zene tömeges terjesztésének szolgálatába állítanak. De a technikai eljárás nem pusztán külsőség. Az ipari-technikai s a művészeti találmányok létrehozásában ugyanaz a történeti teremtő folyamat nyilvánul meg, ugyanaz az emberi alkotóerő működik; a kettő összefügg.

1934-ben a hanglemez formailag még semmi sajátosat nem adott. Ez a helyzet a mikrobarázdás lemez bevezetése óta nagyjából megváltozott: attól függetlenül, hogy ez technikailag a kezdet kezdetén lehetséges lett volna vagy sem, avagy a létező lehetőséget kereskedelmi meggondolásból mellőzték, esetleg a vásárlóközönség érdektelensége volt az ok, vagy talán valóban olyan későn vált technikailag lehetségessé egy zene-művet megszakítás nélkül, a tartalom egységének megőrzésével rögzíteni. Akárhogy is van, a mikrobarázdás lemezzel kapcsolatban aligha nevezhető túlzásnak a forradalom kifejezés. Akinek van kedve és ideje, hála a mikrobarázdás lemeznek, a teljes zeneirodalmat áttanulmányozhatja hiteles formában.

A hanglemez előretörése mégis egy nagy zenei műfaj, az opera sorához kapcsolódik. A világszellemet képviselő operaházak számára — ha szabad ezt az igényes kifejezést használjunk — harminc esztendeje nem írtak operát. A hagyományos operakészlet viszont a megfelelő — neki szánt — operaszínpadokon mekegő hangműtűr, illetve a kultúraimádók kegyzere lett. Innen a fáradhatatlan erőlködés: az operaházak operáit — a házi repertoárt — az ügy rovására modernizálni, a színpadkép és a rendezés segítségével.

Ugyanakkor szokássá vált a konfliktust a szürrealizmus csábításaira vezetni vissza, ezek pedig gyorsan varázsukat veszítik. Hőskorszakában az új zene eltávolodott az operaházak operáitól, s a tizenkilencedik század nagypolgári külsőségeitől elforduló színház irányába tapogatózott. A ma avantgardistái újra ebben az irányban fáradoznak.

Mikor közel negyven évvel ezelőtt a zenei világ Lohengrin hatyuján s a germán szakállon mosolyogni kezdett, ez már nemcsak azt jelentette, hogy egy kijózanodott nemzedék képtelen saját stíluselvének megfelelően, a hétköznaptól való eltávolodás szellemében felfogni a művészetet. Érezhetővé vált, hogy ez így művészileg nem megy tovább, hogy éppen a stilizálás az, ami az operát vásári portékává silányítja. Mozart Figarójának zenéje igazán magasrangú — ez nem vitatható —, de a Fi-

garo-előadások a maguk rizsporos damáival és uraságaival, az apródokkal s a fehér rokokó szalonszobáival pralinés dobozra emlékeztetnek.

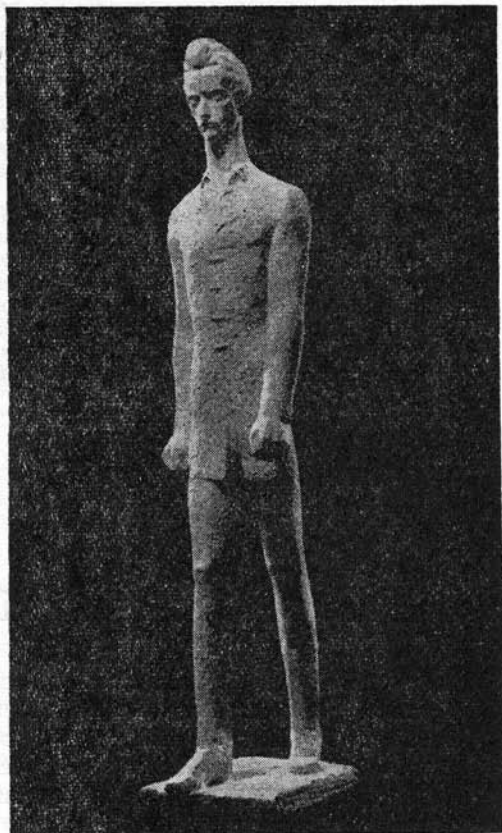
Ha azonban az egész maskarádét kiseperjük, s ha a szereplőket a jelenkori táncművészet modorát utánozva tornatrikóban vagy éppenséggel korhoz nem köthető ruházatában játszadjuk, alig lesz elhárítható a kérdés: mi akar ez lenni? Mire jó akkor a színpad egyáltalán? Ebből a szorítóból Mozartot ki kell menteni.

Kézenfekvő, hogy Mozart-operát nem lehet oratóriumként előadni, anélkül, hogy a dolog akarunk ellenére némi komikus színezetet ne öltene. A tévében közvetített operai gálaestek semmit sem javítanak a helyzeten. Egymillió pralinés doboz még rosszabb, mint egyetlenegy, amely legalább a gyermekkor boldogságát idézi vissza egy pillanatra. A rádió operaközvetítései az élő előadás fakó másolatai, anélkül azonban, hogy az egyszerűség végzetessé vált igényét feláldoznák. Ekkor lépett föl *Deus ex machina*-ként a mikrobarázdás lemez. Kivonva magát a hamis varázs alól, a mikrobarázdás lemezen rögzített opera megszabadul a mesterkélt ünneplés opera-előadások esetlegességeitől is, lehetővé téve a zene optimális tolmácsolását, visszaszerezve valamit abból az erőből és intenzitásból, ami az operaszínpadon elveszett. A tárgyiasítás, más szóval a zenére, mint az opera velejére való koncentráció összekapcsolódhat egy az olvasáshoz hasonló észleléssel, a szövegbe való elmerüléssel, ahelyett, hogy az opera pontosan azt tenné, amit egy műalkotásnak nem szabad tennie; ahelyett, hogy ráerőszakolná magát a hallgatóra. A lemezforma, mint a hang tárolásának módja, igen előnyös. Az, hogy a mikrobarázdás lemezfelvétel vagy annak bizonyos részei ismételt meghallgathatók, olyan beható ismerethez vezet, amilyenről az operaelőadásokon szó sem lehet. Az ilyen lemezeket gyűjteni lehet, mint régebb a grafikát. Különösen a későbbi korszak operáira — Wagner és Strauss műveire — jellemző a hosszúság; tengeri utazások ezek. Sokkal inkább, mint az élő előadások, a mikrobarázdás lemez lehetőséget nyújt az operára nézve annyira lényeges időbeli arány zavartalan megőrzésére.

Formává a hanglemez akkor lett, amikor akarata ellenére egy omladozó kompozíciós forma felé közeledett. Visszatekintve úgy tűnik, hogy a régi normál-lemezek — ezek az akusztikai dagerrotípiák —, melyeknek elfogadható lejátszására már alig akad készülék, öntudatlanul is megfelelnek koruk kívánalmainak: kielégítik az emelkedett szórakozás, a szalon-darabok, kedvenc áriák, nápolyi dalok — e félszlágerek — iránti igényt. A zenének ez a szférája letűnt, mára csak a szélsőséges igény és a kendőzetlen giccs maradt — a kettő között határvonala nincs. A mikrobarázdás lemez azonban pontosan jelzi a történeti változást.

Mikor a zenekritikus Paul Bekker annak idején operaintendánsként próbált szerencsét, bizonyára elsőként használta a múzeum szót az operával kapcsolatban. Richard Strauss átvette, éppen ellentétes következményekkel; de mindenképpen van benne valami. A mikrobarázdás lemez nem kevés zenebarátnak teszi lehetővé, hogy ilyen múzeumot alapítson, s nem kell attól tartania, hogy a felhalmozott művek elvesztik hatékonyságukat, amint az az operaházakban történni szokott. S a művek a magányos és figyelmes hallgatókkal létrejött különös dialógusban új életre kelnek — mint Proust szerint a képek a múzeumban —, átvészelik a telet, ismeretlen célok érdekében.

A mikrobarázdás lemez természetesen magán viseli a rendszer bélyegét, melyben előállították. Ez vonatkozik először is a még mindig magas árakra, legalábbis a nyugati országokban; kétségbe kell vonnunk, hogy ezek az árak szükségszerűek. Több más hiba is észlelhető. Ezek talán a zenétől idegen technika és a zene közötti régi ellentmondások következményei. Minden biztosíték ellenére legmeggondolkoztatóbb a hang vezérlésének problémája. Ugyancsak kényes kérdés a felvonásokon belül végzett vágások ügye. A felvonások egységét mindenképpen tiszteletben kellene tartani. Ezért hát könnyű lesz alapos kifogásokat emelni, mint ahogy az eszközökből kiindulva mindig könnyű a kitűzött céllal szemben érvelni. Ha az ipar teljesen felismeri a találmány lehetőségeit, akkor az operaművészet gépi visszaadása döntő segítséget hozhat egy olyan helyzetben, amikor ez a művészet a saját otthonában már időszerűtlenné vált.

Márkos András:
Petőfi

UTAZÓ ÍRÓK ÉS TUDOSOK

Minden korok kutató elméje örömet lelte abban, hogy világot lásson s elményéit-kalandjait ámuldozó honfitársai elé tárja. Utazó ember a görög-római világ tudósa, a középkor keresztesvitéze, a reneszánsz kereskedő-kalandora, a civilizált gyarmatosító, sőt a világháború elsodortja is, aki keserűségében döbben más országok-földrészek élményanyagára... A mi idők modern utazótípusa is kialakul. Nemcsak a turistákra gondolunk, akik autókárban és bedekkerrel a kezükben „kapcsolódnak ki” megszokottságaikból, ez már nem is annyira utazó-típus, mint inkább a mai ember — az „intellektuális nomád” — általános jellemzője. Annál felfigyeltetőbb viszont a szellemi körforgások utazója, a vándorvitatkozó és csereelőadó, aki az emberiség végre legteljesebb integrálódási lehetőségének, a tudományos-műszaki forradalom egyetemessé válásának beporzó méhe, mindenhol dokumentációs kiegészítője.

A modern világlátás és világláttatás előrse — a tudományos utazó — nálunk is startol. Se szeri, se száma az intézményeinkből és üzemeinkből szakmai megbízatással külföldre ránduló specialistáknak, akik mennek és megfigyelnek és szellemi zsákmányukat itthon értékesítik. A közlekedési és találkozási formák egyre határozottabban fejlődnek ki, talán a tanultak érvényesítésében sincsen hiány, ami azonban még hátra van, az az utazások irodalmának műfaji kibontása. Csak az írók számoljanak be utazásaikról? Általuk persze hamarabb jutunk a kívánatos utazó-irodalom kiteljesítéséhez. A világ egészének bonyolultan árnyalt, rendkívül sokféle tapasztalati bemutatásához azonban a szakírók mozgósítására is szükség van, hiszen nehezebb az írónak polihisztorrá válnia (bár nem árthat neki), mint reál vagy humán specialistáinknak irodalmi kifejezőképességre szert tenniük.

Szorgalmazzuk csak mind a két kísérletet. A Korunk író- és szakíró munkatársaitól izelítőt kértünk utazásaik belső motivációjáról és tartalmi eredményeiről, s ha az összeállítás véletlenszerű is, ime, felvillan Észak és Dél, Kelet és Nyugat. Hogy ebből még nem áll össze a mély panoráma? Kockázatos volna máris az analitikus teljesség-igény, de egyszer elindultunk világgá és kezdjük haza is hozni a látottakat-hallottakat, nemcsak a kisember turista-szintjén, hanem legfelsőbb gondolati skálánk, tudományosságunk óhajai szerint is. Róma és London, Rabat és Helsinki, Firenze és Alma-Ata színezetűsége, kinyíló értelme buzdit folytatásra.

KORUNK

Észak-Európában — építész szemmel

Néhány hetet Finnországban, Svédországban és Dániában töltöttem. Érdeklődésem középpontjában az új építészet, a jelenkor városának élete állt.

Skandinávia tájai rendkívül változatosak. A Balti-tenger Stockholm és Turku között számos nagyobb és egészen apró szigettel van telehintve. A láthatáron mindig egy vagy több sziklás sziget képe váltakozik magas fenyőkkel és pázsitfoltokkal. Ezen az „ezer sziget tengerén” nem is lehet tudni, milyen messze lehet a szárazföld. A finn és svéd táj jellegzetességét a fenyők sudár törzsei és a köztük csillogó víztükrök adják. A tavak a sziklás

talaj mélyedéseit töltik ki, a magasabb szinteket erdők és termőföldek borítják. A talaj gyakran rugalmas, lápos üledékrétegből áll. Meglepett az északi erdők életgazdagsága; gyakori a madárdal, a mókusok barátságosak, és színes virág élénkíti a réteket és erdőaljakat. A sarkkörön túl a rénszarvasok békésen sétálnak, nem zavarják őket az utakon száguldó autók.

Az északi városok varázsát a természeti adottságok fokozzák. Koppenhága a nagy Seeland és a kicsi Amager sziget közti tengersizoron épült. A kikötő végigfut a két sziget partja mellett, és a régi főváros a nagy sziget sziklás pontján bontakozott ki. A svédországi Maler-tó szürke torkolata apró, sziklás szigetek közt vezet a tenger felé, ezekre épült Stockholm. Helsinki városközpontja egy felszigeten fekszik, és az új város közrefogja a szomszédos tavat. Számos finn város, mint például Tampere vagy Iyväskylä, tavak közt fekvő magaslaton épült, a tenger partján viszont a folyótorkolatok és szigetek világa vonzotta a városokat, mint például Turkut, a régi finn fővárost.

Felejthetetlenek a világos éjszakák. Éjfélkor is úgy tűnik, hogy még csak késő délután van. Mint barátaim mondták, ezekért a meseszerű napokért keményen megfizetnek a hosszú téli éjszakákon, mikor alig pár órára jelenik meg a nap az ég alján, északabbra pedig teljesen elvész néhány napra.

TERÜLETRENDEZÉSI TERVEK — GAZDASÁGI PROBLÉMÁK

Ouluban, Észak-Finnország legnagyobb városában alkalmam volt részt venni a *finn nemzeti terület rendezési tervet megvitató munkaközösség* ülésén. A területrendezést a gazdasági terv szerves részének tekintik, s a megbeszélések szakosztályokon belül folytak. Külön csoportot alkottak a szociológusok, közgazdászok, geológusok, földművelési szakértők, erdészek és természetesen az építészek. A vitákon kialakult véleményeket együttes üléseken hozták összhangba.

A finn országos területszervezés fő kérdését az új irányelvek alkották a 2000-ik év távlatában. Finnország területe 1,5-szer nagyobb, mint hazánké, de csak negyedannyi lakosa van, és zöme főleg az ország déli területein él. Az ország kincsei az erdőkön kívül a nagy rézbányák s jelentős szerepe van a fejlett könnyűiparnak. Az ország északi részén a lakosság sűrűsége fokozatosan csökken. Itt a föld- és erdőművelők elszigetelt tanyákon élnek, gyakran nehéz körülmények között. Ezért is gyakoriak a televízióban a szociális problémáikról folytatott viták. Ezek során többen javasolták a tanyák tömörítését szervezett egységekbe.

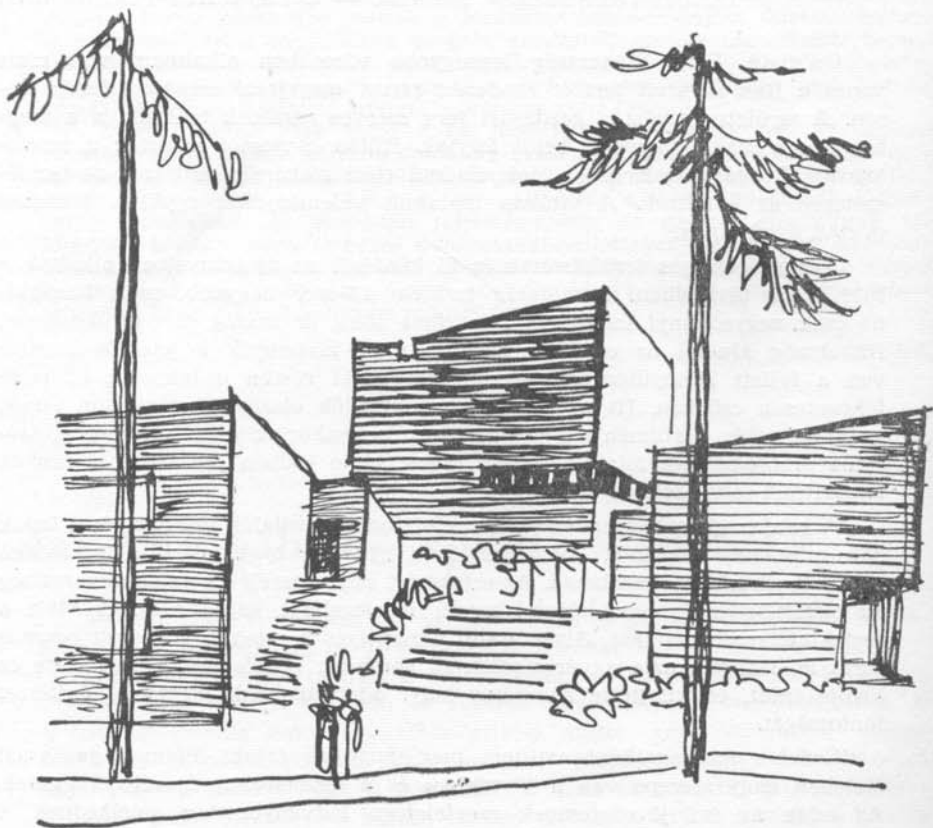
A gazdasági területrendezési terv vitájában felszólalók véleményét a lapok nap mint nap közölték. A felszólalások gyakran megfeleltek a különböző politikai pártok programjának. Az értekezlet eszmecseréjéből az államvezetőség az előfeltételek és lehetőségek ésszerű mérlegelését kapja meg. A vitát a legtekintélyesebb építész, Alvar Aalto ünnepélyes keretek közt tartott beszéde zárta le. Hangsúlyozta a városépítők és építészek felelősségét a nép élete és jövője iránt, és kifejtette a sajátos helyi adottságoknak megfelelő építészeti fontosságát.

Érdekes mozzanatként említem meg, hogy az északi államok gazdasági életében nagy szerepe van a jövedelem és a termelékenység ellenőrzésének. Az adók az évi jövedelemnek megfelelően hatványozottan emelkednek, s

ennek következményeként nincsenek túl nagy jövedelmi különbségek. Az állami bevételek jelentős része a nagyobb jövedelműektől származik. A tőke után fizetett adó az elért haszontól függ. A ki nem használt tőkét fokozatosan felemészti az adó. Az állami jövedelem biztosítja a közutak és a városi szolgáltatási rendszerek nagyszabású fejlesztését. Az állami adón kívül a községi adókat a helységek tanácsai állapítják meg szintén a jövedelem arányában, és főleg közintézmények, kultúrépületek, iskolák építésére fordítják.

KÖZLEKEDÉS

A skandináv államokban a korszerű közlekedés fejlődésének sok érdekes példájával találkozhatunk. Az autóforgalom igényeit lehetőleg megelőzik mind az általános úthálózat fejlesztésével, mind a helyi közlekedés szabályozásával. Finnországot kiváló autóutak szelik át, ezek kereszteződések nélkül biztosítják a több, mint száz kilométeres óránkénti sebességet. Az autóutak a városokon kívül futnak, mindkét irányban három közlekedési sávval, és tőlük jobbra, balra húzódnak a helyi közlekedés műútjai. A több szinten áthaladó úthidak közhasználatúak.

A nagy forgalmú, modern közlekedés iskolapéldája Stockholm. A forgalom szíve a város központjában elhelyezett állomás, ez alatt találkoznak a két irányban szétfutó 10—15 km hosszú, föld alatti vasútvonalak, melyek az új lakótelep felé viszik a város dolgozóit. A föld alatti vasútállomások a modern képzőművészet különböző irányzatait, sajátos megoldásait tükrözik. A karcolt nyersbeton felületek és a különböző ritmusokban megoldott kerámia-burkolatok eredeti módon élénkítik e létesítményeket. A föld alatti gyorsvasutaknak nem építenek különleges állomásokat, egy üzlethelyiségnyi térből indulnak le a mozgólépcsők, mint természetes folytatásai a folyamatos közlekedésnek. Stockholmban és Koppenhágában a városi gyorsvasutak váltakozva, a helyi adottságoknak megfelelően, hol a föld felett, hol meg alagutakban futnak. A város belső forgalmát zavartalanul biztosítják a hídfeljárók több szintű közlekedési gócpontjai. A hídfőkre több irányból futnak fel az utak, s a különböző szintek biztosítják a forgalom kereszteződés nélküli lebonyolítását.

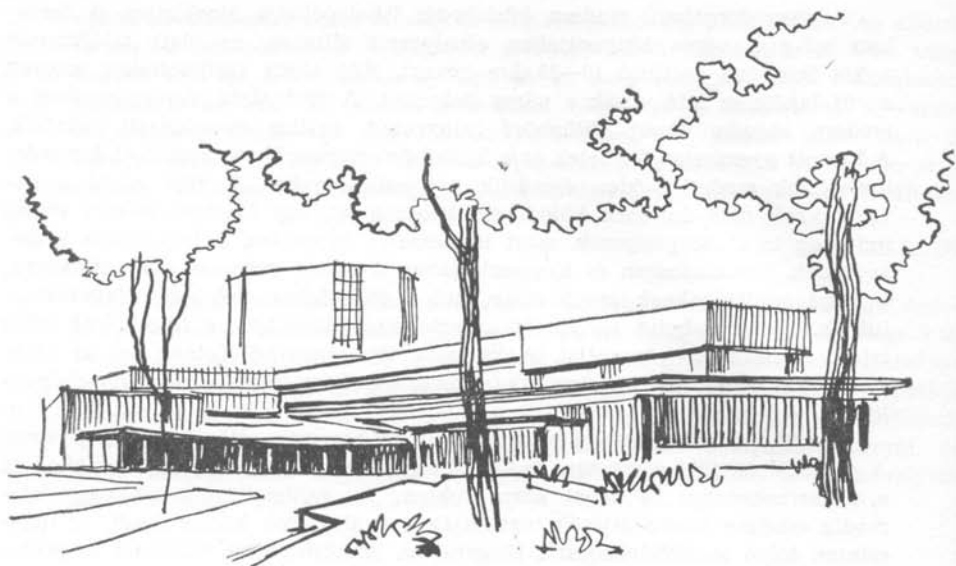
Stockholm belvárosában jelentkezik a *több szinten élő jövődöbéli város*. A gyalogjárók föld alatti tér- és útrenddel jutnak el a gyorsvasutakhoz és a fő kereskedelmi és üzleti központokhoz. Az épületek második vagy harmadik emelete között átjárók biztosítják a gyalogjárók közlekedését, az utcaszinten folyó autóközlekedéstől függetlenül. A közlekedési hálózatot a gazdasági élet egyik alapfeltételének tekintik; a befektetések a folyamatos közlekedéssel és időmegtakarítással bőven megtérülnek. Az autóbusz- és villamosforgalom drága, de kényelmes; a járművek nem zsúfoltak, tiszták és gyorsak.

A svéd és finn gyorsvonatok belső elrendezései kényelmes társalgótermekhez hasonlíthatnak. A vagonterem két oldalán kényelmes fotelek vannak, melyek a menetirányban vagy ennek háttal állíthatók. A vonat tágasságához hozzátartozik, hogy a vasúti kocsik vége nincs ajtóval lezárva, az egész szerelvény belülről egyetlen nagy teremnek tűnik.

MINDENNAPI ÉLET

Az északi országokban az emberek általában egyszerűen élnek, ritkaság számba megy a kihívóan divatos öltözködés. Az életforma jellegzetessége a józan célszerűség, rend, tisztaság és a kifinomult esztétikai igény. Ennek a felfogásnak jellemző megnyilvánulása a *lakáskultúra*, a *lakberendezés* fejlett formája is.

Az új lakástulajdonos természetesnek tartja, hogy — miként a beteg elmegy az orvoshoz, vagy az ember ruháját szabóval varratja — lakásának berendezését szakértőre bízva. A berendezés-tervezővel beszél meg a szobák és mellékhelyiségek színeit, a hozzáillő bútorokat, és kikéri tanácsát a fal- és padlószőnyegek, a dísztárgyak vagy képzőművészeti munkák kiválasztásakor. A lakások nincsenek túlzóulva, a bútorok egyszerűek, de minden darab fejlett ízlésről tanúskodik. A berendezési tárgyak neves tervezői közismertek. A formaalkotók egyénileg dolgoznak, és a tárgyak sorozatgyártását az igényeknek megfelelően átveszi az ipar. A szőnyegeken, függönyökön, sőt a kendőkön, sálakon is a címkek feltüntetik a szerzőnek és gyárnak a nevét. Az iparművészet külön területe a lámpa, evőeszköz, kerámia és üveg-tárgy tervezése is. Az iparművészeti termékekre jellemző a kiválóan igényes technikai kivitel, a minél célszerűbb, egyszerű forma és a választékos szín. Ezek a tárgyak nagy és jól jövedelmező exportot biztosítanak mind Európa

többi országába, mind a tengeren túlra. A finn evőszközformák sorozatgyártását átvette például Japán és Kína is.

A mindennapi életet kellemesebbé teszi sok időmegtakarító apró újítás. Az önkiszolgáló üzletekben és járművekben a pénzkezelést egyszerű automata végzik. A háztartást különböző felszerelés könnyíti meg a kávéfőzéstől a konzervbontásig és mosogatásig. Az új lakónegyedekben közkedveltségnek örvendenek a gépi mosodák. Mindez új életmódot alakít ki.

A fegyelem és rend természetesnek tűnik, s alapja az iskolai és családi nevelésnek. Az iskolában külön oktatják a lakás berendezését és mindennapos karbantartását. Az emberek általában sokat dolgoznak, a munkát otthon is folytatják. Nyírják mindennap a pázsitot, festik, takarítják a lakást, javítják, bővítik a berendezéseket. Az étkezésnek megvan a szerepe a család életében, a gyerekek a szülők után ülnek az asztalhoz, és nem szólnak bele a felnőttek társalgásába. A mindennapos igény és fegyelem eredménye az általános, célszerű rend, ami végeredményben gazdaságosságot és maximális termelékenységet jelent.

ÉPÍTÉSZET

A skandináv életmód és táj sajátos építészetet alakított ki. Ennek jellemvonása, hogy minden konvenciótól mentesen közvetlen, a társadalmi és egyéni igény kielégítésére minél egyszerűbb és kifejezőbb megoldásokat keres. Az építész nem hajszol reprezentatív, meglepő, szenzáció számba menő tervezést. A cél: minél egyszerűbb anyagokkal, az arány és térhatások figyelembevételével új esztétikai értékeket megvalósítani.

Kedvelt anyag a hagyományoknak megfelelő nyers téglá, a látható, dekoratív hatású faszervezet. Az új épületeken gyakran használnak sok ötletességgel új anyagokat, mint például az épülethez tervezett kerámia-burkolatokat,

vörösréz, rozsdamentes acél vagy alumínium homlokzat-felületeket vagy a zsaluzat lenyomatával mintázott nyersbeton-felületeket. A lakásépítésben számos megoldás tapasztalható a gazdaságosság és célszerűség vonalán. Világhíressé vált a svéd Itong nevű könnyű beton, melynek súlya megközelíti a faét, faragható, hőszigetelő és vasbetétekkel tartószerkezetek megvalósítására is alkalmas. Dániában sikeresen fejlődik az előre gyártott elemek használata. Egy gyár teljesen előre gyártott fából épült lakáselemeket készít, amelyekből a lakó igényének megfelelően többet vagy kevesebbet lehet összeépíteni.

A lakásépítkezés új lakónegyedekben bontakozik ki. Ezek Finnországban a városoktól néhány kilométerre fekvő egységekben épülnek, általában 3—9 emeletes tömbökből, de gyakoriak a csoportosítottan épített földszintes egyedi lakások is. A földszintes vagy egemeletes családi házak közös telken épülnek, pázsittal körülvéve, magas fenyők árnyékában. Alaprajzi elrendezésük belső lakóudvarokat vagy kis gazdasági tereket biztosít. Ezzel az elrendezési elvvel megvalósítható mind a gazdaságos lakássűrűség a lakótelep területén, mind az egyéni lakás kényelme. Helsinki mellett híres külváros Otaniemi vagy a mi tengerpartunk építészetre emlékeztető Tapiola. Ezeknek a peremvároskáknak egyéni életet biztosítanak a közelükben épülő iparvállalatok és az új egyetemi épületek. Stockholm mellett, a gyorsvasút-vonalakra fűződnek fel az új többszázézer lakost számoló városnegyedek. Az új lakónegyedeknek életképes *kereskedelmi és igazgatási központjaik* vannak, ahol a gyalogjárók a járműforgalomtól védettek. Stockholm központjában és Koppenhágában is egész utcák csak a gyalogforgalomnak és különböző üzleteknek vannak fenntartva.

A középület sajátos alkotási területe az építésznek. Az iskolák különbözők a megrendelők és tervezők felfogásának megfelelően. Szép belső udvarok köré épített iskolák épülnek a lehető legegyszerűbb anyagokból. A nyersfa előtetők, vakolatlan falak, burkolatlan fém- vagy betonvázak hanglejtésű egységbe olvadnak össze. A könyvtárak nyitott polcai, meghitt olvasótermei kellemes környezetet nyújtanak az olvasóknak a hosszú téli éjszakákon. A sarkkőrön fekvő Rovaniemiben, az Alvar Aalto építette könyvtárban az olvasóterem több alacsonyabb szinten fekvő térre bomlik. A templomok — különösen Finnországban — alkalmat adnak számos új térfelfogási kísérletre, mint például Tamperében vagy Orivesiben. A modern finn építészeti hagyományait a századunk elején Eitel Saarinen alakította ki, a funkciók tiszta megoldásával és a nemes anyagok újszerű alkalmazásával.

A mai finn építészet legkiválóbb, világviszonylatban is megbecsült egyénisége Alvar Aalto. A nyolcadik évtizedét élő alkotóművész szerény, de igényes műtermében dolgozik Helsinki egyik villanegyedében. Finnországban számos munkája vonzza a külföldi látogatókat. Változatosan, sokirányúan tervez: egyetemi épületektől ipari együttesig, városrendezési tervektől sorozatban gyártott bútort- vagy üvegtárgy-típusokig. Érdeklődéssel fordul aránylag kis feladatok felé is, nem idegenkedik például pár ezer lakosú települések községi központjának tervezésétől sem. Ezeknek az épületeknek mintapéldái a Säinejokiban épült csillogó kerámiaburkolatú csoport, valamint a magas fenyők közé épített nyerstégla-tömegekből alkotott sáinátsalói együttes. Aalto művei érdekes választ adnak a ma sokat vitatott művészetek szintézisével kapcsolatban. Nála az építészet magába foglalja a korszerű szobrá-

szat és festészet forma- és színgazdagságát is. Alkotásaiban a szín állandóan jelen van, formaalkotása egyéni.

A svéd építészetre is rányomja bélyegét a célszerűség. Az építkezés gépesítése fejlettebb, mint Finnországban, az épületek szépségét főleg az anyagok nemessége adja s kevésbé a felfogás merész ötletessége. Az új városok változatosan alkalmazkodnak a természethez, a tájhoz.

A dán építészek alkotására jellemző az egyszerűség és műgond. A koppenhágai új repülőtér egyszerű, vasvázon emelt üvegcsarnok, sajátosságát kölcsönöz neki egy modern, színes kerámiában megvalósított, térben kibontakoztatott szoborcsoport. A modern művészetek Lonisiana nevű múzeumát egy régi parkban épült teremsor alkotja, melynek nagy üveg ablakán változatos tájak jelennek meg a romantikus patakparttól a tenger távlataiig. A modern szobrászat mesterművei számára kitűnő környezet ez a természethez simuló épületegyüttes.

Az új finn építészeti és városképi alkotásokban megfelelő helyet kapnak a képzőművészeti elemek. Az egyéniségnek emelt emlékművek nagy, absztrakt szimbolikus elemek mellett idézik a tudományok és művészetek képviselőit. Jan Sibelius emlékműve a tengerpart közelében épült egy fenyővel övezett tisztás szikláira. A nyolc méter magas, orgonasípkra emlékeztető aranyozott acélső-csoport mellett leng Sibelius arcképe.

A modern svéd szobrászatnak kiváló gyűjteményét képviseli a tengerpartra tekintő Milles-kert. Itt Milles szobrász több száz alkotása jelenik meg víztükrök felett a gondal csoportosított köteraszokon és sétányokon.

*

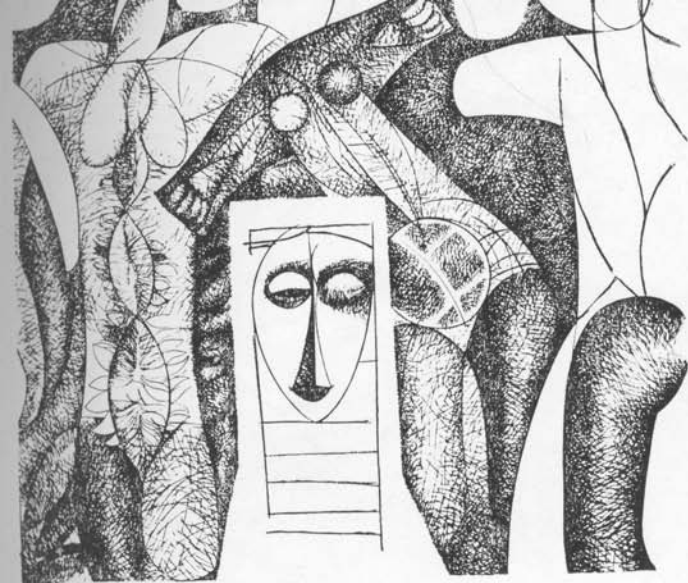
Visszagondolva Észak-Európa embereire, alkotásaikra, életükre és természeti körülményeikre, sok kellemes emlék kísér, de főleg komoly, józan életszemléletük.

Virgil Salvanu

Gyermeksajtó — Angliában

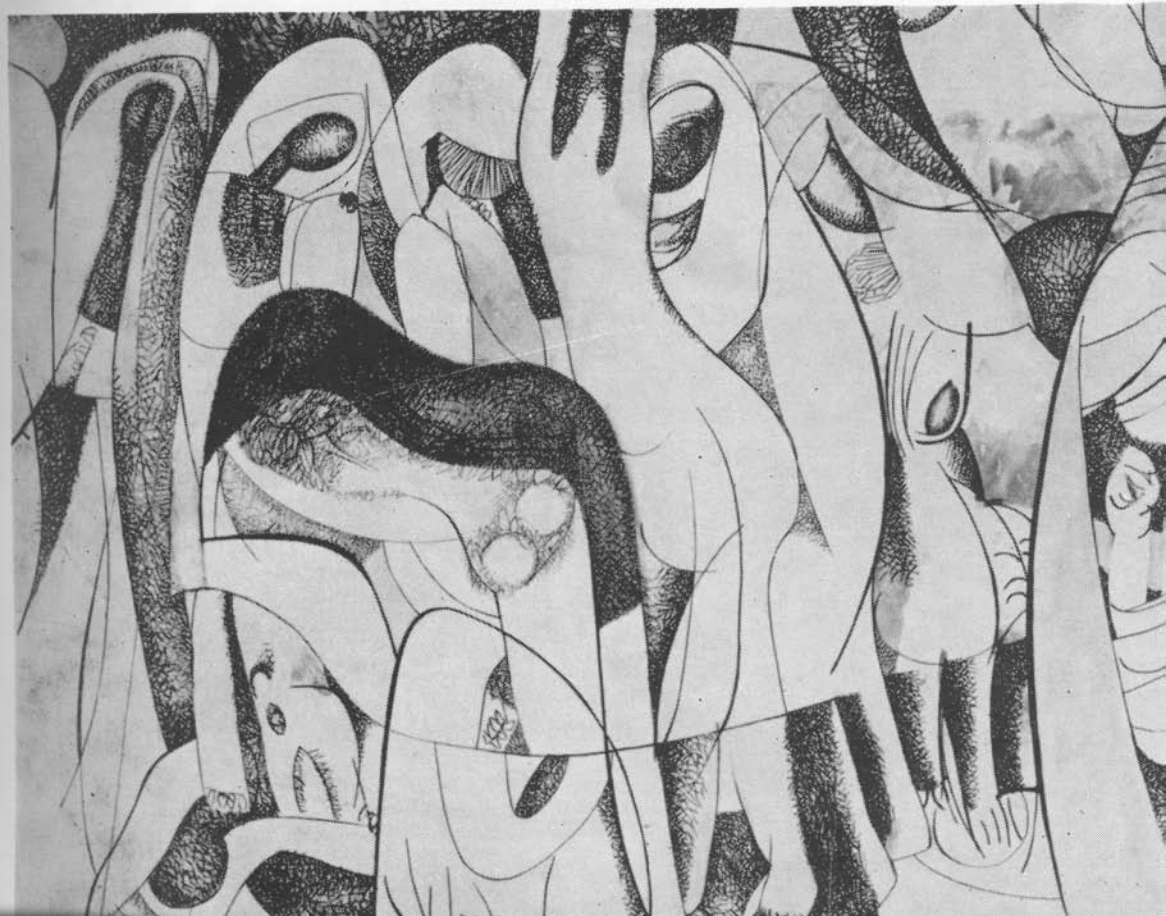
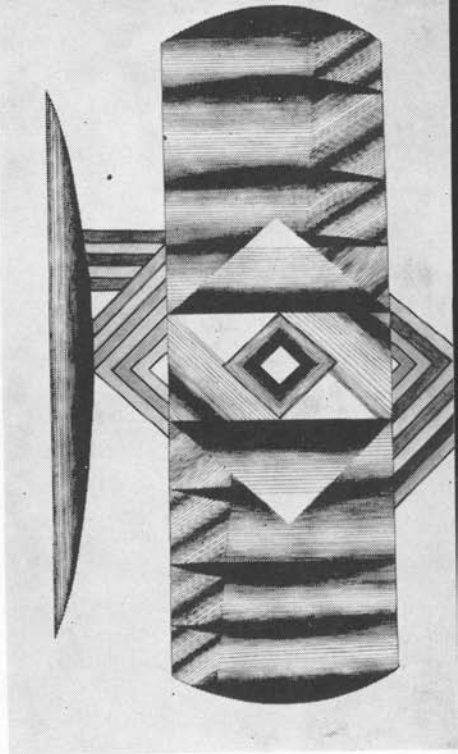
Bevallom, mielőtt útrakeltem volna, hogy az angol gyermeksjajtót „a tett helyén” tanulmányozzam — már voltak bizonyos elképzeléseim. Elképzelések, mondom, mert hiába próbáltam itthon tájékozódni az angol gyermeksjajtó felől — mindössze néhány kifejezetten kommersz-lapot sikerült felhajtanom egy ismerősömnél. Ezek pedig vészesen semmitmondóak, mondhatnám unalmasak voltak. Legalábbis számomra tündek unalmasaknak, aki egy szervezet — a Pionírszervezet — egyik lapjánál, a Napsugárnál dolgozom, és akit az Országos Pionír tanács azért küldött a költséges, messzi útra, az ifjúsági és gyermekszervezetek hazájába, hogy azokat a — valószínűleg jól bevált — módszereket tanulmányozzam, amelyekkel az angol gyermeksjajtó (különösképpen a gyermekszervezetek által kiadott sajtó) megvalósítja pedagógiai céljait.

Kíváncsi voltam például arra, hogy a Cserkészszövetség gyermeklapja — esetleg több gyermeklapja — mennyiben használja fel a szépirodalom, a publicisztika eszközeit „Tízparancsolat”-a jobb megértetésére. Kíváncsi vol-

PAULOVICS LÁSZLO
GRAFIKAI

1. Barbár mosoly
2. Formák II.
3. Trójai nők

1. Fotomontázs virágmotívummal

tam, hogy a szervezeti lapok mennyire hivatottak mozgósítani a szervezeten kívüli gyermekeket, mennyire igyekeznek őket közelebb vonzani mozgalmukhoz.

Azzal a meggyőződéssel indultam el, hogy hazatértem után igen sok hasznosítható tapasztalattal járulhatok hozzá a Napsugár és a román testvérlapok tartalmi és formai felfrissítéséhez.

Elképzeléseim — sajnos — részben hamisnak bizonyultak.

A Cserkészszövetség főhadiszállásán hosszas beszélgetést folytattam Anthony Shepherd úrral, a szövetség külügyi titkárával. Igen barátságosnak és segítőkésznek mutatkozott, az első dolog azonban, ami meglepett, a csodálkozása volt, amellyel a tájékoztató-ajándékaimat, a hazai román és magyar gyermeklapokat szemlélte. „Nahát, milyen kedves” — hajtogatta lapozgatás közben, és látszott, hogy nem pusztán udvariasságból teszi. Kiderült, hogy az angol cserkészmozgalomnak (a fiúk részlegének), amely félmillió, többségében pionír-korú tagot számlál (ezek a „farkaskölykök” — „cub scouts”) nincs gyermeklapja. Indítottak ugyan két évvel ezelőt egyet, de előfizetők híján be kellett szüntetniök. A Szövetség pénzalapja pedig igen gyenge (érdekes, én nagyon gazdagnak hittem az Angol Cserkészszövetséget). A Shepherd úrral folytatott beszélgetésből úgy tűnt, hogy a Cserkészszövetség vezetői nem is tulajdonítanak különösebb jelentőséget a gyermeklapjának. Annál nagyobbat a könyvkiadásnak — de erre majd az írás befejező részében térnek ki.

A Leány Cserkészszövetségnek (Girl Guide Association) már van gyermeklapja, a Brownie, amelynek a ráfizetését a vezetők számára publikált lap nyereségéből fedezik.

A másik két nagy szervezet, a Boys Brigade és a Salvation Army gyermeklapjai (Stedfast junior és a Young Soldier) határozottan csalódást okoztak nekem, akárcsak a Brownie. Nemcsak azért, mert példányszámuk alig haladja meg az ötezeret, de tartalmilag is, amennyiben kizárólag szervezeti kérdésekkel foglalkoznak. Nevelő célzatú publicisztikájuk didakticista. Ahelyett, hogy a szervezeten kívüliek érdeklődését is felkeltenék — a szervezet tagjait is untatják. Talán csak a Young Soldier kivétel. Ez az igénytelen külsejű, újságpapírra nyomtatott, de 250 000-es példányszámban forgalmazott lapocska hasonlít szerkesztési koncepciójában a mi gyermeklapjainkhoz — eltekintve kifejezetten vallásos jellegű ideológiai tartalmától, ami egyébként minden angol gyermekszervezetre jellemző. A Young Soldier az egyetlen angol szervezeti gyermeklap, amely szórakoztatva nevel, a szépirodalom eszközeitől sem riad vissza. Sőt ezekkel igyekszik olvasói érzelmeire hatni. Egyáltalán, az érzelmeiken keresztül keresi az utat az olvasó értelme felé, akárcsak az Arici Pogonici, a Luminița és a Napsugár, sőt részben a nagyobb gyermekek lapjai, a Cutezătorii és a Jóbarát is. A Young Soldier az egyetlen angol szervezeti gyermeklap — megfigyelésem szerint —, amely nem ragaszkodik mereven bizonyos megkövesedett és — valljuk be — idejét múlt szerkesztési sémákhoz. Ennek köszönhető népszerűsége is.

A már elavult tartalmakhoz való merev ragaszkodással magyaráznom például azt is, hogy a cserkészmozgalom kevésbé népszerű a kamaszok és a 17 éven felüli ifjak körében. Kissé elavult romantikája egyre inkább csak a 10—12 éves fiúkat vonzza. Ha valakiről azt mondják — jellemzőképpen — hogy „boy-scout” (cserkész), az izes magyarsággal „balek”-et jelent.

Az újságárusok standjain, újságosbódékban és üzletekben igen sok és sokféle gyermeklapot láttam. Ez az úgynevezett „szórakoztató” gyermeklapok.

Üzlet. Túlnyomó többségük olcsó, színesen, hatalmas példányszámban jelenik meg, és egyetlen célkitűzése, hogy mennél hajmeresztőbb kalandos történettel, rajzsorozattal, képregénysorozattal vonja magára olvasói figyelmét. No nem, nem Vaillant-szerűek. Hiányzik belőlük a Vaillant ötletessége, humora, szellemessége. Hadd említek meg néhányat belőlük: The Dandy, Eagle, Penelope, Princess Tina és ide sorolnám a tévé gyermekadásainak a mesealakjaira építő TV 21-et is.

Persze, találtam kiváló gyermeklapot is. Meglepetésemre azonban nem az ifjúsági és gyermekszervezetek kiadványai között. A méregdrága (három és fél shilling példányszámonként) Pictorial Knowledge-re és a lényegesen olcsóbb (1 shilling 3 penny) Look and Learn-re gondolok. Mindkettőt magas példányszámban terjesztik, az egész angol nyelvterületen (Nagy-Britannia, Ausztrália, Kanada, Egyesült Államok) — egyébként az egész földkerekségen vannak előfizetők. A drágább lapot, a Pictorial Knowledge-t nagyobb, 12—14 éves gyermekek részére szerkesztik — ez tudománypopularizáló gyermeklap. Régészeti, történelmi, természettudományi vonatkozású érdekes írásokkal, ismertetésekkel és illusztrációkkal töltik meg — bevallom, magam is nagy érdeklődéssel olvastam és olvasom. Egy-egy számban — 24 oldalon jelenik meg — alig akad egy-két írás, amelyben ne találnék újat, érdekeset. Férfiasan be kell vallanunk, sokkal érdekesebb, dokumentáltabb, mint a mi gyermekajtonk hasonló tematikájú rovatai.

A Look and Learn 9—12 éves gyermekekhez szól. Tematikája tágabb az előbbinél. Hangsúlyozottabb a hazafias nevelést szolgáló pedagógiai célkitűzése is; ezt az angol történelem nagy eseményeinek ismertetése, népszerűsítése, szépirodalmi eszközökkel való illusztrálása révén éri el. Csaknem minden egyes számban az angol történelem egy-egy nagy alakjával ismertet meg: Hódító Vilmostól Sir Winston Churchillig. Történelmi vonatkozású anyagai mellett szépirodalmat is közöl, és igen-igen érdekesek a természettudományi rovatai is (jobbak, mint a mieink).

Sajnos azonban, ez a két kiváló gyermeklap — magas példányszáma ellenére — se jut el a gyermekek tömegeihez. Még a Look and Learn 1 shilling 3 pennys ára is túlságosan magas, ha a tömegében ontott, többnyire silány papíron nyomott kommersz-gyermeklapokéhoz hasonlítjuk (4, 5, 6, 9 pennyéért vesztegetik), hiszen magas életszínvonal ide, magas életszínvonal oda — a pénzt Angliában se adják ingyen.

Van még valami, amire nem ártana felfigyelnünk. A cserkészszövetség könvsorozatára (The Observer's Book) gondolok. Formátumban a Tanulók Könyvtárához hasonlít ez a sorozat, amelyben szépirodalmi művek mellett értékes tudományos-fantasztikus és egészen kiváló tudománypopularizáló könyveket találunk bámulatra méltó választékban. Akit az izeltlábúak intimitásai érdekelnek — megtalálja, éppen úgy, mint a világ hadihajóinak és katonai repülőgépeinek az ismertetését, az egyiptomi ásatások történetét és az úrhajózás eddigi eredményeit és perspektíváit. És ami az egészen kiváló és követendő példa: bármilyen tudományos kérdésről is a legérdekesebben, a legközérthetőbben szólnak, és a figyelmet mindíg a lehetőségek, a még meg nem oldott izgalmas kérdések felé terelik, ilyen módon indítják el a gyermek képzelőerejét, és — meggyőződésem, hogy nem egy esetben — a vállalkozókedvét is. Ez a fajta tájékozódás hazai könyvkiadásunkból csaknem teljességgel hiányzik.

Azzal a meggyőződéssel tértem haza hat hétre nyúlt tanulmányutamról, hogy ha til-túl akad is javítanivaló a munkánkon, nem kell szégyenkezniük

hazai gyermeksjajtónk miatt. Se formai, se tartalmi tekintetben. Nemcsak az angolok — akik csupán az illusztrációkat, a technikai kivitelezést nézhették —, de az ott élő románok és magyarok is szívesen, élvezettel lapozták a magammal vitt román és magyar gyermeklapokat. És ha a pionírszervezetünk munkájában is akad javítani való, nem jelenti azt, hogy bármilyen tekintetben is lemaradna az angol gyermekszervezetek mögött — különösen, ha a nevelés hatékonyságát tekintem. Ha ezen a ponton valamelyikünknek alapvetően korszerűsíteni kellene a módszereit és a szemléletmódját — ezek, úgy hiszem, nem mi vagyunk.

Fodor Sándor

KANYADI SÁNDOR

Panta rhei

Az istenek is behódoltak: Zeusz túrta, hogy Jupiternek nevezzék, csak a rang, a tekintély, egyszóval az állás maradjon. Ki vethet, ezek után, követ az együgyű kecskepásztorokra, hajósokra, művesekre, kereskedőkre, akik továbbra is éppúgy adóztak, áldoztak, mint azelőtt? Egy-két próféta-hajlamú pap s poéta talán még hetvenkedett az elején, de aztán őket is megvették az élelmes rómaiak. Főlvásárolták a múltat, kibérelték a mítoszokat. Így állt össze görög, etruszk és neve-sem-maradt kövekből a nagy plágium: Róma. Aztán Jupiter tonat, Aphrodite Vénusz néven lett sztár a Cinecittában, s az etruszk-váza szép néma leánya elment mosolygó manekennek egy modern áruházba. (Ott nyelv nélkül is lehet boldogulni.) Egyedül Poszéidon nem békül, hiába emeltek új nevén szobrot, majd minden városban, a zsongító szökőkutak sem tudják haragját csillapítani. Szelídebb óráiban kiáll paestumi templomának parancsoló romjai elé, háromágú villájára támaszkodva nézi a szent berkek pipevirágai közt legelésző bivalycsordát, míg görög szertartásra gyűlnek az ámuló idegenek: Wunderbar, beautiful, merveilleuse — kattognak a fényképezőgépek, surrognak a kamerák, s a légió veteránja ágálva mutogat, majd alázatosan tartja markát, mosolyog, hajlong: thank you, danke schön, merci, grazie, grazie tante.

Marokkói matematikusok között...

A dolog úgy kezdődött, hogy a rabati egyetem matematikusai olvasták egyik tanulmányomat (egy ismert francia szaklapban jelent meg). Ebben összefoglaló jelleggel ismertettem az alkalmazott matematika bizonyos eredményeit, amelyeket az Akadémia kolozsvári számítási intézetében dolgoztunk ki. Különlenyomatokat kértek a többi ilyen vonatkozású munkámról. Így indult meg közöttünk a levelezés, és végül meghívtak: tartsak náluk néhány előadást ebből a tárgykörből. Minthogy ők ebben a tematikában meglehetősen kezdők voltak, megállapodtunk abban, hogy két előadást tartok tanszemélyzetük tagjainak, utolsó éves diákjaiknak, a téma iránt érdeklődő mérnököknek, úgyszólván bevezető jelleggel. Ebben maradtunk, és én április 20-án az Orly-repülőtéren beültem a Royal Air Maroc társaság Caravelle típusú gépébe, amely kb. 4 órai repülés után letett az Atlanti-óceán partján, Rabatban, Marokkó fővárosában.

Először talán a szakmai részről szeretnék beszámolni — nem „szakmai nyelven“. Ahogy megegyeztünk, két előadást tartottam a matematikai módszerek alkalmazásáról vállalatgazdasági problémák megoldásában (komplex munkálatok időbeli lefolyásának tervszerűsítése, optimális „menetrendek“ kidolgozása). Az első előadás a kérdés matematikai alapjait ismertette, a második a tényleges alkalmazás során használt módszereket vázolta föl. A hallgatóság (matematikusok, mérnökök, mintegy 30 ember) közben is, utána is kérdéseket tett fel: ez legalábbis azt bizonyítja, hogy követték az előadást. További elmélyítő tanulmányok céljaira bibliográfiát is adtam.

Ha össze akarjuk hasonlítani utazásom tervezett vagy remélt eredményeit a megvalósítással: nem csalódtam. Az kezdettől fogva bizonyos volt, hogy kutatási területemen nem fogok kapni tőlük semmit. Az ő hasznuk az volt, hogy ízelítőt kaptak olyan új, tudományos tervezési módszerekből, amelyeknek náluk is nagy gazdasági jelentősége van, elméleti síkon is új, érdekes matematikai problémákat tárva elébük. Magam pedig egy olyan fejlődésben levő országgal kerültem kapcsolatba (amennyire erre tíz nap alatt képes voltam), amelyről azelőtt elég felületes ismereteim voltak. Azonkívül, bármily szerény mértékben is, hozzájárulhattam szocialista hazánk tudományos reputációjának emeléséhez. Úgy gondolom, mindketten „jó üzletet csinálunk“, hogy kapitalista szóhasználatmal fejezzem ki magam.

A rabati egyetem elég új (talán 10—15 éves lehet, legalábbis jelenlegi formájában), két fakultása van: a természettudományi (faculté des sciences) és szellemtudományi (faculté des lettres). Nekem csak az elsővel volt kapcsolat, mert külön épületben vannak, nem is egymás közvetlen közelében, ott is elsősorban a matematikai szakosztállyal (département de mathématique). Az egyetem elég kicsi, úgy 1500 hallgatója van. Az előadási nyelv — legalábbis a természettudományi fakultáson — kizárólag francia. A tanárok között is nagyon sok a francia, egyesek állandóan ott élnek, mások néhány éves szerződéssel tartózkodnak ott.

Egyébként a francia nyelv használata általános, csaknem mindenki ismeri, sokan egész kitűnően. Sok a francia nyelvű középiskola is. A francia kulturális befolyás nemcsak a múlt maradványa, Franciaország jelentős anyagi támogatást is nyújt francia nyelvű iskolák berendezésére, francia szintársu-

latok, előadók jönnek ide, ez a hirdetményekből jól látható. Az üzleti és egyéb feliratok is majdnem kizárólag kétnyelvűek, az utcanévtáblák kivétel nélkül

Az egyetem francia nyelvű. Itt nincs felvételi vizsga, a nem megfelelők kiszűrése az első év vizsgáin történik. Ezért a matematikai osztályon az első évfolyamon 100 diák van, a másodikon már csak 30.

Visszatérve a francia hatásra: elvben ugyan eldöntött dolog az arabosítás fokozása, de eddig ez többé-kevésbé csak elv maradt. Először is tudni kell, hogy a klasszikus arab nyelv jelenleg nem „beszélt nyelv“. A köznyelv arab országokként igen eltérő, és az irodalmi nyelvből természetesen hiányzik a tudományos terminológia. Szerveztek ugyan bizottságokat, amelyek több éves munkával kidolgozták egyes tudományok szakterminológiáját, de az akadémia elvetette őket, mert — úgymond — nem férnek össze az arab nyelv természetével. Így aztán ebben a kérdésben egyelőre a kezdeti tapogatózásoknál tartanak.

Az új és a régi harca sok helyütt látszik. Elsősorban a város építészeti képeiben. Rabatban, de más városokban is, ott van a régi városrész, a medina, a maga szűk, kanyargós utcáival, színes és zsúfolt ember-, kocsi-, számár- s egyéb forgatagával, és az új, modern városrész, amely nem veszi körül a régit, hanem mellette épült fel, néhol (például Marrakech-ben) nem is nagyon közel a medinához. Ez az új városrész részben modern stílusú iroda- vagy lakóháztömbökből áll, részben kertváros jellegű. A házak itt mind vakító fehérek, és a modern háztömbök csak azért nem adnak európai jelleget a városnak, mert mindenütt ott van a dús szubtropikus vegetáció. pálmák, narancsfák, bokrok és más fák, virágok, amelyekről sejtelve sincs az embernek, hogy mifélék, no meg a színes és változatos öltözetű lakosság, arab vagy európai ruhában és annak mindenfajta keverékében.

Egyébként a modern építkezésben is, főleg a középületeken, érdekes egyvelegét találjuk a modern és klasszikus arab formáknak, ami néhol meglepően izléses harmóniában ötvöződik.

Rabat régi városnegyedének két nagyon érdekes részlete van. Az egyik az Oudaia erőd. Ezt egy harcos arab néptörzsről nevezték el, amely katonai őrszolgálatot teljesített itt. Ma érdekes etnográfiai múzeum van benne és egy szép andalúziai kert. Ez az elnevezés azért érdekes, mert ez a kert-típus (fallal és árkádokkal körülvett belső kert, vízmedencével) arab-mór eredetű és Afrikából származott Spanyolországba, az ottani mór uralom idején. A másik érdekesség a Hasszán tornya, maradványa egy óriási mecsetnek, amelyet a XII. században El Mauzur szultán kezdett el építeni, de halála után abbamaradt. Mindössze a 400 oszlop romjai maradtak fenn és a vörös homokkőből épült befejezetlen torony. Ezek ma is impozáns látványt nyújtanak. A vörös homokkő különben jellegzetes anyaga a régi építkezéseknek (így az Oudaia-erődnek is). A városon sok helyütt keresztülvonuló régi városfal vörös színével, a mély kék éggel, a ragyogó fehér házakkal, a dús zöld és virágos vegetációval igazán egyedülálló látvány.

Vendéglátóim néhány napos autókirándulásra is elvittek Marokkó déli részébe. Athaladtunk Casablancán (bizalmasan mindenki Casának hívja), Ez az ország legnagyobb városa, az óceán partján, majdnem teljesen új. Nagy

ipari, kereskedelmi központ sok szép parkkal; az országnak az a városa, amely a legkevesebb egzotikumot nyújtja.

Casablancától a táj enyhén lankás kezd lenni, egészen Marrakech-ig. A vidék érdekességét elsősorban a vörös márgás talaj adja, amely nagyon termékeny, ha öntözik. Az öntözéses rendszert a franciák kezdték el, azóta is tovább fejlődött. Az olajfa- és narancsligetek (évente háromszor szüretelnek), búzaföldek, legelők, egyszerű vályogházak falvak váltják egymást. A termőföld legnagyobb része egy elenyésző számú feudális kisebbség birtokában van. A fantasztikus ellentétek szegénység és gazdagság között a mai ember, főleg egy szocialista ország polgára számára csaknem elképzelhetetlenek. Ezt a szegénységet az ember a vidéken kívül főleg a medinákban (régi városrészekben) láthatja. Mindez nagyon színes és festői, de szívszorító, ha alaposabban megnézzük. Amennyire meg tudtam állapítani, az ipari proletariátus még nem különösebben erős, minthogy a nagyipar sem az. Van egy eléggé számottevő kiskereskedő és kisiparos réteg, a kisiparban dolgozó munkások, azonkívül természetesen tisztviselők és értelmiségiek. A magasabb tisztviselői állásokat elég nagy számban a nagybirtokos osztályból származó emberek töltik be, a kispolgári osztályokból már kevesebben kerülnek be ebbe a rétegbe, hasonló a helyzet az értelmiségiek esetében, akik között egyébként sok a francia is.

A meglátogatott helyek közül feltétlenül Marrakech a legérdekesebb; az az ország második városa (kb. 500 000 lakossal): a déli főváros. A régi és az új város körülbelül egy kilométer távolságra van egymástól. Az új városrész, amely terjedelemben természetesen jóval nagyobb a medinánál, „elvben“ nem különbözik a rabatitól, csak jóval nagyobb és a flóra dúsabb az ottaninál. A medina viszont, azt kell mondanom, fantasztikus! Itt a vörös homokkő-építkezés dominál, tele girbe-görbe utcákkal és zsákutcákkal. Még térkép alapján is alig lehet tájékozódni, legfeljebb néhány főbb pontot lehet megtalálni. Vezető nélkül elég reménytelen dolog itt bolyongani, amellet egy csomó régi mecset, régi főúri palota van, amit nagyon is érdemes megtekinteni. Marrakech ezért nagy turisztikai célpont is, néhány nagyon szép szállodával (szintén a modern és arab stílus harmonikus kombinációjával), ahol nyüzsgőnek az amerikaiak, angolok, franciák, németek.

Az egyik különleges attrakció a főtér (nem jegyeztem meg a nevét), talán valamivel nagyobb, mint a mi kolozsvári főterünk, de nagyobbának hat, mert nem foglalja el a közepét épület. Itt esténként, úgy hat óra tájban mindennap összegyűl a nép, és a különböző mutatványokat bámulja.

Emitt egy szakállas öreg ül a földön egy kis szőnyegen, és mesél, mesél órák hosszat: meséket, népballadákat. Általában csendben üli és állja körül a hallgatóság; az öreg segédje időnként körbe jár és inkasszál. Egy másik embergyűrű kigyóbüvölőket vesz körül. Abból, hogy e kör sugara lényegesen nagyobb, mint a mesélőknél, arra következtetünk, hogy a kobra méregfogai nincsenek kiszedve. Másol művészek, táncosok láthatók, szóval igazi népi mulatság szemlélői vagyunk. A környező kávéházak tetőteraszairól is, a tradicionális mentatea mellett — ha nem éppen Coca-Colát isznak — a vendégek érdeklődve nézegetik a színes sokadalmat.

Itt is, de egyébként mindenütt érdekes vegyülékét látjuk a nyugati és keleti öltözetnek. A tradicionális ruházat olyan burnusz-féle sarkig érő köpeny, a férfiak fején turbán vagy piros fez, a nőkön fejkendő és fátyol, a lábakon a hegyes, felkunkorodó orrú arab papucs. Hozzávetőleg a lakosság

fele ezt hordja, a második fele viszont európai módon öltözködik, a fiatalság körében talán ez a nyugatias viselet az elterjedtebb. De a tradicionális öltözködésnél is nagy engedmények vannak. Egyszer megszólítottam Rabatban egy nagy irodaépületből kilépő arab urat, valami útbaigazítást kérve. Tökéletes párizsi akcentussal felelt. Burnusza alatt nyakkendő és rendes európai öltözet volt. A nőknek talán 20 százaléka jár fátyolosan, inkább csak az idősebbek. Megfigyeltem egyszer két kislányt, 13—15 évesek lehettek. Együtt jöttek, talán éppen az iskolából. Az egyikén burnusz, a másikon miniszoknya.

Érdekes látványosság a bazár, amely egy óriási épületkomplexumban szűk kis utcácskák elképesztő labirintusa. Az utcák 2—3 méter szélesek, a legtöbb a tűző nap ellen ritkás gyékénnyel fedett, üzlet üzlet mellett, műhely műhely mellett, amelyek az utca felé teljesen nyitottak. Külön utcájuk vagy utcáik vannak a különböző szakmáknak, textil-, szőnyeg-, cipőárusoknak, kocsárfonóknak, nyergeseknek, bőrdíszműveseknek, fémedénnyel, ékszerrel, agyagáruval kereskedőknek... A fonalfestők az utcán keresztben aggatják fel szikadni a szivárvány élénk színeiben tündöklő fonalkötegeket. Valójában képtelen vagyok leírni azt a színes és mozgalmas képet, amit ott lát az ember. Ha közhelynek hangzik is, igazán az Ezeregyéjszaka pompás leírásaira gondol önkéntelenül az ember. Persze, ennek a képnek is láthatók az árnyoldalai. A sötét kis műhelyek, ahol például a réztáblákat cizellálják türelmes és szemrontó munkával vagy a szőnyegkészítő műhelyek, ahol 8—10 éves gyermekek dolgoznak (a gyermekmunka még most is nagyon elterjedt Marokkóban): a mi szemünkben mindez varázslatosan színes és érdekes, de az itt élő emberek nagyon nehéz munkával és alig-alig tudják a legszükségesebbet is megkeresni.

E tíz napos marokkói tartózkodás alapján — mialatt inkább a szakmai kérdésekkel foglalkoztam és az egzotikumtól is hagytam magamat elragadtatni — csak eléggé felületes képet alkothattam az ország valóságos életéről. Annyi azonban bizonyos, hogy Marokkó fejlődni igyekvő ország, s már kezd eredményeket is felmutatni.

NÉMETHI LÁSZLÓ

Vegyészek alma-atai értekezletén

Hajnali 3 óra. Végre az ezüstösen csillogó gépmadár gyomrában vagyunk. Elnyújtózunk a kényelmes karosszékekben. Kellemes meleg van. Az IL—18 négy motorja felbűg, az egész repülő enyhén remeg. Már a kifutópályán vagyunk, és lassan a levegőbe emelkedünk. A kis kerek ablak előtt csillogó hópelyhek cikáznak, majd elmerülnek a felhők sűrű ködében. Piszkosfehéren gomolyog körülöttünk minden, majd ritkul a köd, előbukkan a telihold, a tiszta csillagos égbolt. Alattunk a felhők holdsütötte mesebeli hómezői. Hét-nyolcezer méter magasban vagyunk már, a levegőóceán csendesebb rétegeiben. A repülőgép méltósággal szeli a levegőt. Lassan szívom a cigarettámat. A motorok zúgása elszongítja érzékeimet, de közben tudom, hogy óránként 700 km-es sebességgel száguldok céloom felé.

Moszkvában most reggel 8 óra van, de itt már magasan jár a nap.

Ázsia szívében vagyunk, és Alma-Atában már 11 óra. A villásguggeli utolsó fogásával birkózom: csaknem negyedkilós zamatos alma-atai alma, pár szelet sajttal. Alattunk most is felhők, semmi más nem látható. A mélyben talán már a Balhas-tó hullámoz. Még előttünk a sivár kazah puszták, de egy óra múlva már Alma-Atában leszünk. Az egész mindössze hat órai út, kevesebb, mint gyorsvonattal Kolozsvártól Bukarestig. Hogy ez mit jelent, csak akkor tudom igazán felmérni, ha elgondolom, hogy nem egészen negyven évvel ezelőtt Alma-Atától a legközelebbi vasútállomás vagy 1000 km-re volt. Onnan lehetett megközelíteni, lóháton, 3—4 ezer méteres hegyeken át. A gyorsvonatnak manapság is négy napra van szüksége, hogy Moszkvából Alma-Atába jusson.

A gép lassan ereszkedni kezd. A láthatáron feltűnnek az alma-atai festői hegyek, a Tien-Sán északi nyúlványainak örök hóval borított csúcsa. Az egyik mintha a Talgár-csúcs volna. Több mint kétszer olyan magas, mint a mi Negoium. Lábainál a ködbeborult Alma-Ata, a Kazah Szovjet Szövetségi Köztársaság fővárosa.

Kazahsztán a terület nagysága szempontjából a Szovjetunió második szövetségi köztársasága. Körülbelül ötször akkora, mint Franciaország. Alma-Ata a legfiatalabb a szövetségi köztársaságok fővárosai közül. Alig százéves múltra tekint vissza. 1854-ben létesítettek itt egy cári katonai erődöt, és ekörül nőtt ki Vernyj város, melynek 1900-ban mindössze 25 000 lakosa volt. A város rohamos fejlődése a forradalom után indult meg. 1921-ben nevezték el Alma-Atának, és 1936-ban lett főváros. Ma a Szovjetunió ázsiai részének egyik legnagyobb ipari és tudományos központja. Lakosainak száma meghaladja a 670 000-et, ennek több mint fele ipari munkás. 12 főiskoláján 150 000 diák tanul. A Kazah Tudományos Akadémia 24 kutatóintézetében több mint 700 tudományos kutató dolgozik.

Maga a város rendezett széles utcáival, fasoraival, parkjaival, szökőkútjaival, virággyásaival festői kép a hóborította csúcsok tövében. Épületei nem magasak. Rengeteg a kis földszintes ház, fatáblás ablakkal. A középületek és a mikrorajonok lakóház-tömbjei is csak 4—5 emeletesek. Ez nagyrészt a földrengésveszéllyel magyarázható. Az utóbbi időben megkezdtek azonban a magasépítkezést is. Amikor három évvel ezelőtt itt jártam, már emelkedtek az első ilyen épület falai. Most pedig alkalmam van meg is csodálni az immár működő tízemeletes Alma-Ata szálloda impozáns vonalait, még a taxi ablakán át, amint az Akadémia fizikai-kémiai intézete felé hajtatok.

A hosszú út fáradozmai mintha ellillantak volna. Becsüppentem a konferencia kellős közepébe. Kellemesen lep meg az értekezlet légköre. A tudományos közleményeket a résztvevők nagy figyelemmel kísérik. Sok a kérdés és hozzászólás, gyakran csapnak össze ellentétes vélemények, anélkül, hogy a viták elfajulnának.

A konferencián több mint 400 fizikai-kémikus vesz részt az ország különböző részéből. Minden jelentősebb kutatóközpont képviselve van. A legnépesebb a leningrádi delegáció (nem számítva természetesen a helybelieket), amely mintegy hatvan kutatóból áll. A külföldet mindössze kilencen képviseljük. A Német Demokratikus Köztársaságból négy, Magyarországról három, Lengyelországból egy kémikus jött el, Romániából pedig jómagam.

Az a benyomásom, hogy az oldatok elméletének szerteágazó területét sikerült nagyjából teljesen átfogni és az egyes kérdéseket sokoldalúan megközelíteni. Jelen vannak mind a fizikai, mind pedig a kémiai irányzat képviselői. A kísérleti eredmények terén nagy a változatosság. Számos közlemény hangzik el az oldatok termodinamikai, elektromos, optikai, mechanikai tulajdonságairól, az oldatokban keletkező vegyületek szerkezetéről, a végbenő folyamatok kinetikájáról. A vizsgálati módszerek szempontjából is sokoldalúság jellemzi a kutatásokat. Kezdvé a klasszikus kémiai, elektrokémiai és termikus módszerektől, a különböző spektroszkópiai módszereken át egészen a tömegspektrográfus izotópvizsgálatokig, a Mössbauer-effektusig, mágneses magrezonancia- és elektronspinrezonancia-vizsgálatokig minden manapság használatos módszer szerepel a kutatók fegyvertárában.

Este a kazah opera és balettszínház izléses, derűs épületét látogatjuk meg. A nézőtér a hófehér falakat domborművek díszítik. Kazah nemzeti operát adnak elő, a Kiz-Zsibeket. Tematikája nem sokban különbözik a klasszikus operától: szerelem, féltékenység, aljas fondorlatok, gyilkosság és mindezek betetőzéseként a hősnő, a csodaszép, holdvilágképű Kiz-Zsibek öngyilkossága. Az egész viszont kazah népi környezetben, jurtákban játszódik le, zenéje is kazah népi motívumokra épül. A tragikus hangvételt, nagymértékben tompítják a tréfás dialógusok, melyeknek humoros voltára csak a közönség sorain végigfutó derűből következtettek, mert egyébként egy szó sem érték az egészből, bármennyire „hasznos” is a kazah nyelv a magyarhoz. Az alma kazahul *álmá*, az atya pedig *átá*, a szakáll neve *szakál*, az ároké *árik*. Nyelvtani hasonlóságok is vannak, például birtokviszonyban a birtok kap ragot, mint a magyarban (az asszony kendője!), Ennek ellenére a kazah beszéd, különös gurgulázó torokhangjaival fülünk számára teljesen idegen, és ezt a hatást alig enyhíti a román és szláv nyelvekből hiányzó e, ő és ű hangzó jelenléte.

A konferencia záróülésén még néhány előadás hangzik el, köztük az enyém is, melyben az oldatok vizsgálatában elért eredményeimet ismertetem.

Délután bankett. A tudományos közlemények és viták komoly légkörét baráti, mondhatnám családi hangulat váltja fel. A fő ceremónia-mester egyre-másra ad utasítást a poharak megtöltésére, és könyörtelenül kijelöli a következő áldozatot, akinek pohárköszöntőt kell mondania. A jelenlevők szakmájának megfelelően a pohárköszöntők jelentős része „tudományos” közlemények formájában hangzik el. Hétköznapi, emberi dolgokról van szó, de a levegőben tudományos szak kifejezések röpködnek: potenciálgát, aktiválási energia, kémiai affinitás, entrópia. Szakmai deformáció? Meglehet. Nem tudunk teljesen kiszakadni a mi világunkból. A kívülálló semmit sem értene az elhangzottakból, de mi nagyon jól szórakozunk.

A konferencia fáradalmi után jólesik a pihenés. A város is ünnepel, ma van az alkotmány napja. Az utcán rengeteg ember, habár az idő nem valami barátságos. Bejárom a rég nem látott helyeket. Újra megnézem az alma-ataiak büszkeségét, egy hatalmas fatemplomot, melynek építései egyetlen szegyet sem használtak. Magasság szempontjából a világon a második helyen álló faépitmény. Az 1910-es nagy földrengéskor a város csaknem valamennyi épülete rombadólt, ez a templom azonban sértetlenül vészelté át a katasztrófát. Impozáns emlékműhöz érek. Nagy terméskövekből rakott

alapzaton áll Abaj Kunanbajev költő és filozófus, a felvilágosodás nagy harcosának magasbatörő bronzszobra.

Este vacsora Uszanovics akadémikusnál, a konferencia szervező bizottsága elnökénél, volt tanítványai körében, akik most vezető funkciókat töltenek be az ország különböző egyetemlein és kutatóintézeteiben. Uszanovics rendkívüli ember. Hetvenöt éves kora ellenére teljesen megőrizte szellemi frissességét. Ragyogó társalgó. Minden érdeklő: a kémiai és filozófiai problémáktól kezdve a szórakoztató anekdotáig. Élvezetes történeteivel, szellemes replikáival legalább olyan mértékben hozzájárul az emelkedett hangulathoz, mint az örmény meg egyiptomi konyak, melyet hol ünnepélyes, hol humoros pohárköszöntők kíséretében elég sűrűn iszogatunk.

A társaság kis csoportokra bomlik. Szakmai kérdéseket vitatunk. A noteszemben szaporodnak a címek, amelyekre majd különnyomatokat kell küldenem megjelent dolgozataimról. Az én címem is bekerül jó néhány noteszbe. Amikor később a házigazda felesége tavalyi japáni útjukról kezd mesélni, a kémia feledésbe merül, és újra létrejön a társaság egysége. Azután eljön a „hobbyk“ ideje is. Előttém Uszanovics értékes bélyeggyűjteményének egy kis része, a román album, melynek kiegészítéséhez én is hozzájárultam jó néhány darabbal. Csodálkozva látom újabb szerzeményeit, néhány szép klasszikus román bélyeg, ami az én gyűjteményemből is hiányzik még.

Az utolsó nap Alma-Atában. Kis autóbusz visz kifelé a városból a hegyek felé. Sízők, kirándulók szoronganak itt, mint a 11-es autóbusz utasai Kolozsváron csúcsforgalom idején. Az út két oldalán végnélküli gyümölcsösök, a híres alma-atai almák szülőföldje. A kis kocsni nagy igyekezettel kapaszkodik fel a hegyekbe. A hegyek jelentős szerepet játszanak a városlakók életében. Innen zúdul le a nyolc hegyi patak, mely átszeli a várost, miután energiája egy részét villamosárammá szelidítették. Tavaszsi hóolvadáskor a víz köveket, sziklákat ragad magával. A völgyekben többlépcsős védőgát-rendszert kellett építeni a város védelmére.

Este búcsúvacsora Uszanovicséknál, szűk családi körben. A konferencia résztvevői már elutaztak, csak én maradtam. Az öreg tudós új oldaláról mutatkozik be. Lermontovnak egy hosszú balladáját olvassa fel, elismerésre méltó előadói készséggel. A vacsora lassacskán irodalmi estté alakul. A nem mindennapi gasztronómiai élvezeteket háttérbe szorítják a szellemi gyönyörűségek. A házigazda orosz és más szovjet költők verseiből idéz könyv nélkül. A műsor összeállításában különös kritérium vezet: olyan verseket mond el, melyeknek jól sikerült német fordításuk van, és utána emlékezetből elmondja a német változatot is.

Elérkezik a búcsú pillanata. Szép mappát nyújt át nekem, a szervező bizottság ajándékát, benne az övé is: harminc évvel ezelőtt megjelent dolgozatának egy dedikált példánya, melyben a nevét viselő sav—bázis-elméletet fejtette ki. Ez a munkája tette nevét világszerte ismertté. Mellette egy kis papírdarab, egy levéltöredék, rajta pedig egy több mint százéves román bélyegritkaság. Az a példány, amelyet gyűjteményében a leginkább megcsodáltam.

Másnap délben ismét Moszkva utcáin sétálgattam, harmadnap pedig már itthon meséltem az almák zöldellő városáról.

ARNOLD TOYNBEE

SZELLEMI ÖNÉLETRAJZÁBÓL

Arnold J. Toynbee, a ma élő legnépszerűbb polgári történetfilozófus nemrég töltötte be 80-ik életévét. Tanulmányában végigkísérte az emberi történet hosszú útját, kiváltképpen azt a részét, melyet ő „a civilizáció korának” nevez, vagyis a törzsi társadalom felbomlásától a mai napig terjedő időszakot. Anyagismerete szé-
dületes; de mint történetfilozófus elsősorban arra évtizedek, hogy az adatok mö-
gött felfedje a történeti folyamat lényegét, amely — szerinte — olyan, mint a
haladó jármű kereke: körben forog ugyan, de előre is halad, és benne a különböző
civilizációk nem időrendben követik egymást, hanem egymás mellett sarjadnak.

Születésnapján a nyugati világ szellemi elitje, történészek, filozófusok, írók
meleg ünneplésben részesítették az egész életében hanyagszorgalommal dolgozó tu-
dóst, aki nem zárkózott el a dohos levegőjű levéltárakba, nem elégedett meg a:
okmányok, a történeti források elszigetelt elemzésével, hanem mindig a nagy össze-
figgéseket, a történelmi folyamat belső kapcsolatait kereste. Amint maga vallja:
magatartása a munka iránt „amerikai típusú” volt, vagyis munkájából kiküszöbölt
mindenfajta halogatást, rendszertelenséget, egyenetlenséget s a bevégzett feladatok
utáni hosszabb szüneteket, az ún. „ausztráliai beállítottságot”. Jól átgondolt munka-
módszerének köszönheti, hogy kötetekre menő több munkát és számtalan dolgozatot
meg cikket írt, amelyek különösen az utóbbi két évtizedben óriási hatással voltak
a nyugati történettudományra, mindenekelőtt a történetfilozófiára.

Evfordulója előtt néhány nappal Experiences (Oxford University Press, 1969)
címen emlékirat jellegű műve jelent meg, mely értékes, termékeny életének fejlö-
dését, munkamódszerének, gondolkodásának belső kepletét, lelki keresztmetszetét
nyújtja. Amint az alábbi szemelvény is mutatja, élet- és tudományos tapasztalatait
nem egyszerűen leírja, hanem a belőlük adódó következtetéseket úgy vonja le,
hogy azok másoknak is útmutatásul szolgálhassanak.

Nyolc évtizeddel maga mögött, teljes szellemi frissességében Toynbee nemcsak
a múltra vonatkozóan kutatja szenvedélyesen a történeti folyamat meghatározó
tényezőit, hanem humanizmusával szívén viseli „az emberi faj” egész jelenét és
sorsának eljövendő alakulását. „Érdeklődési köreim nem változtak, nagyon is tö-
rődöm azsal, mi fog történni akkor is, amikor én már halott leszek, és ma is min-
dent megteszek — persze ez már nem sok —, hogy győzelemre juttassam a jót»
— idézi az antik költő, Aiszkhülosz örökértékű tanácsát.

Nem adta fel optimizmusát, pedig egyre erősebben zavarják a közelmúlt és a
ma diszsonáns hangjai. Március végén megkérdezték tőle, miben látja az utóbbi
évtizedek változásának lényegét. Válasza az volt, hogy a változás két irányú. Jó
irányú változás a társadalmi igazságosság növekedése, valamint a gyarmattalanítás
Ázsiában és Afrikában. „Volt azonban változás rossz irányban is: a gyilkos erőszak
miatt világszerte erjedő elkeseredés, valamint a tudomány meg a technika felhasz-
nálása ördögi pusztító fegyverek gyártására.”

Pislákoló reménykedés a jövőben és az ezt kísérő féltő aggodás az emberi
faj sorsa iránt sohasem jellemezte annyira Toynbee gondolkozását, mint most, elete
alkonyán. Ezért ma is a „nyitott jövő” híve, amelyben az emberi bölcsességtől füg-
gően győzedelmeskedhetik az élet, vagy beköszönhet a gyilkos halál és a pusztulás.

„Tizenegy unokám van és egy dédunokám — írja. — Az én gondolataimban
ők képviselik a 77 millió nemzedéket, amely arra vár, hogy az elkövetkezendő 2000
millió évben megszülessék, amennyi ideig planétánk még lakható lesz. A kérdés:

nemzedékem és gyermekeim nemzedéke megengedi-e nekik, hogy megszülessenek? Vagy talán ez a két nemzedék likvidálni készül az emberi fajt?"

Attól tart, hogy a mai és a következő nemzedék nemcsak a civilizáció egyik vagy másik ágának, hanem az egész emberiségnek a pusztulását okozhatja. Ez a borongós hangulat áthatja az utóbbi években megjelent tanulmányait, bár bennük továbbra is ott pislákol valamilyen derűlátás. A pusztulás csak az egyik lehetőség, el is kerülhető, mert végső soron az ember határozza meg, mit hoz a jövő: „A történelemlről azt vallom: az emberi lényeknek megvan a velük született szabadsága, hogy válasszanak. Sorsunk nincs előre elrendelve: mi határozzuk meg magunknak. Ha összetörünk, ez azért lesz, mert a halált és a rosszat választjuk. pedig megvan a szabadságunk az élet és a jó választására. A három háború, a kölcsönös gyűlölködés növekvő áradata elgondolkozott, vajon nem futtatjuk mi is magunkat zátonyra, mint ahogy elődeink hajótörést okoztak néhányszor maguknak. amint ezt szememben a múlt példázza.“ (A harmadik háborún nyilván a koreai és vietnami háborúkat érti.)

De miért került az emberiség válaszütra, miért tört felszínre a válság éppen a mi nemzedékünk idején, és miért fokozódhatik közvetlen utódaink korában? Toynbee a választ a történeti múltnak az utóbbi háromszáz év alatti alakulásában találja meg. Természetesen egy olyan történész számára, aki az osztályok gigászi küzdelmét „a vezetők és a nonkonformisták ellentétére“ fokozza le, a válság lényege nem származhatik a termelési módok felváltásának szükségéből, az csak „erkölcsi“ lehet. Mégis a sajátos toynbee-i megfogalmazás és szóhasználat mögött egyéb is meghúzódik. „A ma legnagyobb kihívása számunkra az erkölcsi szakadék egyfelől a tudományban és a technikában felhalmozódó gyorsuló előrehaladás, másfelől a mi kölcsönös viszonylatainkban (mindenfajta: ipari, politikai, családi, faji viszonylataiban) megnyilvánuló döbbenetes kudarcunk között.“

A modern ember, úgymond, ironikus sorsot zúdított önmagára. Attól a pillanattól kezdve, hogy ősei emberivé váltak, vagyis megtették az első bizonytalan lépést környezetük ellenőrzése felé, az ember álma az lett, hogy inkább maga uralkodjék a természet fölött, mintsem átengedje magát a természet kénye-kedvének. Az egymillió évre terjedő, az elért eredményekhez képest minden mértéket felülmúló erőfeszítés után az ember örök álma „Francis Bacon nemzedékének idején. azaz kevesebb, mint 300 évvel ezelőtt még megvalósulatlan álmom volt“. Az utóbbi 300 év alatt azután az álmom olyan mértékben vált valóra, hogy túlhaladt minden várakozást. „Az ember nemcsak leigázta természeti környezetét, hanem háttérbe is szorította azáltal, hogy maga köré saját gyártmányú mesterséges környezetet varázsolta.“ Ez a mesterséges környezet a modern technika terméke, „amely az utóbbi néhány évszázadban nagyobb előhaladást tett, mint az emberi történet egész korábbi időszaka alatt, és többet haladt az én nemzedékem idején, mint a mostani évezred utolsó negyedében. Technikája révén most az ember döntően úrrá lett a természetén, de a technika győzött, és nem az ember. Az ember ugyanis még mindig rabszolgája környezetének, ám ez már az a környezet, melyet ő teremtett a maga számára. A természet egykor korbáccsal fenyegette az embert, saját technikája most skorpiókkal sanyargatja“.

Toynbee szerint innen ered a mai élet minden rákfenéje. Ez engedte szabadjára a gonosz szellemeket, nyitotta fel Pandora szelencéjét, ez került összeütközésbe az emberi természettel. Ugyanis személytelen viszonylatokat teremtett, jelentéktelen fogaskerekeké változtatta a milliókat, lázadást, elégedetlenséget, elidegenedést váltott ki belőlük. A jövő tehát attól függ, hogy az ember képes lesz-e a technikát az élet szolgálatába állítani, vagy dörén kiszolgáltatja magát pusztító, romboló erőinek. Ez a ma kihívása, a történeti dilemma, amelyben a döntést — Toynbee szerint — a mai és a következő nemzedéknek kell vállalnia. Ha választása bölcs lesz, a modern technika felhasználható a jó ügyek szolgálatára, hozzájárulhat a nagy szintézis, az egyetlen világ, az egyetlen civilizáció megteremtéséhez, a civilizációk egyesítéséhez.

Az Experiences-ből alább közölt szemelvénnnyel kapcsolatosan úgy véljük, néhány megjegyzésre van szükség.

Toynbee a század eleji angol elit-iskola legjobb tanítványai közé tartozik, mely neveltjeit az antik görög-latin műveltség elsajátításán keresztül vezette be az angol, az európai és a modern civilizáció eszméibe. Ez a nevelés kitűnhetetlen nyomot hagyott a történész egész felfogásán, és rányomta bélyegét történetfilozófiájára is. Hogy mennyire áthatotta, kitűnik egyik önvallomásából: „Amikor költői emóciót érzek, nem az angol, hanem a görög vagy a latin szó tolu ajkamra.“ A

klasszikus nevelés biztosított számára észbeli teret, s ezen megállhatott, kívül azon az időn és helyen, amelybe történetesen beleszületett, és megkímélte őt attól, hogy „túlbecsülje a modern nyugati civilizációt”. Ebben találja meg különben a nyugati civilizáció alapját is, mert begubózva a kereszténységbe, átmentődött a barbár támadások tüzein.

Toynbee szemelvényünkben is hangsúlyozza a dolgok belső összefüggésükben való vizsgálatát, az egész áttekintésének óriási jelentőségét. A történeti tények, az adatok fontosak ugyan, de a lényeg a mögöttük meghúzódó egész, mert az „adatok a rajtuk túl levő dolgok kulcsai, a természet rejtjelei” csupán. Történetfilozófiájának ez az egyik sarkalatos pontja. Arra törekszik, hogy az emberiség történetét egyetlen áttekinthető rendszerbe, „egészbe” foglalja. Hasonlatát idézve: a történészek általában külön fülkékben dolgoznak, a történelem nagy mezejének csak egy-egy kis szakaszát kutatják; ő át akarja tekinteni az egész szerelvényt, végigmegy az összes fülkéken, mégha a részletekben hibát ejt is.

Toynbee a polgári történetfilozófia képviselője. Erről tanúskodnak nemcsak kifejezései, hanem egész felfogása. Végeredményben tagadja a megismerés lehetőségét („megértésünk sohasem lesz több, mint halvány fény”), a történelmet még mindig a teológia szolgálóleányának tekinti, és a világegyetemre kitérő ablakon a „szellemi valóság”-ot keresi. Az sem tagadható viszont, hogy költői képeinek dús lombja mögött, történetfilozófiájában sok meggondolkoztató, haladó elemet találunk.

Végül néhány tájékoztató megjegyzés:

Toynbee felesége, akire hivatkozik, az angol irodalmi és tudományos élet egyik jeles képviselőjének, Gilbert Murray-nak a leánya. 1913-ban házasodtak össze, és 1946-ban elváltak. Több gyermekük közül Theodore Philip újságíróként és íróként ismert. A családban különben a történelem hagyomány-számba ment. Toynbee-nak nemcsak anyja, hanem egyik nagybátyja, Arnold Toynbee (1812—1883) is neves történész és társadalmi reformer volt. Az ő alkotása az „angol ipari forradalom” szakkifejezés.

Bodh-Gaya vagy Buddha Gaya híres buddhista zarándokhely az indiai Biharban, mintegy 100 km-re Patnától. A hagyomány szerint Sakya Muni itt egy fügefá alatt világosodott meg, vált „Buddhává”. Ma ezen a helyen kétezereves templom és a sivaista szerzetesek kolostora áll.

Cynthus (Künthosz) hegy Délosz szigetén, a mitológia szerint Diána és Apolló születési helye.

Chatham House: Angliában elterjedt szokás, hogy a háznak nevet adnak, melyet azután a benne székelő intézmény is átvész. Toynbee hosszú ideig a Chatham House-ban székelő Royal Institute of International Affairs igazgatója volt.

Toynbee történetfilozófiájára és politikai felfogására itt nem térünk ki; utalunk a Korunk 1966. 8. tozábbá 1968. 5. és 6. számában megjelent tanulmányokra.

AGGODÁS, LELKIISMERET. KÍVÁNC SISÁG

Mi készítetett arra, hogy dolgozzam? Amikor iskolás gyermek voltam, tudatom első ösztönzője az aggodalom volt. Mindig aggodva igyekeztem jó előre kibogozni a görög és a latin szövegek rejtelmét, mert attól tartottam, az iskolában a tanár esetleg felszólít, hogy fordítsak. Még ma is aggodom, vajon kijutok-e kellő időben az állomásra, nem szalasztom-e el a vonatot vagy a repülőt. Ennek megvannak a maga hátrányai is. Idegtépően felemeszt rengeteg, sokkal előnyösebben hasznosítható energiát. Néha-

néha jó előre való cselekvésemmel annyira sietek, hogy az már hátrányomra van. Amikor vonatom indulása előtt negyven perccel megérkezem az állomásra, a hordár nem hajlandó várni, amíg a vonat befut, s ezért végül magam kényszerülök felrakni bőröndömet. Valami hasonló történt velem egyszer, amikor a tanár felszólított, hogy értelmezzek egy nehéz szöveget Thuküdidészből. Gondosan előkészítettem, de ezt néhány héttel korábban tettem, és mire az osztályban ahhoz a részhez jutottunk, az én puskaporom megnedvesedett, és a szöveg remek ismerete berozsdásodott.

Toynbee dolgozószobájában

Az aggodalom rossz dolog, ha ilyen végletekbe sodor, és önmagában véve sohasem jó. Mégis hatalmas hajtóerő, ezért azután előnyei ellensúlyozzák hátrányait.

Egy másik sarkantyú, amely ösztökélt, és még mindig ösztönöz: a lelkiismeret. Apai nagyapám az angliai Boston Szent Botolph templom tornyának a látókörébe eső farmról származott. Puritán természetem, úgy vélem, az apám családjától eredő társadalmi örökség. A munka iránti magatartásomban gondolkodásom amerikai és nem ausztráliai típusú. Mindig dolgozni, mégpedig mindig teljes lendülettel: lelkiismeretem rámszabta kötelességemnek éreztem. Az élet a munka ígájában, magáért a munkáért, azt hiszem, esztelen dolog; de pusztán ez a vélekedés még nem tett szabaddá. Ha lazálnék, vagy csupán az iramot csökkenteném, akkor lelkiismeretfurdalást éreznék. Jóllehet mindez nem könnyű, boldogságot sem igen terem, mégis úgy látom, amíg csak egy parányi erőm lesz a munkára, ez az ösztönző erő hajtani fog.

Aggódás és lelkiismeret: hatalmas dinamópár. Van gondjuk rá, hogy közöttük kitartóan dolgozzam, de nem biztosítanak arról, hogy amit teszek, annak van értelme. Vak erők: hajtanak, de nem irányítanak. Szerencsére egy harmadik mozgató erő is hajtott: a vágy, hogy lássak és érezzek. Ennek a mozgató erőnek nem ébredtem tudatára, csak kissé azután, hogy a másik kettő már tudatosult bennem, mégis azt hiszem, hogy mielőtt tudomást szereztem volna róla, már kétségtelenül hajtott, mégpedig életem egész korai szakaszától kezdve. A kíváncsiság a cselekedet jó irányú, pozitív hajtóereje. Ugyanakkor az emberi természet egyik megkülönböztető jellemvonása, mely szembeállítja őt a nem-emberi állatok természetével. Minden emberi lényben van bizonyos fokú kíváncsiság, mégpedig olyan dolgok iránt, amelyeknek gyakorlati hasznuk nincsen, vagy legalábbis amikor a kíváncsiságot kiváltják, nem ígérnek gyakorlati hasznót. Ez az egyetemes emberi tulajdonság egyesekben

erősebb, másokban gyengébb. egyike azon jellegzetességeknek, amelyekben az emberek lényegében különböznek egymástól.

Tele voltam kíváncsisággal. Az istenek adományá ez, és szívből hálás vagyok érte.

A történelem tanulmányozásának célja — az egész

Ha némelykor megkérdezzek, miért töltöm életemet a történelem tanulmányozásával, ezt válaszolom: kedvetlésből. Ezt én megfelelő és kétséget kizáróan őszinte válasznak tartom. Ha a kérdező tovább faggat, hogy vajon ugyanígy élném-e le az életemet, ha újra kezdeném, én igennel felelek, és ezt meggyőződésből mondom.

De lényegében mi az értelme a történelem tanulmányozásának? A kíváncsiság mindenevő. A világegyetemben a történelem mellett számtalan egyéb van, ami kíváncsiságot kelthet az emberekben. Mégis miért összpontosult kíváncsiságom éppen a történelemre? Válaszom e kérdésre egyértelműen biztos. Azért lettem történész, mert anyám is az volt. Nem emlékszem olyan időszakra, amikor ne tartottam volna magától értetődőnek, hogy az anyám nyomdokaiba lépjek. Amikor betöltöttem negyedik évemet, apám kijelentette, nem engedheti meg, hogy továbbra is nevelőnőt tartsanak mellettem. Anyám azt kérdezte, tarthatná-e még egy évig, ha a nevelőnő tizenkét havi fizetését egy könyv megírásával előteremtené? Apám beleegyezett ebbe. Élénken emlékszem, milyen izgalmat okozott, amikor a *Tales from Scottish History* (Regék a skót történelemből) kefelevonata megérkezett. A tiszteletdíj 20 font sterling volt, és 1893—94-ben Angliában éppen ennyit fizettek a nevelőnőknek egy esztendőre. Amikor az év lejárt, és a pénz elfogyott, a nevelőnő elment, és a lefektetés gondját anyám vette át. Lefekvéskor aztán azzal szerzett nekem örömet és boldogságot, hogy részletekben elmesélte Anglia történetét, kezdettől fogva 1895-ig.

Kétségtelen, az ihletet, hogy történész legyek, anyám adta, de hajlamát én csak általános értelemben követtem. Anyám úgy gondolom, önmagukért kedvelte a történelem konkrét adatait. Természetesen én is szeretem őket. Az adatok árukészletek és a történészek olyan mennyiségben kell szert tennie rájuk, hogy egyenesen visszataszítónak tűnjék, ha ígértük nem fog rajta. Én szeretem a történeti adatokat, de nem önmagukért,

Ugy kedvelem őket, mint valami rajtuk kívül álló dolog kulcsait: mint a természet rejtjeleit és a titokzatos világegyetem értelmét, amelyekben minden emberi lény öntudatosul. Hiszen mindannyian meg akarjuk érteni a világegyetemet és benne a magunk helyét. Tisztában vagyunk azzal, hogy megértésük sohasem lesz halvány fénynél több. De ez nem bátorítlanít el attól, hogy annyi fény után kussunk, amennyire képesek vagyunk.

A kíváncsiság a világegyetemben bármire összpontosulhat, de felfogásom szerint minden kíváncsiság végső célja a tünemények mögött meghúzódó szellemi valóság: éppen emiatt van valami isteni a kíváncsiságban. Hála anyám hajlamának én e végső cél felé történetesen az emberi ügyek tanulmányozásával közelédtem. A fizika, a növénytan, a geológia vagy akármelyik elképzelhető tudomány ugyanazon emberi cél felé más járható utat nyújt. A zsidó—keresztény—mohamedán *Weltanschauung*ban (világnézetben) a történelem a teológia keretében van beleágyazva. Ezt a hagyományos nézőpontot sok nyugati történész — és ezeknek sok nem nyugati tanítványuk — az utóbbi két és fél évszázad alatt elutasította. Mégis, azt hiszem, az emberi ügyek minden kutatójának van valamilyen teológiája, akár elismeri, akár nem, és úgy vélem, teológiájának kénye-kedvétől leginkább akkor függ, amikor sikerült azt mélyen a tudat küszöbe alatt elnyomva tartani.

Persze, én csak a magam nevében beszélhetek. Biztos vagyok benne: az emberi ügyek tanulmányozására készítő ok az, hogy ezek jelentik számomra a világegyetemre kitért ablakot. Ha a geológus vagy a botanikus olyan tájakon jár, amelyek az emberi történetben nem voltak fontos események színhelyei, bennük éppoly élénken látja Isten kezét, mint én, mondjuk, Bodh Gayában vagy Jeruzsálemben. De mivel az én közeledésem a tünemények mögött rejlő valósághoz történetesen az emberi ügyek mezején játszódik le, a humanitás nélküli természet, amelyből hiányzik az emberi, hozzám nem beszél olyan ékesen. Engem jobban meghat Cynthus hegye, mint a Mount Everest, a Jordán folyó, mint az Amazon.

A munkamódszer

Miért dolgozom és miért éppen a történelem területén? Azért, mert számomra a történelemkutatás, noha sok megállóval, a *Visio Beatifica* (Boldogító látomás) felé vezet.

Hogyan dolgozom? Tíz és huszonkét éves korom között legtöbb időmet azzal töltöttem, hogy sikerrel felkészüljek a vizsgákra. A vizsgákra készülésnek bizonyos értelemben van nevelő hatása. Felölősséget olt belénk, és arra kényszerít, hogy munkához lássunk. Igaz, egy tehetéges és a tanítvánnyal együttérző tanár sokat tehet, hogy megtanítsa, miképpen kell felkészülnünk; de a felkészülés munkáját helyettünk nem végezheti el. Senki más a világon, csak mi segíthetünk önmagunkon, amikor a vizsgáztató teremben elfoglaljuk helyünket, élénkbe teszük a vizsgapapírt és három órányi, pillanat alatt sem több időt engedélyeznek arra, hogy válaszoljunk a feladott kérdésekre.

H. J. Haselfoot, az előkészítő iskola tanára, akinek órái egészen különleges hatással voltak rám, legjobb volt valamennyi mesterem közül. Ő tanított meg arra, hogyan kell dolgozni. A mai napig is haszonélvezője vagyok tanításának. Noha már akkor rájöttem, milyen rendkívülien jó tanár, az iránta érzett hála idő múltával szüntelenül növekedett, mert úgy találtam, tanácsai mindig segítettek engem abban, hogy megbirkózzam egymást követő értelmiségi foglalatosságaimmal. Mr. Haselfoot első és legjobb tanácsa ez volt: „Ne ess kétségbe azért, mert a kérdések megválaszolására adott idő korlátozott. Ne ugorj fejest meggondolatlanul. A rendelkezésre álló három órából az a leghasznosabb idő, melyet eltöltesz, még mielőtt tolladat papírra teszed, ha ezt az időt elejétől fogva arra fordítod, hogy a tételt mint egészet átgondoldjad. Ez a helyes módszer akkor is, ha az előtted álló probléma egy dolgozattétel; akkor is, ha angolra fordítandó görög vagy latin szöveg; vagy fordítva, angol szöveg, melyet prózában vagy versben görögre vagy latinra kell átültetned“. Mr. Haselfoot arra tanított, hogy próbáljak mindig világos, értelmes lenni; próbáljam mindig meglátni az erdőt, anélkül, hogy elvesznék a fák között; az ismertől az ismeretlen felé haladjak; tartsam magától értetődőnek, hogy a görög vagy a latin szövegnek kell hogy legyen értelme, és lássam be: míg értelme nem világos, egészen biztos, nem járok a helyes nyomon.

A három órás dolgozat nagyszerű nevelés a zsrnalisztika, az állami hivatalviselés és a jogtudomány szempontjából. Ha valaki fiatalon elsajátította a dolgozatírás művészetét, tudni fogja, hogyan kell cikket vagy jegyzőkönyvet írni, vagy hogyan kell kivonatolni — időhiánnyal küzdve — egy bírósági ügyet; a gyakorlati életben mindig időhiánnyal küsz-

ködvé dolgozunk. Az olyan tudóst, aki nem neveli rá magát, hogy kitűzőtt időre dolgozzék, a természetlenség veszélye fenyegetheti. Gyakorlatlanságát hiába igazolja azzal, hogy a határidőre végzett munka tökéletlen. Természetes, hogy tökéletlen; minden emberi munka tökéletlen, mert az emberi természet is az. Az emberi ügyeknek ez a velejáró tökéletlensége nem győzhető le halogatással. Mindenfajta munkában, beleértve a szellemi munkát is, eljön a cselekvés megfelelő pillanata. Nincs apparátus, mely megmondhatná, hogy ez a pillanat mikor érkezett el; ezt meg kell érezni intuíció által, és a helyes időzítés minden esetben más és más, de megragadása elengedhetetlen a sikerhez; hosszú halogatása éppen olyan vézetes lehet, mint a hirtelen cselekvés. A helytelen időzítés hatása egyik vagy másik irányban fokozza a tökéletlenséget, mely minden emberi cselekvés velejárója.

Vizsgasiker, alkotás

Következésképpen a vizsgára készülésként s annak, hogy a vizsgákat kellő időben letesszük, jó nevelő hatása van. De ugyanakkor járhat rossz hatással is: az ismeretek megszerzése iránt tanúsított magatartásunk a passzivitást könnyen szokásunkká teheti. A vizsga: cselekvés egy hosszú tanulási folyamat végén; kezdetben egészen természetesen még távol van; ám amikor ránk köszönt, a cselekvés gyors és megfeszített. Sokkal hosszabb ideig vagyunk elfoglalva a felkészüléssel, és emiatt sokkal nagyobb hatása lehet ránk, mint maguknak a vizsgáknak. A leendő vizsgázónak nincs kezdeményezése. A vizsgáztatónak van. Az utolsó mozzanatban ő diktálja a vizsgázónak a cselekvést, amelyet ennek el kell fogadnia. A hosszúra nyúlt előkészítő időszak alatt a vizsgázó mindössze annyit tehet, hogy azon a területen, amelyen állni akarja a sarat, annyi ismeretet halmoz fel, amennyit csak tud. A vizsgarendszer azt a bogarat ültetheti a vizsgázó fülébe, hogy az intellektuális munkában az eszményi cél kimeríthetetlen ismeretanyagra szert tenni egy tudományág pontosan körülhatárolt területén.

Intellektuális fejlődésem történetében felmerült a veszély, hogy a vizsgázó szellemi beállítottságát teszem magamévá. Ha meggondolom, hogy az egymás után következő vizsgák milyen nagy szerepet játszottak intellektuális életemben, nem is csodálkozom e hajlandóságomon. Igaz,

én megszabadítottam magam a vizsgázók egyik szakmai torzulásától. Nem engedtem magamat bezárni a tudomány önkényesen korlátozott mezejére. Mr. Haselfoot mentett meg engem attól, mert arra tanított, hogy a problémát mindenkor mint *egészet* tekintsem. Mivel a problémák, amelyeket érdeklődésem központjába helyeztem, az emberi ügyek voltak, semmi sem elégített ki, ami híjával találtattam az emberi ügyek tanulmányozásában. Ez önmagában helyes volt, és mentesített a vizsgázó egy másik gyengeségétől, attól, amelybe beleestem, nevezetesen: az ismeretnek a sikeres vizsgák és nem a hasznosításért való felhasználása.

Amikor kíváncsiságom mezejét kiszélesítettem, hogy minden emberi ügyet belételegjek, ugyanazt tettem magammal, amit egyszer az óriások Jötenheimban Thor istennel: titkon az ivószarut a tengerrel kötötték össze, és felszólították, hogy ürítse ki. Thor nagy ivó volt, és egyetlen hosszú kortyban lenyelte a tenger vizének egyharmadát, még mielőtt arra kényszerült volna, hogy beismerje vereségét. De az Isten sem tudta szárazra üríteni a tengert, és egy huszonkét éves fiatalember, aki előtt ott áll egész munkabíró élete, nem válhat úrrá az összes emberi ügyeken, bármilyen erősen dolgozik is, és bármilyen hosszú ideig meg is őrzi szellemi frissességét. Anélkül, hogy ezt beláttam volna, magamat a végtelenség ellen uszítottam, és a halandónak a végtelenséggel való mérkőzéséből a halandó szükségképpen vesztesen kerül ki, kivéve, ha magát kellő időben ki tudja szabadítani ebből az egyenlőtlen viadalból.

Hogy kiszabadítsam magam, a végtelenség száműzetésére kifejlesztettem saját módszeremet. Ahelyett, hogy *ad infinitum* folytattam volna az ismeretszerzést, elkezdtem tenni valamit a már birtokomban levő ismerettel. A tudásnak ez a cselekvő felhasználása irányt adott a jövőre ismeretszerzésemben. Az ismeretszerzésnek nem akartam korlátot szabni azzal, hogy önkényesen megállapított területre szűkítem. Jobb módszert eszeltem ki arra, hogy határt szabjak a határtalannak. A végtelenséget azzal korlátoztam, hogy az ismeretszerzést a cselekvés követelményeinek arányában irányítottam. Az ismeretanyag megvan, rendelkezésemre áll a könyvtárak polcain és a múzeumok termeiben. Elvégre is nincs miért annyira sietnem, hogy birtokomba vegyem, hiszen úgysem szalad el. Annyit vehetek és fogok meríteni belőle, amennyire és amikor szükségem van, hogy

felhasználjam. Más szóval: ettől fogva az ismeretet azért szereztem, hogy saját terveimhez használjam fel, nem pedig azért, hogy kielégítsek vele egy képzeletbeli *post mortem* vizsgáztatót.

Miután a birtokomban lévő ismerettel elkezdtem valamit művelni, a „dolgozni” szó értelme lényegesen megváltozott számomra. Ez a változás ugyanakkor — ebben egészen bizonyos vagyok — egészséges is volt. Dolgozni most számomra annyit jelentett, mint írni vagy felkészülni az írásra. 1911 óta nem irányoztam elő munkaidőt az olvasásra, és ami a legfontosabb, a reggeli és az ebéd közötti órákat, a napnak azt a szakát, amikor az agyam a legfogékonyabb — kizárólagosan írásra tartottam fenn. Ami az olvasást illeti, hagytam, hogy annak legyen gondja önmagára. Ezt a politikát értelmem számára eredményei igazolták. Azt olvastam, amire szükségem volt az íráshoz, noha sokkal többet írtam, mint amennyiről álmodni mertem akkor, amikor elkezdtem írni. A szükségést persze tágan értelmeztem. (Sikerült mindig sokkal többet olvasnom, mint amennyire az egymást követő gyakorlati céljaimhoz szigorúan véve szükség volt.)

Ez a változás az olvasás célját illetően arra készítetett, hogy megfelelő változást hajtsak végre jegyzetelésemben is. Annak idején azzal kezdtem, hogy jegyzeteket készítettem a görög és a latin szövegek margójára. A szövegmagyarázóknak (szkoliasztészeknek) ez a jegyzetelési módszere megfelelő volt mindaddig, míg a szövegek előkészítése és értelmezése önmagában meghatározott célkitűzés volt számomra. Most azonban megtanultam a szövegeket nyersanyagként használni, úgy, hogy valami eredetit alkossak belőlük, és ennek az új célnak az érdekében szükség volt jegyzeteimet kezelhetőbb és hozzáférhetőbb formában tárolni. 1922 óta jegyzetfüzetekben pontok szerint kezdtem feljegyzéseket tenni az olyan olvasott könyvekről, amelyek valamilyen szempontból használhatókká válnak mindarra, amit valaha meg szeretnék írni. A hasznosság most már értékmérő lett az írás szempontjából, s ezért ilyen formában készítettem jegyzeteket nemcsak görög és latin szövegekről, hanem modern könyvekről is. 1968-ra több mint harminc ilyen jegyzetfüzetem volt telis tele írva. Már régóta ezek az én közvetlen, az íráshoz használt tájékozási forrásaim. Valamelyik általam olvasott könyv egyik-másik részletéről készített feljegyzésből mindig vissza tudok utalni az eredetire.

Az utazás elengedhetlenül szükséges

Azzal, hogy az írást részesítettem előnyben, az idegen nyelvek terén lemondtam a további lényeges ismeretszerzésről. De van egy másik terület, az országok közvetlen megismerése. Ez mindannyiszor buzgón gazdagította ismereteim tárházát, valahányszor alkalmam volt rá Nyugalomba vonulásom utánig, bizonyos mértékben pénz- és időhiány miatt, nem utaztam eleget. 1911-től kezdve mégis oly gyakran és oly sokat utaztam, amennyit csak tudtam. Ez az egyetlen tevékenység, amelyet előnyben részesítettem még a mindenneknél fontosabbnak tartott írásnál is. Valahányszor lehetőségem nyílt valamilyen szellemi szempontból hasznos utazásra, az írásnak mindannyiszor várnia kellett. En ugyanis azt tartom, hogy azoknak, akik az emberi ügyeket tanulmányozzák, az utazást mindenek fölébe kell helyezniük. Az emberi lények és az emberi társadalmak nem érthetők meg környezetük ismerete nélkül, és a földrajzi környezet nem fogható fel másodkézből szerzett tájékozódásból.

Eveken át belemérülhetünk a leírásokba, a fényképekbe, az illető ország térképeibe, igazi véleményt jellegéről mégsem tudunk alkotni; viszont egyetlen pillantás a tájba saját szemünkkel olyan alapos tájékoztatást nyújthat, amilyent a másodlagos források képtelenek biztosítani.

Öt tanács

Szeretnék öt tanácsot adni azoknak a szellemi munkásoknak, akik egyetértenek velem abban, hogy az ismeretszerzés helyes és egészséges célja csak valamilyen önálló eredeti alkotás lehet. Az első Mr. Haselfoot aranyzabállya: „Ne ugorj fejest meggondolatlanul; gondolkozz, mielőtt cselekszel; adj időt magadnak, hogy a tétéledet vagy a problémádat mint egészet áttekinthesd.” Ugy találtam, hogy ez a tanács nekem kapóra jött mindkét igen nagy vállalkozásomkor, amelyekhez ez ideig hozzáfogtam: az egyik a *Chatham House Survey of International Affairs* (A Chatham House-féle Nemzetközi Ügyek Szemléje), a másik az *A Study of History* (Tanulmány a történelemlről).

A *Survey*-ben (az a boldogság jutott osztályrészemül, hogy első betűjétől az utolsóig feleségem közreműködésével írhattam meg) feladatunk volt a nemzetközi ügyek történetét tovább vinni onnan, ahol a *Chatham House History of Peace*

Conference (A békekonferencia története) 1919-ben abbahagyta. A *Survey*-nek magába kellett foglalnia az egész világot, és én nem voltam hajlandó arra, hogy szakembereket béreljek az állítólagos „távolsági idegen” területek történetének feldolgozására. Az egész világot a magunk tartományának tekinteni izgalmas, de ugyanakkor nagy és óriási feladat volt. Hol lehessen elkezdni? Azzal kezdtem, hogy kis kötetet írtam, a *The World after the Peace Conference*-et (A világ a békekonferencia után). Ebben megpróbáltam a világ helyzetének keresztmetszetét adni az 1920. évben vagy akörül. Ez teremtette meg az alapvázlatot, amely elkezdhettük az események bemutatását. Ezt feleségem és én 1946-ig vittük.

Az *A Study of History* megközelítését azzal kezdtem, hogy hamis szempontból indultam ki. 1920 nyarán, amikor a könyv eszméje már forgott fejemben, arra gondoltam, hogy úgy írom meg, mint a Szophoklész *Antigonéja* második karénekéhez szóló kommentárt. A görög vers fenégesen juttatja kifejezésre az emberi élet különös voltát, nagyszerűségét és pátosát,* de csakhamar rájöttem: az én középkori beállítottságú közeledésem a tárgyhoz egy görög remekműre való utalással, túlzottan közvetett út ahhoz, hogy járható legyen. Szophoklész nem találhatta ki helyettem a tárgynak megfelelő módszert. Nekem kellett azt kitárlnom, és csak egy évvel később jöttem rá, amikor vonaton utaztam, valahol Nyugat-Bulgáriában az iztambul—londoni útvonalon, miután a *Manchester Guardian* rendkívüli tudósítójaként a görög—török háború megfigyelője voltam Anatóliában. Ekkor azon vettem észre magam, hogy egy ív papírra mintegy tucatnyi fejezetcímeket firkantok fel, amelyek ezután leendő könyvem fő beosztásának alapjául szolgáltak.

Ez alkalommal nem siettem munkához látni. Ezután szabad időm jelentősebb szakaszai az 1927. és 1928. évi hosz-

* Idézzük Szophoklész *Antigonéja* karénekének néhány verssorát: Sok van, mi csodálatos, / de az embernél nincs semmi csodálatosabb. / O az, ki a szürke / tengeren átkel, / a téli viharban / örvénylő habokon, / S Gaiát, a magasztos istennőt / zaklatja a meg-megújulót / évről-évre az imbolygó ekevassal, / földszántva lovával a földet. / ... Szolgáivá tette okos leleménnyel / a hegyek meg a rétek állatait, / a lobogóhajó paripának és a bikának / nyakába vetette igáját. (Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása. B. A. jegyzete.)

szü nyári vakációk voltak. Ezeket nem azzal töltöttem, hogy megpróbáljam a könyv első részének megszerkesztését, hanem azzal, hogy mindegyik fejezetimet részletes jegyzetcsoportokká bővítettem ki. Az íráshoz nem kezdtem hozzá 1930 nyaráig. Közben 1929-ben megírtam az én eddigi leghosszabb utazásomat. Kinába meg Japánba mentem; a Perzsa-öböl partjáig szárazföldön, onnan tengeren, visszafelé pedig a transz-szibériai vasúton jöttem. Ezután éreztem magam készen arra, hogy hozzálassak a könyv megírásához.

A második tanácsom: „Haladéktalanul láss munkához, mielőtt úgy érzed, hogy gondolatod megérett a cselekvésre. Túl sokáig várni még szerencsétlenebb lehet hatásaiban, mint teljesen meggondolatlanul fejest ugrani.“

Amikor feleségem és én hozzákezdünk a *Survey* megírásához, egy idősebb és tapasztaltabb tudósnak, Sir James Headlam-Morley-nek, a külügyi hivatal történelmi tanácsadójának irányítása alatt dolgoztunk. Ő ugyanakkor a Royal Institute of International Affairs (A Nemzetközi Ügyek Királyi Intézete) kiadóbizottságának az elnöke is volt. Amikor a munka megkezdése után valamivel később megírtam kis kötetemet, a *The World after the Peace Conference*-et, Headlam-Morley aggódni kezdett. „A kis mű, amelyet alkotott, nagyon jó — mondotta —, de az ön igazi feladata azt elmondani, ami ezután történt. Elismerem, hogy a feladat nagy. Ezért most azt kellene tennie, hogy hozzákezd valamelyik részlet kidolgozásához. Amikor ezt befejezte, látni fogja, hogy a többi magától jön. Ha hozzákezd, rájön a helyes módszerre: a jelenkori történet vizsgálata a történetírás külön műfaja. Tanácsom az lenne, hogy kezdetnek olyan témát válasszon, amely nem túlzottan nagy, és nem is nagyon jelentős. Valószínű, az első kidolgozással nem lesz megelégedve, és úgy véli, hogy át kell dolgoznia. Ne törődjék vele: lényeges az, hogy most nekiüljön az első részek megírásához, mert ez hozzásegíti az egész megindításához.“

Headlam-Morley azt javasolta, hogy kezdjem a Hollandia és Belgium közötti — a Scheldt hajózásával kapcsolatos — vitás kérdés történetének megírásával. Követtem tanácsát, és minden úgy történt, ahogy mondotta.

A harmadik tanácsom, gondolom, érvényes nemcsak a történelmi munkák íróira, hanem minden íróra, bármilyen területen dolgozzék is. „Írj rendszeresen, napkeltekor vagy napnyugtakor, vagy

a nap bármely más szakában, amikor úgy találod, hogy a legjobban tudsz írni. Ne várj addig, míg azt érzed, hogy hangulatod van hozzá. Írj, akár úgy érzed, hogy képes vagy rá, akár nem. Amit akkor írsz, amikor úgy érzed, hogy nem vagy clemmedben, természetesen, nem lesz olyan jó, mint amit akkor írsz, amikor a legjobb formában vagy. Az első fogalmazványoddal nem leszel megelégedve, mint ahogy én sem voltam elégedett a Scheldt hajózásáról szóló disputa fogalmazványával. Revideálhatod első kísérleted, és noha ez a rész akkor sem lesz olyan jó, mint az, amelyet már eredetileg lendülettel írtál, ennek ellenére valószínűleg kiállja a próbát, de közben egy lépést tettél terved megvalósítása felé. Ha addig várnál, amíg tökéletességre teszel szert, várhatnál munkás életet hátralevő részének befejeztéig, mert semmi sem tökéletes, amit az emberi kéz vagy az emberi agy művel.“

Negyedik tanácsom ez: „Ne pazarold el szabad időd foszlányait.“ Ne mondd magadnak: „Íme, ezt a munkám befejeztem, nincs hát semmi értelm, hogy holnap reggel előtt vagy még a hét végén hozzákezdjek a másikhoz. Ezért e nap vagy e hét hátralevő részén megenyhedhetem magamnak, hogy pihenjek és fellellegezzem.“ Az igazság az, hogy nem engedheted meg magadnak, mert a legközelebbi feladatod helyes kezdési pillanata nem holnap vagy a jövő héten van, hanem *instantly*, vagy az amerikai szóhasználat szerint most azonnal: *right now*. (Érdekes, hogy a *right now* amerikanizmus, mert az amerikaiak mindennek előtt a tett emberei.)

Ötödik tanácsom: „Mindig előre nézz. Nézz messze előre, mint ahogyan az autóversenyző néz messzelátó tekintetével a láthatárra, amelyet elér, még mielőtt megismerné.“

Az első világháború kitörése óta olyan munkatervem volt, amely előrenyúlott kiszámíthatatlan számú évre. Például 1965 őszén kiadtam egy könyvet *Hannibal's Legacy* (Hannibal öröksége) címmel, amelynek első megfogalmazása az 1913–1914-i egyetemi évben, Oxfordban a Literae Humaniores iskola számára tartott előadássorozatomban született meg. Mialatt jegyzeteimet írtam ezekhez az előadásokhoz, úgy terveztem, hogy kiadom őket könyvalakban. Az első világháborútól kezdve esemény torlódtott eseményre, és állt közém és ez érdekes tárgy közé. De sohasem vettem le tekintetemet e tárgyról, amely az első és a második római—kARTHÁGÓI háborúnak a római életre gyakorolt hatásaira vonatkozott. Min-

dig figyeltem az erre vonatkozó könyveket és tanulmányokat, jegyzeteket készítettem róluk az én gyarapodó jegyzetfüzet-sorozatomban, hogy majd egyszer felhasználjam, amikor — előbb vagy utóbb — leülhetek és valóra válthatom eredeti tervemet. 1957 nyarán láttam hozzá, és a könyv megírásakor felhasználtam azokat a jegyzeteimet, amelyeket öt, tíz vagy húsz évvel korábban készítettem, mielőtt hasznosításukra alkalom adódott volna.

Feleségem szerint megvan az a különleges képességem — hatodik érzékem, amint ő mondja —, hogy évekkal előre megszimatolom, mire lesz majd szükségem bizonyos feladat teljesítésekor, amely

a tervnaplómban egészen lent, a lista végén szerepel. Azt is mondja, hogy adottságom van feljegyezni, röviden, vázlatosan éppen azt, amire később szükségem lesz. Jegyzetfüzeteim használata kétségkívül bizonyítja, hogy ez az én munkamódszerem; de abban már nem vagyok biztos, hogy ez valamilyen különleges adottság kifejeződése. Valószínűleg akármelyik szellemi dolgozó, ha élni akarna ezzel a módszerrel, sikerrel használhatná. Kétségtelen, hogy igényel bizonyos adottságot, de mindenekelőtt gyakorlatot és kitartást.

**Fordította és a bevezetőt írta
Bodor András**

Mai változások „A Holnap városá”-ban

Egy újsághír szerint 1968-ban Nagyvárad lakossága meghaladta a 130 000-et. Nagyjából így igaz, s ha ehhez még hozzávesszük a közigazgatásilag Nagyváradhoz tartozó s helyel-közzel hozzá is kúszott-nőtt falvakat, nem messze járunk a százötvenezer létszámtól. Nagyvárossá lett szemünk láttára, hiszen az 1948-as statisztikai adatok szerint a város lakosainak száma: 82 282, négyszázötven kevesebb, mint 1930-ban.

Milyen tényezők hatottak itt? A kutató számára kevés alternatíva kínálkozik, hiszen ez az ugrásszerű népességnövekedés egyenes következménye az utolsó másfél évtized Nagyváradra vonatkozó beruházási politikájának, a párt decentralizációs ipartelepítő elgondolásainak s az ezzel járó nagyméretű lakásépítkezéseknek.

E tényezőkön kívül van még egy másik is: a nép szívós kitartása, munkabírása, fegyelmzett, célratörő alkotómunkája. Csak így érthetem meg a város történetét. Hiába rombolja földig 1241-ben a tatár, 140 évvel később már 60 000 ember vallja magát „vári” vagy „váralji” népnek, (ideértendők persze a környező falvak is, amelyek vagy jog szerint igényelték püspöki birtokként a védelmet, vagy csupán remélték a maguk biztonságát Váradtól). A következő másfél század meghozta a felvirágzást. 1552-ben már 75 különféle ipart űző műhelyről tudósítanak az adókönyvek. S küldik az árukat Drinápolytól Hamburgig, s hozzák a város kereskedői cserében a Földközi-tenger tájékáról a maguk ízlése szerint való termékeket. S aztán Ali vezér 1660-ban nemcsak a gazdagság mérvét is jelölő 11 templomot romboltatja földig, de módszeresen kiirtja a török az egész lakosságot. 1697-ben már csak „három fedetlen” ház jelzi, hogy itt valaha város volt. Három a várban, s még „néhány” egyes források szerint „nyomorult viskó” a váron kívül. Dúlta a labanc, de nem kímélte a kuruc sem. Sarcolta Bécs és Buda, valamint az erdélyi nagyságos fejedelmek. Pusztították felkelések meg ambiciózus tábornokok. De a város élni akart...

Az energiabázis

Szinte elképzelhetetlen az ipar mai rohamos, évi tizenhat százalékot megközelítő növekedése a városnak egy kicsit szimbólumává nőtt, impozáns hőerőmű nélkül. A nyugati zóna kellős közepébe plántált épületszoport 105 megawattos beszerelt kapacitásával és építészeti megoldásával is méltóan hirdeti, hogy ott van az egész zóna energiabázisa, sőt a közeljövőben újabb 50 Mgw teljesítőképességű aggregátok a mainál is többet kölcsönöznek az országos hálózatnak.

Mottl Roman: Váradí metamorfózisok

és Bécsben már 1890-ben tojásszaküzlete volt a váradí Kollinger tojásexportáló cégnek. Nem csoda hát, ha magamban azon morfondírozom: vajon hoz-e akkora jó hírt a román külkereskedelemnek a tojásexport, mint Kollingeréknek a múlt századi „mintaüzlet“?

A dernatatarosi szénmedencéből érkező barnaszénnel táplált hőerőmű nemcsak az országos hírűvé vált tómföld-üzemnek volt *conditio sine qua nonja*, hanem egyre újabb lehetőségeket is kínált. Azelőtt senki nem gondolt az „ipari és nagyüzemi szinten“ megvalósítható melegágyi kultúrára. S ma már elhangzott a döntés, hogy ez évben újabb 23 hektárral kell növelni a melegágykombinát területét, megközelítve a 100 hektárt. Honnan az ehhez szükséges energia? Ha látja az ember a hőerőműtől a melegágyak felé kilométereken át ívelő csőpárat, megvan a válasz: a hőerőműtől. A másodlagos energiaként kezelt, már „fáradt“ melegviztől van örök tavasz a melegágyakban, s érik a paradicsom exportra meg belső fogyasztásra egyaránt.

Ugyancsak felmérhetetlen jelentőségű a másodlagos energiát jelentő melegvíz a „baromfigyár“ részére is. Itt 300 000 tojótýúk talál otthonra a tervbe vett bővítések után, s a keltetőképesség is évi 170 000-re növekszik. Mit jelent ez a 300 000 tyúkanyó? Hozzávetőleg — egy kicsit alábecsülve a tojókedvet — mintegy évi 50 millió tojást. Londonban

776 millió lej exportból

Export—import politikánkat természetesen nem lehet minden apró részletében központilag kidolgozni. Marad kezdeményező lehetőség a megyei és városi szervezeteknek is, sőt a vállalatok maguk is egyre inkább adnak arra, hogy termékeik ne csak kapacitásban ériék el a világszínvonalat, hanem formában, külsőségeikben is. Ez érthető, sőt minden műszaki értelmiségi és külkereskedelmi szakember számára kötelező elv. A nemzetközi vásárok, a külföldi megrendelők csakis kitűnő minőségű

árut vesznek át. Tavaly nem kevesebb, mint 48 Bihar megyei vállalat exportált, s ebből több mint 40 nagyvárad. Megyei szinten a kivitel értéke az elmúlt évben 776 millió lej volt. Olyan tekintélyes összeg ez, hogy reális értékét csak akkor tudnók felmérni, ha pontos adatok állnának rendelkezésünkre arról, hány gépet, üzemegységet importálhattunk e közel egymilliárd ellenében. Nem érdektelen megemlíteni: három esztendő alatt 70 százalékkal növekedett a város gyárainak és üzemének exporttermelése, s tavaly a világ minden tájára (55 országba) szállított az Infrățirea szerszámgép-gyár, hogy csak a legfontosabbat említsem.

A régi kereskedő Nagyvárad gyors iramban fejlődik szocialista rendszerünk egyik fontos ipari centrumává. A bosszantó csak az, hogy amíg az ipartelepítés ésszerűen folyik, amíg célszerűen, okosan gazdálkodnak valamennyiünk javára, addig a híres-nevezetes váradi kereskedőszellemnek a belső városi piacon már se híre, se hamva. Mintha szégyenkeznenek a maguk tegnapija miatt, s a kereskedést nem szakemberek irányítanák s művelnék, hanem hivatalnokok. Pedig hát kereskedni tudni kell, a piacot, igényt ismerni kell... A vevő számára pedig — ha már nem becsülik, szeretik, legalább partnernek tekintve —, a föld alól is elő kellene teremteni azt, amire igényt tart. Ez is váradi hagyomány...

A múlt nélküli jelen

Nincs városa az országnak, ahol ne változott volna sok minden. Új negyedek nőttek ki a porból. Lakótelepek keletkeztek, foghíjas házsorokat pótolta a tervező s kivitelező. Nem új, sőt nagyon is megszokott jelenség ez országsherte.

Mégis. Amikor egy nagyon is kereskedő jellegű város — mint amilyen Nagyvárad volt — négyzetkilométereket felölelő ipari objektumokkal gazdagodik, az emberben kellemes melegség támad.

Váradon át az ország belsejébe igyekvő turistáknak, akár gépkocsin, akár vonaton érkeznek, bőven van látnivalójuk.

Az üvegházkomplexum, a baromfikombinát és a hőerőmű mellett ott sorakozik az (ez évtől már) 200 000 tonna kapacitású timföld-üzemnek a hazai alumíniumgyártáshoz feldolgozott nyersanyagot szolgáltató mammut-épületsorozatja, az ország egyik legmodernebb, napi 3000 tonna kapacitásra tervezett cukorgyára, az évi 24 000 garnitúra bútort előállító, világszínvonalú technológiával dolgozó bútorkombinát. Nemsokára működésbe lép az évi 7500 tonna szervesetlen pigmentet gyártó festégyári részleg, amely megint csak a timföld-üzem elveszettnek nyilvánított ipari hordalékából állít elő festéket. Ezzel a Transilvania festégyár termelőképessége mintegy 30 százalékkal növekszik. (Éppen csak kuriózumként említem, hogy Várad festégyártása 1935-ben mindössze 150 tonna volt.)

A város nyugati ipari zónáját 1970-től kezdve teljessé teszi az első fázisban évi 110 000 négyzetméterre tervezett sejtbetongyár (fő nyersanyagként a hőerőmű salakját használja majd) és az évi 10 000 köbméter kapacitású előre gyártott beton-elem-gyár.

Persze nem minden a földből nőtt ki. Egy sereg, ma már országos rangú termelőegység kisüzemből fejlődött nemzetgazdasági tényezővé. Pedig a városnak mindössze néhány 100—200 munkást foglalkoztató üzeme volt a felszabadulás előtt. Ugyanakkor a rohamosan kátyúba kerülő kisiparos műhelyek száma 1935-ben még mindig 1591. Hányan dolgozhattak e kisiparos műhelyekben? Ma már nehéz volna megállapítani. Feltehetően ez a szám a második világháborút megelőző utolsó béke-

évben elérte a 6—7000 embert. Később, amikor az ipart társadalmi tulajdonba vettük, ez a kisiparos réteg a maga fegyelmezett, minőségi munkához szokott inas- és segédgárdájával nagy hasznára lett az ipari proletariátus mellett az újjászervezett városi ipargazdálkodásnak. Ma is legenda számba menő, hogy éppen ez a politikailag kevésbé iskolázott réteg tartotta annak idején a minőségi színvonalat.

Csupán az utolsó három esztendőben Nagyvárad ipari termelése 52 százalékkal nőtt. Az Infrățirea szerszámgyégyár — amely rudimentáris kis üzemből fejlődött szerszámgyégyártó iparunk büszkeségévé — évente több mint 5700 konvencionális fűrőgépet gyárt. S a termékek tekintélyes része exportra készült. Az itt előállított gépeket 55 ország szakemberei dicsérik: közöttük nyugatnémetek, angolok is. Az igényesség náluk már nem jelszó. S hogy ez így van, nagymértékben annak is tulajdonítható, hogy súlyt helyeznek a szakmai képzésre. Három év alatt ötszázán kaptak szakmunkás-diplomát, tavaly közel kétfélmillió lejt fordítottak továbbképzésre, az idén pedig birtokba veszik az új impozáns szakiskolát a 300 férőhelyes otthonnal s 600 férőhelyes kantinnal együtt.

De a könnyűipar is hasonló ütemben fejlődik. A váradai ruhagyár termékeit szerte a világon ismerik. A Solidaritatea cipőgyár az 1935-ös évi félmillió pár cipőről 7 millióra növelte kapacitását. A kötöttárugyárból majdnem két és fél millió finom kötöttáru, a textilgyárból pedig nem kevesebb, mint 8 millió négyzetméter szövött kelme kerül ki évente.

Gaudeamus

Amikor megvolt rá a lehetőség — mindjárt a felszabadulás után — a város vezetői finnyáskodtak, válogattak, megmondták, hogy ide pedig csak ilyen meg ilyen fakultás kell. Akkor volt lehetőség. Aztán elszállt, s két évtizednek kellett eltelnie, hogy mégis főiskolát kapjon a város. A roszshírű csendőriskola épülete volt a kiindulópont, s aztán pár év alatt kialakult egy igazi főiskolai központ: modern diákszállókkal, tantermekkel, sportcsarnokkal.

Ma már a látogatás nélküli tagozatot is ideszámítva, összesen 1179 hallgatója van a négy fakultással működő főiskolának. A perspektíva pedig még melengetőbb. Ápolgat a város egy távolabbi álmot, amely, reméli, valóra válik.

Épül az új, 800 férőhelyes városi művelődési otthon, előtervek készülnek a vár és környékének rendezésére, szaporodnak a műszaki és gazdasági líceumok.

S végül, de nem utoljára, méltó otthonra talál a váradai múzeum is. A sokmillió költséggel felújított impozáns barokkpalota, annyi nagytudású váradai püspök évszázados székhelye, várja felszabadulásunk 25. évfordulójára a már hosszú idő óta raktárakban heverő nagyértékű képzőművészeti alkotásokat.

A Pedagógiai Főiskola gondozásában pedig megjelent a tanárok és diákok folyóirata, a GAUDEAMUS: dicsérete a mának, az értelem szigorú mértékével kutató eszköze a múltnak és lelkes felmérője a jövő reális lehetőségeinek.

Pillantás a jövőbe

Ott, ahol a nyugati zóna 5500 lakású új negyedét csodálják a messzi tájakról jövő idegenek, holnap-holnaputánra már újabb meglepetés készül. A Körös balpartján, szemben a nyugati zóna lakónegyedével (és társulva szinte a Decebal úti másik lakóteleppel), rövidesen megkezdődik egy új, rendkívül okosan kitervelt pihenőpark építése. S ezzel nemcsak egy újabb ligetet kap a város a meglévő három mellé, hanem a tájjal harmonikusan egybeolvadó evezősklubot, 3000 férőhelyes fedett sporttermet, tágas, alakítható kiállítási csarnokot az ipari és mezőgazdasági termékeknek.

A város féltve őrzi, ápolja haladó hagyományait, az Ady-émlékeket, a Holnaposok meghirdetett harcát. Izlelik a diószemű vátesz üzenetét a múltból, és látják valósággá nőni hitét a mában:

*Másképpen lesz holnap, másképpen lesz végre,
Új harcok, új szemek kacagnak az égre.*

Ez a szocialista nagyvárossá nővő régi történelmi ütközőpont a hadak keresztútján, e sokat büntetett és elkárhozott város, mintha megfogadta volna Juhász Gyula gyönyörűsége hitvallását a szabadságról, alkotóerőről, hitről és munkáról. A Munkásotthon homlokára, amely egyúttal a jövő szimbólumává is lett, nem kerülhetett volna gyönyörűbb felirat, mint az övé:

Ki itt belépsz, hozd el magaddal

Piros zászlónak a reményét,

Ki itt kimegyesz, vidd diadallal

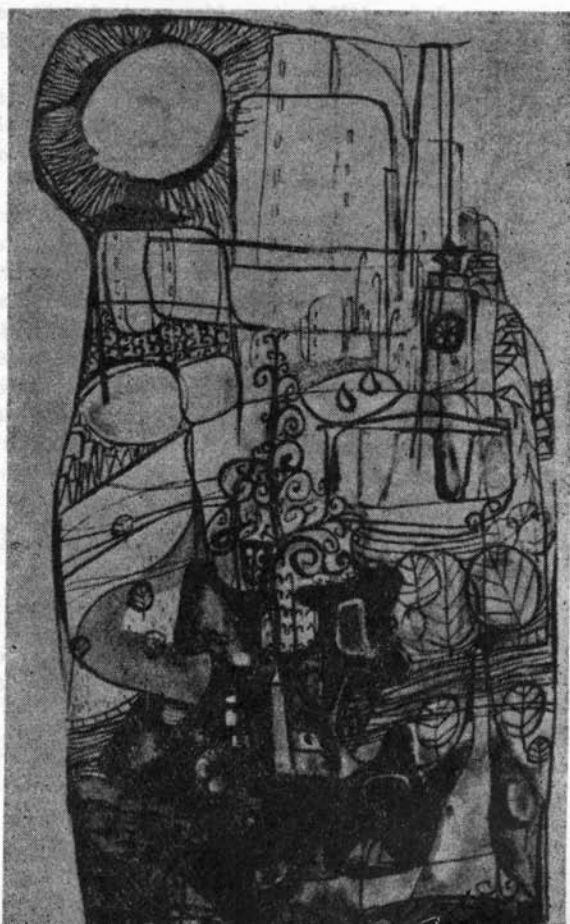
A mély hitet, vidd szerteszét,

Dolgozni, fel, mind lankadatlan,

Amíg az élet fénye ég!

*Hirdessük: itt nem boldogul más,
Csak aki alkot, aki munkás.*

Köteles Pál

Fux Pál:
Évszázadok Várada

A továbblépés művészete

Egy régi metszetét talán mutatóba hozta el.

Talán az összevetés kedvéért...

Szűkebb pátriájából, a Partiumból Paulovics László másodsorra jelentkezett Kolozsvárt egyéni tárlattal. S véletlenül vagy szándékoltan: ezúttal is egy stílusfordulatot jelző korszak küszöbén.

De nem is a kiállításról — az idei évad egyik számontartott eseményéről — akarunk írni, hanem e kiállítás kapcsán néhány szót éppen a fordulatot kiváltó indítékokról.

Hadd emlékeztessünk „retrospektíve”. 1965-ben, amikor a Szabadság téri Kisgalériában először láttuk grafikáinak sorozatát, a tárlat reveláció volt — a művész fölfedezése. Metszetei, köztük a most vizontlátott fehér-fekete línója, a Vágy — világosan felmérjük már — a kibontakozás lehetőségét, sőt esetleges irányát hordozták. Fürdőzők és Balkonon című rajzai, enyhén kubista-szürrealista beütéseikkel még az avantgardizmus felé közelítették. Hogy mennyire lett volna követhető ez az út — eldöntetlen marad. Csak a szándék, az akarat volt félreismerhetetlen: elkerülni a sablont, a megszokottat, az áttétel nélküli naturális kliséket.

Az avantgardista hagyományok követhetőségének-korlátainak kitapintása után a stílusfordulatot nyilván e rejtett szándékok kiteljesedése hozta. A kortárs hazai grafikában Paulovics László az elsők között van, aki nem a manierizmus szintjén, hanem a kutatás szenvedélyével, racionális és érzelmi síkon jutott el az egyetemes művészet legfrissebb eredményeihez.

Az út persze nem lehetett sem könnyű, sem kétségektől mentes. Paulovics az utazó képzőművész típusa. Az utazó képzőművész pedig már nálunk is: korjelenség. Lengyelországi és bulgáriai látogatása után néhány hetes ausztriai szemleút, majd „a minden titkok városának”, Párizsnak sokszerű élménye.

Mindez kevesebb, mint három év alatt!

Közben pedig a minőségi továbblépéshez olyannyira szükséges primér élményanyag mohó, mennyiségi halmozása. Múzeumok föltároló kincsei, tárlatok, közvetlen kapcsolat a kortárs művészet alkotóival... (A repró az élmény közvetlenségét semmiképp sem pótolhatta.)

Bulgáriai sorozatát tekintve a fordulat első lépésének, a Formák címmel jelzett ciklusát pedig a legfrissebb, legizgatóbb, de még le nem zárt kísérletnek. Az utazás, az élmény a formanyelv változását hozták mindenekelőtt. Paulovics művészete korszerűbb lett, maibb, modernebb, de valljuk meg, a naturalisztikus formáktól való távolodása arányában hidegebb, tárgyiasabb

is. Attételes jelrendszerek vették át a természetes formák közvetlenségét. Ez a művészet sokkal inkább a kevesek művészete, mint az, amit korábban nyújtott. A szintézis magasabb fokán, de már kevésbé közérthetően tolmácsol.

Mindennek aligha van jelentősége a megtett út távlatából, mégis leírjuk itt, mert így érthető, miért gyarapította inkább tisztelőinek, mint értő és megértő híveinek táborát...

Kritikáiban kevés szó esett a tartalmi gazdagodásról. Formái olyan kápráztatóan újnak hatottak, hogy méltatói mintha megfélekedtek volna erről. Pedig a „tartalmat“, a gondolatiságot még az absztrakció felé hajló kísérleteiben sem szorítja ki végletesen a formák játéka.

Reprodukcióban között képeink közül Fotomontázs, ha úgy tetszik, a mai társadalom ellentmondásos, anakronisztikus összeütközéseitől terhes tükörképe is lehet. A Trójai nők kiegyensúlyozott, remek kompozíciójában (a díszlettervezési tapasztalatok, úgy tűnik, előnyére válnak képszerű megoldásaiban!) az érzelmek egymásra vetített skáláján játszik; örök emberi érzéseket fejez ki: bánatot és örömet, bosszút és túlhevített szexualitást. A Formák-sorozat a primitív művészet eszközeivel (a Formák-2 az afrikai kultúra kifejező jegyeire épít!) kozmikus pályákra tereli a fantázia csapongását.

Az a Paulovics, akít most ismertünk meg, inkább sugall, mint magyaráz. Az értelemben sem „egyértelmű“ — merészsége épp abban áll, hogy a nézőre, a képrás olvasójára bizza mindazt, amit ki kell olvasnia a rajzokból, metszetekből.

Murádin Jenő

Az ígésző részletekről

Egy expresszionista német festő így fakadt ki: ezer éve tudjuk, hogy annál némábbak lesznek a dolgok, minél inkább odatartjuk eléjük a felületi megjelenésüket visszaadó tükröt.

Ezzel nyilvánvalóan saját iskolájának a lényegét akarta kifejezni, a beleérzés elméletét pártfogolván, szemben az impresszionisztikus látásmóddal: de vajon nem éppen az összevont, nagy egységekre épülő gondolat követeli meg, hogy a részletek minél súlyosabbak, kápráztatóbbak, ígészőbbek legyenek?

Manapság sokat beszélünk a fölhalmozott óriási tudásanyagról, a kutatómunka szakosodásáról, a világról alkotott új ismereteink salakhegyeiről. S ha ez így van, mennyivel szorongatóbb és gyötrelmesebb a mai író sorsa elődeinél, ha csak arról van is szó, hogy mit kell kiemelnie és mit homályban hagynia a közlés és a megjelenítés folyamán, nehogy abba a nevetséges helyzetbe kerüljön, hogy ismét és újra fölfedezze a spanyolviaszt.

S ez még csak egyik része a dolognak: ez még csak az alapos és szünetnélküli tájékozódás kényszerét jelenti, ami persze egymagában sem csekély követelmény. Hiszen a mai írónak szerkesztői és társadalmi munkáján túl valóságosan is élnie kell az életet, s ha őszintén és tartósan akar hatni, meg kell szenvednie a tapasztalatot. Mennyi ideje marad hát e tapasztalatok csoportosítására, erővonalakká való átszervezésére, céltudatos befogására egy eszme igájába? S ha mindezt megcselekedte, mennyi idő jut a genetika tanulmányozásától kezdve a strukturalizmus újabb eredményeinek megismeréséig?

S mert mindenképpen lépést kell tartania a világgal, sőt bizonyos értelemben előtte kell haladnia egy-két lépéssel, az önsorvasztástól rettegő író néha inkább otthagy csapot-papot és fejest ugrik az ismeretek zavarosan bugyborékoló tavába, hogy amikor felbukkan, markában egy adag tény- és információ-fosztlányt lobogtathasson meg, amelyet mindjárt be is fon írásának sorai közé. Ebből pedig az a veszély fakad, hogy igéző részletek helyett tudományos közhelyek uralkodnak el a prózai munkán, borbélyelengáciával lenyalt és simára borotvált igazságok, s a szív idézeteit kiszorítják a fontoskodó, másodkézből vett megállapítások, vagy a jelentéktelen dolgok állandó jelenítése. S épp emiatt olykor úgy tűnik föl, hogy megújhodásra áhító prózánk egyelőre inkább okos, mint eredeti, s látszat szerint nem is kíván mássá lenni, ha csak persze az okoskodást egyben eredetinek nem ítéljük.

S mindez, amint az imént mondtuk, csak az egyik főbaj, s a tájékozódás szükségéből, sokszor fölös túlbecsüléséből ered; a másik azonban, jóllehet kapcsolódik ehhez, az arányérzék megbomlása és a jelenítő erő elsovadása a rákosan burjánzó tények, adalékok, adatok hűvös árnyékában. A mai író mintha állandóan attól rettegne, hogy pontatlanságon kapják valamely tudományos tény bekezdésnyi részletezésében, s ijedtében minden ismeretanyagot magához ránt az emlékezetéből meg a könyvespolcokról. Holott egy hindu mondás szerint ha valaki valamiről sokat tud, az hallgat. És Shakespeare például, aki talán a legnagyobb ható és elhithető erejű író mindmáig, de aki maga sem tudhat mindent, csöppet sem szégyenkezik, amikor a cseheket meg kell ajándékozni a tengerrel, vagy azt kell ábrázolnia, hogy valakit a fülén át mérgeztek meg, amin egy elsőéves orvostanhallgató is nevetne. De a művészi igazság nem mindig azonos a tudományos igazsággal...

Akik híján vannak a jelenítő erőnek, vagy restek kiművelni ezt a képességüket, gyakran úgy tesznek, mintha a lélektani képletek megfogalmazására elhivatott korszerű irodalom nemcsak fölöslegesnek tartaná, de egyenesen ki is zárná a részleteket. S ha már eltekint — mondjuk — a nevektől, miért ne tekintene el az arcoktól, az egész alak leírásától? — Hiszen legfőbb célja leásni a tudat küszöbe alá, lehatolni a lélek „mélyrétegeibe“. Erre viszont ezt válaszolhatjuk: szerintünk nem szívesen mond le a tehetetlen a szép nőről, s a részletek nélküli ábrázolás épp olyan abszurdum, mint a pilulás táplálkozásra átépülő emberi szervezet: ha egy portré valóban erős és izzó, ha gyöngéd és eredeti, ha groteszk művoltában meghökkentő, akár évszázadok múlva is alkalmas lesz bonyolult lelkek visszatükrözésére.

Ime Petőfi véres álmaival szinte egynapon így örökítette meg Goncsárov néhány sorban a tunyán tengődő Oblomovot: „...arcvonásaiban semmi határozott eszme, semmi összpontosított figyelem. A gondolat szabad madárként kószált az arcán: a szemében rebtent fel, félig nyílt ajkára ült, homloka redői közé bújt, aztán egészen eltűnt, s ilyenkor nemtörődomség egyenletes fénye pislogott az arcán. Ez a nemtörődomség átment a testtartásába, még házi köntöse redőire is. Ha lelkéből gond felhője szaladt az arcára, pillantása elködösödött, homlokán redők jelentek meg, s a kétely, a bánat és az ijedelem játéka kezdődött el: ez az izgalom azonban ritkán hült egy eszme határozott alakjába, s még ritkábban vált szándékká. Az izgalmat egy sóhajtás oldotta meg, apátiába vagy szendergésbe halt.“

Mily gyönyörű és maradandó portré. S annál inkább átérzem minden szépségét, mert máris látom, hogy az analitikusoknak hány oldalra volna szükségük, amíg ezt a lustán ábrándozó frátert megjelenítik, hogy mennyi

átlagos jelzőt aggatnának rá, mennyit részleteznék testének külső jegyeit, magasságát, súlyát, hajának és szemének színét; s mily rengeteget bibelőd-
nének, hogy tudományos pontossággal (itt-ott egy szakkifejezést is elhullatva)-
kimutassák, hogy az akarat elgöcsölődik és tehetetlenül magába süpped, ami-
hez elég könnyedén megtalálnák a vonatkozó szakirodalmat; de ez már nem
Oblomov lenne, hanem ismét csak egy lélektani képlet, mint ahogy Hamlet
szükségszerűen föltörő monológját sem tudta volna akár százezer pszicholó-
gus együttvéve sem megfogalmazni, aki összesítette megfigyeléseit a király-
firól, akinek beszéde örültség, de van benne rendszer... De hiszen épp maga
Polonius szól így egy ízben: „Csodálatos, hogy gyakran az örültség eltalálja,
mit az értelem s józan ész nem bírna oly szerencsésen megoldani“.

Mi azonban nem ide akarunk kilyukadni: ösztön és tudat viszonya itt
csak annyiban érdekel, amennyiben az objektív tények irodalma fojtogatón
hat a látomásos részletekre; épp ezért mindjárt vissza is szökkenünk a fenti
gyönyörű részlethez, amely Oblomov tökéletes rajzát adja, mégpedig alig
néhány mondatban, s megállapítjuk, hogy sok detail helyett csak egy-egy
van szükségünk — a legigézőbbekre! S itt persze beszélni lehetne arról, hogy
egy prózai műben az egész nem azonos a részletek összességével, s hogy hatá-
sában lehet több is meg kevesebb is azoknál: utalni kellene rá, hogy egy
epikai mű nem úgy áll össze előttünk, mint például egy festmény, egy szo-
r, amely bármely pillanatban valamennyi részletével a tekintetünk elé nyo-
mul. De maradjunk egyelőre az „igéző“ részleteknél.

Olvasmány-élményeire emlékezvén Füst Milán azt mondja, hogy ő biza
nem tudja elképzelni, Csicsikov milyen magas lehetett, hogy volt-e cipője meg
felöltője is, viszont látomásként eléje tűnik navarini láng- és füstszinű
frakkja; emlékszik Jókai Grisák ügyvédjének vajas szarvasaira, melyeket
úgy szeretett reggelijéhez — vagy az édes Copperfield Dávid Pegottyjának
tüsszentéseire, melyektől mindig egész sereg blúzgombja röpi szét a szo-
bában, vagy a Karácsonyi Ének puddingjára, mikor frissen gőzölgve be-
hózzák, s mikor felemelik róla a fedőt, s végül kiborítják rézüstjéből, hogy
olyan szag terjed szét tőle, mint mikor gőzmosoda mellett megy el az
ember.

Egy előző jegyzetünkben az elsikkadt részletek miatt panaszkodtunk s
azt mondtuk, a tréfás dalt idézve, hogy kiment a ház az ablakon, itt pedig
a sok részlet ellen hadakozunk, a kevés, de érzéki megjelenítés javára. No
rendben van, mondja az ember, de most már milyen legyen az az igéző
részlet, s egyáltalán mi teszi azzá? A válasz, amit így hirtelenében adunk
lehetne, már rég az anekdota területén virul: ha ismerném, uram, a titkot,
bizonyára megtartanám magamnak.

De ha receptet nem adhatunk is, meggyőződéssel állíthatjuk: a részlet
— még a legnagyobb tehetségeknél is — elsősorban tapasztalás dolga. Ezért
nem irodalmi babona, hogy a prózairónak bizonyos lelki érettséget kell el-
érnie, amíg fölényesen és alkotó módon tud hozzányúlni az élet nyers és
valóságos tényeihez: kell látnia szülést és halált, örömet és könnyeket, egy-
szóval meg kell szenvednie a tapasztalatot. Mert a részletek súlya és ható-
ereje elsősorban attól függ, mekkora egységből emeltük ki, hogy milyen tö-
megű az a jéghegy, melynek kétharmada a víz alatt úszik. Az orosz klasszi-
kusoknál például az a legimponálóbb, hogy látszólag csak úgy mellékesen
hullatják el a legigézőbb részleteket, mintha csak félszemmél figyelnének
oda, de az értő látja, hogy mindent mily pontosan megterveztek s a maguk

helyére illesztettek. És mennyit kellett tudniok az emberről, egy-egy típusról, hogy a legsajátosabbat közöljék róla. Hiszen a hétköznapiban a legnehezebb megtalálni a rendkívülit!

S mert a részlet milyensége szüntelenül visszautal az író szemléletére és átlényegítő tulajdonságaira, egyben stílusjelző is. Ezzel a megállapítással pedig íme visszajutottunk rövid értekezésünk elejére. Most már talán érthetőbb, hogy miért kérjük számon épp a részletek ürügyén, minden divatos elménckedés ellenében a személyesen megszenvedett tapasztalatot és eredetiséget. Mert csak az egyéni indulat és az egyéni látásmód teremt új formát, a mi kötelességünk pedig az, hogy önmagunkat valósítsuk meg és nem Hemingwayt, Faulkner-t, Camus-t vagy Sartre-ot. Az író hűsége önmagához — ez az egyik legszebb erény!

Ismerek felénk olyan elbeszélőt, akinek lehet, hogy csak tizenkilences rendszáma van az irodalomban, de egyeniség. És ismerek olyant is, aki mind-annak tudja felét, amit mások tudtak, s épp ezért még negyedrészen sem képes megvalósítani önmagát. Mert hogy Goncsárovvál zárjuk átvillanó gondolatainkat, akitől azt a gyönyörű részletet idéztük: a művész megszűnik művész lenni, míhelyt védelmébe veszi a szofizmat, és még kevésbé művész, hogyha azt tűzi maga elé célul, hogy tudatosan valótlaniságot ábrázoljon. Abban az esetben is megszűnik művész lenni, ha eltávolodik a képes ábrázolástól, és gondolkodóvá, bölcselkedővé, moralistává és prédikátorrá válik. Az a feladata, hogy ábrázoljon és ábrázoljon...

Bálint Tibor

A nagyvilág hullámbosszán...

Eppen eleget fordultam meg falun, kisvárosban ahhoz, hogy ne minden fenntartás nélkül osszam elmélkedni szerető lelkek vélekedését, miszerint vidéken sem olyan nehéz az értelmiségiek élete, hiszen — mondják — ma már hovatovább falvaink is belekerültek az urbanizálódás, a civilizatorikus fejlődés sodrásába. S a jóemberek fáradhatatlanul mormolják a közhelyeket: könyv, film, rádió, tévé van bőven vidéken is. Olykor még a színházat sem kell nélkülözni. Van hát lehetőség művelődni, lépést tartani a növekvő intellektuális igényeket támasztó korrall. Miért hát az a sok sirám?

Ha kötekedő kedvem volna, azt mondanám e „szociológusoknak“, próbálják csak ki a falusi életet. Vajon néhány őszi meg téli hónap után nem pufogna-e ki belőlük az idillizmus gőze?

Valójában arról van szó, hogy társadalmi szükséglet a falu vagy eldugott kisváros lakosságának szellemi fejlődéséről, egészségvédelméről gondoskodni. Szocialista államunk e feladatának tesz eleget, amikor szellemi dolgozókat küld a nehéz őrhelyekre is. De ismerjük el, ez a népszolgálat számottevő áldozatvállalást követel.

Mert bizony nem valami élvezetes dolog bokáig érő sárban caplatni télvíz idején, hetenként többször vagy esetleg naponta ingázni, alkalmi járművekre felkerekedni, döcögő vonaton szellemileg és fizikailag elcsigázva bóbiskolni. Ugyanezért a javadalmazásért, mint amennyiért a városi kolléga jár be munkahelyére.

Ha nem juttathatunk az áldozatvállalóknak kényelmetlenségi pótlékot,

akkor legalább mi, városban, kulturális központokban tevékenykedők ne traktáljuk őket holmi kenetteljes frázisokkal, hanem adózzunk tisztelettel és megbecsüléssel azért a munkáért, amelyet kedvezőtlenebb körülmények között végeznek.

Durva általánosítás volna azt állítani, hogy a vidéki sár mindenkit le-
húz. Rengeteg példa bizonyítja: önösszeszedéssel, az intellektus szüntelen ser-
kentésével, alkotó tevékenységgel, a társadalmi-közéleti érdeklődés ébrentar-
tásával a betokosodás, az elszűrkülés kísértése elhárítható. Erről az évek
folyamán szerkesztői asztalomra került (falvakról vagy mezővárosokból ér-
kezett) cikkek, tanulmányok, naplójegyzetek, pályázati munkák tömkelegére
hivatkozva magam is tanúskodhatom.

Persze, hallottam olyan falun élő értelmiségiekről is, akik a társadalmi
közöny, a cinizmus, a szellemi deklaszálódás vagy éppenséggel az autizmus,
a beteges önmagukba fordulás mocsarába süppedtek. Arra a kérdésre, hogy
ezekben az emberi megfeneklésekben az alacsony szinten szerveződött sze-
mélyiség-strukturának, az életben elkerülhetetlen fizikai és lelki stresssekkel
szembeni gyenge ellenállóképességnek, a környezeti mikroklímának milyen
szerepe van, alapos szociológiai és mentálhigiéniai vizsgálódások adhatnának
hitelt érdemlő választ.

Am hagyjuk ezúttal a kátyúba jutás emberileg sajnálatos eseteit, s hadd
idézzem a vidéki helytállás egy szép példáját. A minap aprócska városban
jártam. Egy periférián levő rurális jellegű ház szerény, udvarra nyíló
lakásában találkoztam a világkultúrával. Helyesebben a világkultúra jelenlegi
szinvi-onalát sommázó kétezer kötetes könyvtárban találtam magam. Nem két-
lem, hogy akadémikusoknak, jeles bűvárkodóknak ennél lényegesen nagyobb
könyvtárukat lehet ottl-on. Számomra azonban ott, egy vidéki tanár-
ember hajlékában emlékezetes élmény volt C. Wright Mills, David Riesman,
Vance Packard neves amerikai szociológusok munkáit látni a polcon. De
nem hiányoztak José Ortega y Gasset, Erich Fromm, Jean-Paul Sartre, Her-
bert Marcuse, Toynbee művei sem. S Franz Kafka mellett békésen megfér-
tek az amerikai beat-írók: Laurence Ferlinghetti, Allen Ginsberg, Jack Ke-
rouac meg Georges Perec, a francia „nouveau roman“ ismert képviselője.
Mondanom sem kell, hogy a szociológiai, filozófiai, történelmi könyvek soro-
zatát harmonikusan egészítették ki a világirodalom klasszikusainak, a ma-
gyar és hazai irodalomnak számottevő értékei. Ha emlékezetem nem csal,
mintha művészeti albumokat is láttam volna a sok könyvújdonság között.
Ráadásul vendéglátóm több folyóíratra is előfizet. Érdekelt, hogy fiatal em-
ber létere miként bírja anyagilag. A válasz egyszerű: nem gyűjt autóra, in-
kább könyvtárát gyarapítja. Az állandó olvasás, az elmélyült továbbképzés
a szenvedélye. Zaklatott korunk bonyolult mozgástörvényeinek megismerése a
hobbyja.

A jelenkor szellemi-humanista áramlatait figyeli nap mint nap házi
könyvtárának csendjében Fábíán Ernő, a kovásznai líceum igazgatója, hogy
munkakörében, szűkebb pátriája hasznára értékesítse a nagyvilág hullám-
hosszán gazdagodó tudását.

Lázár József

A fejlesztés stratégiája a harmadik világban

Évszázadunk nagy témája. Könyvtárakra valót írtak össze róla, az építő javaslatok, sokat ígérő tervek százait tanulmányozták és igyekeztek megvalósítani, a kezdeményezések hatalmas aktacsomói halmozódnak, nemzetközi szervezetek intézményesített formában foglalkoznak az ügygel. Korunk nemzetközi életének legakutabb kérdései közé tartozik. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének 126 tagállama közül 90-et közvetlenül érint (az államoknak ez a nagy csoportja a nem éppen szerencsés „harmadik világ” elnevezéssel került be a politikai szóhasználatba).

Nemrégiben nemzetközi kollokvium zajlott le Teheránban a nagy témával kapcsolatban. Már maga a címe is sokat mond: *A harmadik világ 2000-ben*. Az iráni fővárosban nemzetközi hírű tudósok folytattak véleménycserét Afrika, Ázsia és Latin-Amerika fejlődő országainak lehetőségeiről, azokról a módozatokról, amelyek a gyorsabb haladást biztosíthatnák számukra. Következtetésként megállapították, hogy a gyengén fejlett harmadik világ elegendő anyagi és emberi erőforrással rendelkezik ahhoz, hogy derülatoan ítélje meg a harmadik évezredet.

Mindez nagyon szép, de egyelőre a huszadik század hetedik évtizedében élünk, abban, melynek végén lejár az ENSZ által a harmadik világ hasznára meghirdetett első fejlesztési évtized. S az idén dolgozzák ki a második fejlesztési évtized programját, amelyet egyik mentora, Raul Prebisch, „a fejlesztés globális stratégiája”-ként emleget.

*

Rendkívül heterogén a „harmadik világ”. Hatalmas államok és liliputi országok világa ez: Indiának több mint félmilliárd lakosa van, Gambiának csupán 350 000... Ide tartoznak az afrikai országok, melyek az utóbbi két évtizedben szabadultak a kolonializmusból, ebbe a csoportba sorolják a latin-amerikai országokat, amelyek már a múlt század elején és derekán kivívták politikai függetlenségüket, de gazdaságilag függő helyzetben vannak, és fejlődésük lassú. Vannak ebben az államcsoportban dúsgazdag országok (mint például Kuwait és Venezuela) és rendkívül szegények (Malawi és Dahomey). Ebben a nagy különbözőségben azonban fellelhetők az azonosság lényeges elemei is. A harmadik világ majdnem minden államának közös vonása, hogy gazdasági szerkezete egyoldalú, monokultúrás, magán viseli a gyarmati kizsákmányolás bélyegét; a mezőgazdaság domináns ugyan, de elmaradott, nagyon sok helyen még patriarchális jellegű, az ipar gyengén fejlett vagy teljesen hiányzik; általában a műszaki alap silány; a külkereskedelmi mérleg erősen deficites; a külföldi adósságok óriásiak; az életszínvonal rendkívül alacsony (például Afrikában és Ázsiában), s megoszlása egyenlőtlen (Latin-Amerikában).

A gyengénfejlettség: a fejlett tőkés országokhoz viszonyított lemaradás. A legszembeütőbbben akkor mutatkozik meg, ha összehasonlítjuk az egy főre jutó nettó társadalmi össztermékeket. Óriási szakadék tátong a tőkés világ két nagy gazdasági csoportja közt, a gyengén fejlett — vagy ahogyan még nevezik — a fejlődő országok és a fejlett ipari államok között. Az ENSZ múlt évi adatai szerint 1963 és 1967 között az egy főre jutó nettó társadalmi össztermék értéke 21 fejlődő országban 100 dollárnál kevesebb volt évente, 21 országban 199 dollár alatt, 36 országban 200 és 399 között, 15 országban 400—599, 10 országban 600—999, 6 országban 1000—1499 és 11 országban 1500 dollár fölött volt. A száz dolláron aluliak csoportjába tartozik többek között Afganisztán, Gambia, Haiti, Indonézia, Kenya, Laosz, a Malgas Köztársaság, Mali, Nepál, Szudán, Uganda, Yemen. Ellenben az Egyesült Államokban az egy főre jutó társadalmi össztermék 3026 dollár, Svédországban 2110, az NSZK-ban 1998, Nagy-Britanniában 1576 dollár. Ugyancsak az ENSZ statisztikái mutatják ki, hogy a tőkés világ e két államescsoportja között a szakadék nemhogy eltűnne, hanem még mélyül. Míg 1955 és 1959 között a fejlett tőkés országokban az egy főre jutó ipari termelés 538 dollárral volt nagyobb a fejlődő országok átlagánál, addig 1960 és 1964 között ez az érték már 645 dollár különbséget mutatott.

E nagy különbségek okát nem való a mostoha természeti körülményekben keresni. Hiszen a fejlődő országoknak számottevő természeti kincseik vannak. Afrikában található a tőkés világ legnagyobb uránlelőhelyei, a vasércartalékok 35, a krómtartalékok 75, a gyémántlelőhelyek 90 százaléka, és e kontinens országai adják a világ kakaótermelésének 75 százalékát. Tulajdonképpen Ázsia sem szegényebb. Innen származik a világ kőolajtermelésének több mint 50 százaléka. Latin-Amerika pedig a kapitalista világ olajtermelésének 22, bauxittermelésének 50, réztermelésének több mint 20 százalékát és kávétermelésének 80 százalékát szolgáltatja.

Évtizedeken át a kolonialista hatalmak könyörtelenül kiaknázták ezeknek a földrészeknek a természeti kincseit és emberi erőforrásait. Egyoldalú gazdaságot, monokultúrát kényszerítettek rájuk. Legújában pedig neokolonialista eszközökkel igyekeznek visszaidézni a régi szép időket. A harmadik világ országainak külkereskedelme az egyenlőtlen csere következtében nem képes megszabadítani ezeket az államokat a nyomasztó adósságtól és a gazdasági függőségtől. Mindennek eredményeként a gyengén fejlett országok — főleg az utóbbi évtizedekben felszabadult afrikai és ázsiai országok — nemzetgazdaságában az ipar, és elsősorban a feldolgozó ipar, maradt a leggyengébb gazdasági ág. 1968-as ENSZ-statisztikák szerint a világ feldolgozó ipara termelésének mindössze egyhuszadát adja a harmadik világ.

*

Nemcsak a fejlődő országokat aggasztják ezek a problémák. Másfél évtizeddel ezelőtt nemzetközi szervezetekben alig-alig került szóba a gyengénfejlettség kérdése; a fejlődő országok és a fejlett ipari államok közötti szakadék amolyan másodrendű, nem politikai ügy volt. Ma már állandó napirendi pont a világpolitikában, és megoldását korunk egyik életbevágó és sürgős feladatának tartják. A nemzetközi szervezetek egész sora foglalkozik ezzel a kérdéssel; az ENSZ-nek olyan szakosított intézményei és szervei, mint például az Egyesült Nemzetek Fejlesztési Programja az Egyesült Nemzetek Iparfejlesztési Szervezete, az Egyesült Nemzetek Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája.

Ez a nagyfokú érdeklődés és ez a széles körű intézményesített összefogás ebben a kérdésben rendkívül pozitív jelenség, a történelmi tapasztalat azonban azt

mutatja — s ezt egyre szélesebb körben elismerik az érdekelt országok is —, hogy a gazdasági felemelkedésnek a legbiztosabb útja a saját nemzeti erőfeszítések fokozásán, az egész emberi és anyagi potenciál bevetésén, mindegyik nemzet összes haladó erőinek mozgósításán át vezet.

A belső erőfeszítést hivatott támogatni a sokoldalú nemzetközi együttműködés, amelyet az említett ENSZ-szervek kiépíteni törekuszenek. Igyekeznek mindenekeiőtt eltávolítani az államok közti kereskedelem útjából a mesterséges korlátokat. Azt szorgalmazzák, hogy a nemzetközi gazdasági és kereskedelmi kapcsolatokat is a nemzeti függetlenség, a szuverenitás, a jogegyenlőség, a belügyekre való be nem avatkozás és a kölcsönös előnyök elveinek szigorú tiszteletben tartásával fejlesszék. Annál is inkább fontos ezeknek az elveknek az érvényesítése, mivel korunk világpolitikai térképét különböző fejlettségi fokon álló és más-más társadalmi-politikai rendszerű országok népesítik be.

Az 1960 és 1970 közötti időszakot „fejlesztési évtizednek“ nyilvánította az ENSZ. Ezzel is mintegy elismerte és kiömborította annak parancsoló szükségességét, hogy a harmadik világ országainak gyorsabb ütemben kell haladniuk a gazdasági felemelkedés útján. Azt tervezték, hogy az összes államok együttes összefogásával biztosítsák a fejlődő országok legkevesebb 5 százalékos évi átlagos gazdaságfejlesztési ütemét. Ehhez mindenekeiőtt az iparosítással akartak hozzájárulni, ami igen lényeges tényező, hiszen a következetes, világos orientációjú iparosítás a fejlődésben levő országok fellendülésének fő eszköze, függetlenségük megszilárdításának legfontosabb útja. 1964-ben az ENSZ első kereskedelmi és fejlesztési konferenciáján (UNCTAD) elhatározták, hogy a fejlett ipari országok nemzeti jövedelmük egy százalékát a gyengén fejlett országok finanszírozására fordítják.

Milyen eredményekkel zárul a fejlesztési évtized? Teljes adatokkal még nem rendelkezünk, hiszen csak a jövő évben ér véget ez a periódus. A tavaly Új-Delhiben megtartott második UNCTAD-értekezlet azonban elkészítette az évtized első felének fejlődési mérlegét. Az eredmény lehangoló. Az egyik fejlődő ország delegátusa ezt mondta Delhiben: „Ez nem a fejlődés, hanem a kiábrándulás évtizede.“ Az ENSZ mérlege szerint „a fejlődő országok vesztek sebességükből“. Az 1955—1960-as időszakhoz viszonyítva ez évtized első felében (1960—1965) a gazdasági fejlődés évi átlagos üteme nemcsak hogy nem növekedett, hanem 4,5 százalékról 4 százalékra esett vissza. Az egy főre jutó társadalmi össztermék gyarapodása mindössze 1 százalékos az említett periódusban. Az egy főre jutó nemzeti jövedelem növekedésével kapcsolatban pedig a 77 fejlődő ország 1967 októberében Algírban megtartott tanácskozásáról kiadott dokumentum (*Algíri Charta*) megállapította: míg az említett időszakban a fejlett tőkés országok évente mintegy 60 dollárral növelték, a harmadik világ országai még 2 dollárral sem gyarapították egy főre jutó nemzeti jövedelmüket. Rosszabbodott világpiaci helyzetük is, szaporodtak külföldi adósságaik.

Miközben a fejlett országok részaránya tovább növekedett a világkereskedelemben, a harmadik világ országai egyre inkább Merkur kegyvesztettjeivé lettek. A *Jeune Afrique* című tuniszi hetilap az UNCTAD egyik jelentését idézve megállapítja: 1950-ben a fejlődő államok a világ exportjában 33,7 százalékkal részesedtek, 1962-ben ez az arány 23,5-re, 1965-ben 22,8-ra, 1967-ben pedig 21,2 százalékra apadt.

A világpiaci árak alakulása következtében az utóbbi években a fejlődő országok számára még inkább megromlottak a csereviszonyok. A nyersanyagok és az agrártermékek ára csökkent, az ipari termékeké viszont elég jelentősen növekedett a tőkés világpiacon. Márpedig a fejlődő országoknak a gyarmati rendszertől

örökölt, általában egyoldalú nemzetgazdasága főként alaptermékeket — élelmiszert, ércet, kőolajat — szállít a világpiacra. Az ipari termékeket viszont borsos áron kell beszerezniük a fejlett tőkés országokban. Ez azt jelenti, hogy a fejlődő országoknak egyre nagyobb mennyiséget kell szállítaniuk termékeikből, hogy ugyanannyi készterméket kapjanak érte cserébe. A csere egyre egyenlőtlenebb, s ezen államok külkereskedelme nem tud lépést tartani a nemzetközi kereskedelmi és gazdasági körforgás mindinkább gyorsuló tempójával.

Az *Algíri Charta* szerint a harmadik világ országainak külföldi adósságai rohamosan közelednek az 50 milliárd dollárhoz, és az évtized végére a kifizetések összege meghaladhatja az újabb hitelek summáját. A törlesztési kötelezettségek növekedése súlyos teherterhel.

Noha az első és második UNCTAD-értekezlet hosszú és parázs viták után elfogadta, hogy a fejlett államok nemzeti jövedelmük egy százalékát bocsássák a fejlődő országok rendelkezésére, a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet *Observer* című kiadványa megállapítja: „Az adományozók még távol állnak az UNCTAD által meghatározott célkitűzéstől — 1967 végén 3,5 milliárd dollár hiányzott ebből az ígért összegből.“ A Nemzetközi Valutaalap, valamint a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank adatai szerint a harmadik világ országainak évente legkevesebb 12—13 milliárd dollár hitelre lenne szükségük, de jelenleg a legjobb esetben is kénytelenek beérni kilenc milliárddal.

De e „segélyektől“ egyre több fejlődő ország viszolyog. Az UNCTAD-ban egyre gyakrabban hangzik el a jelszó: „Trade, not aid!“ (vagyis: kereskedelmet, ne segélyt!).

A hitelek növelése csak úgy járulhat hozzá a harmadik világ országainak reális fejlődéséhez, ha lerombolják a mesterséges korlátokat a fejlett országokba irányuló export útjából.

Merre tovább? Mi a megoldás?

A genfi UNCTAD-értekezleten, az algíri 77-es tanácskozáson, majd az Új-Delhiben tartott második UNCTAD-konferencián éles vita folyt a fejlődő államok következő követelései körül: létesítsenek exportjukat megkönnyítő általános preferenciális rendszert; rendezzék a pénzügyi hitelek problémáját; kössenek nemzetközi egyezményeket a nyersanyagok eladási árának stabilizálására, és csökkentsék a harmadik világ országai által exportált termékek vámtarifáit.

Mi valósult meg ebből? A preferenciális rendszert illetően részben megegyeztek, s remélik, hogy ebben az évben az egyezményt részlegesen a gyakorlatban is alkalmazzák. A pénzügyi hitelek tekintetében nincs haladás. A másik két követelés sem teljesült.

A gazdasági fejlődés fő tényezője kétségtelenül az, hogy a fejlődő országok mozgósítsák belső erőforrásaikat a népeik érdekében történő gazdaságszervezés és vezetés révén. Ugyanakkor előrehaladásuk meggyorsításában fontos szerepet tölthet be az a gazdasági és műszaki támogatás, amelyet a fejlett országok nyújtanak a nemzeti szuverenitás, a belügyekbe való be nem avatkozás, a jogegyenlőség és a kölcsönös előnyök elvének tiszteletben tartása alapján. A fejlődő országok gazdasági törekvéseikben és a gyarmati múlt átkos örökségének felszámolására irányuló erőfeszítésükben fontos támogatókra találnak a szocialista világrendszer országaiban.

Románia baráti együttműködési kapcsolatokat fejleszt ki ezekkel az országokkal. Az Egyesült Nemzetek Szervezetében és más nemzetközi fórumokon hazánk

képviselői értékes javaslatokat tettek ezeknek az országoknak a fejlődéséért. Kezdeményezést terjesztettünk elő a saját erőforrások minél hatékonyabb felhasználásának módozatairól, továbbá a műszaki szakemberek nemzetközi szintű képzésének előmozdításáról, az emberi erőforrások minél hatékonyabb hasznosításáról, a különböző gazdasági-társadalmi rendszerű országok kereskedelmi kapcsolatainak normalizálásáról. Hazánk szorgalmazta, hogy továbbra is kedvezőbb feltételek alapján, hitelbe szállítsanak berendezéseket a fejlődő országoknak, s ezeket a hitelélvező ország a gyártott termékekből fizesse vissza. Úgyszintén a román képviselő Delhiben javasolta a gazdasági együttműködés korszerű formáinak megvizsgálását, kezdeményezte, hogy nyújtsanak segítséget ezeknek az országoknak a külkereskedelmi műszaki káderek képzésében.

*

Még nem fejeződött be az első fejlesztési évtized, de már készítik a második programját. Az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája Tanácsának 8. ülészakán érvényes programot még nem sikerült kidolgozni. Egy általános irányelvet azonban már elfogadtak a harmadik világ „nemzetközi fejlesztési stratégiájáról”. Ez a nyilatkozat leszögezi, hogy az UNCTAD-nak folytatnia kell tevékenységét ezen országok fejlődésének meggyorsítására, új gazdaságfejlesztési politikát kell kidolgoznia és alkalmaznia.

A fejlesztés nemzetközi stratégiájának célja — hangoztatja a Genfben megtartott ülésszakról kiadott dokumentum — a gyorsabb gazdasági növekedés előmozdítása, kiváltképpen a fejlődő országokban, mégpedig abból a célból, hogy emelkedjék az életszínvonal, hogy lehetővé tegyék a munkaerő teljes kihasználását, hogy megteremtsék a társadalmi és gazdasági haladás feltételeit, hogy csökkentsék a fejlődő országok és a fejlett országok közötti óriási különbséget.

Mihálka Zoltán

Az olasz válság és a kommunista párt

Már mindegyik politikai párt elismeri, hogy az olasz társadalom súlyos válságba jutott. Ki is tagadhatná? Az ellentétek csupán e válság jellegének a meghatározásában, a megoldáshoz szükséges intézkedések eldöntésében merülnek fel. Az Olasz Kommunista Párt XII. kongresszusán Luigi Longo elvtárs jelentésében kimondta: „A mélységes válság, amely az egész országot megrázta..., a termelési folyamatból kiindulva az egész nemzeti életet sújtja, a kultúrát, az igazságszolgáltatást, a családot, sőt a vallási életet is.”

A jelenlegi olaszországi helyzetben mégsem való forradalmi válságról beszélni, amely rövid időn belül fegyveres felkeléshez, a hatalom átvételéhez és a proletárdiktatúra megteremtéséhez vezethetne. A forradalmi válságot, Lenin útmutatásai szerint az a helyzet idézi elő, amelyben a nép nagy tömegei már képtelenek a régi módon élni, és a kiváltságos vezetécsoportok képtelenek a régi módon fenntartani uralmukat. Jelenleg Olaszországban nem ez a helyzet. Különbösen is a demokratikus szocializmus felé való fejlődés stratégiája a fejlett kapitalista országban, amelyet a párt VIII. kongresszusa (1956) világosan kijelölt, s amelyet az OKP tulajdonképpen már 1944 óta, az „új” párt megalakulásától kö-

vetett, kizárja az olyan forradalmi válság hipotézisét, amely a szovjet tapasztalatok alapján, a hatalom fegyveres felkelés útján történő átvételéhez vezetne. A hatalom átalakulása az állammonopolista kapitalizmus rendszerévé arra készítette a munkásosztályt, hogy más különféle utakat keressen az államvezetés átvételére. A hatalom megszervezése nem valósulhat meg egyetlen helyhez és időhöz kötött akció útján, mint egy klasszikus tragédiában, hanem csakis a társadalom forradalmi átalakulásának sokoldalú és hosszadalmas folyamatában.

A jelenlegi válság nem szabványos politikai krízis, amely csupán az olasz politikát irányító köröket érinti. Szükségesnek tartom hangsúlyozni ennek a társadalom alapjait megrázó reális folyamatnak az objektív jellegét. Ám ebben az objektív folyamatban egy igen erős ideológiai és politikai feszültség fejeződik ki, nagyszabású munkás és népi mozgalom, amely történelmi múltjával és erejével az olasz valóság tényleges része. Eppen a gazdasági és a politikai valóság, a gazdaság és a politika eredeti kapcsolata miatt a termelési folyamat fejlődésében keletkezett válság áttérjed az egész nemzeti életre. A válság (amely tehát egyidejűleg szociális, gazdasági és politikai), a termelési folyamat szívében, a munkások és tőkések, a kizsákmányoltak és a kizsákmányolók kiéleződött antagonizmusában nyilvánul meg.

A technikusok és tisztviselők proletarizálódása, noha a folyamat még kezdeti, súlyosbítja a rendszer helyzetét. Ugyanakkor megerősödik a munkásosztály szövetsége a monopolkapitalista politikától sújtott lakosság más rétegeivel. Tapasztalataik és jól megfontolt érdekeik arra készítetik a dolgozó lakosság mind újabb rétegeit, hogy megértsék a munkásosztály hívását, és csatlakozzanak harcához azon erők ellen, amelyek kiváltságos és elnyomó pozícióik védelmében ellenszempülnek a társadalom bármiféle reális megújításának.

A válság mélysége és terjedelme olyan megoldásokat követel, amelyek nem könnyűek. Ezzel számolni kell, amikor a válság jellegét felmérjük. Megoldása lényegében az erők új egyensúlyának a megteremtését, egy „új rendszer” felépítését igényli, az emberek közti új viszonyok létrehozását, új szokások kialakítását, az új normális értékek tiszteletét, az ország gazdasági és politikai felépítésének gyökeres megváltoztatását. A megoldás tulajdonképpen a kapitalizmus végét jelenti, az ember ember által való kizsákmányolásának a megszüntetését; ám ez nem valósítható meg egy csapásra. A társadalom gazdasági és politikai felépítésének a teljes átalakítása hosszú folyamat, amely demokratikus és egyben szocialista lesz.

A középbal kormányzatok idején szerzett tapasztalat bizonyítja, hogy az olasz társadalom történelmileg adott helyzetében a konzervatív erők akadályozzák a jelenlegi viszonyok bármiféle megváltoztatását. Csupán a konzervatív erőknél (és az őket támogató amerikai imperializmuson) aratott teljes győzelem nyithatja meg az alapvetően demokratikus és szocialista irányú változások útját.

A válság jellege és a harcban álló erők értékelése bizonyosága annak, hogy a teljes súlyosságukban felismert akadályok és nehézségek ellenére — a mozgalom előbbre fog jutni és eléri céljait, az átmenetieket és a végsőket egyaránt. Ezt a folyamatot meggyorsították az 1968-as esztendő eseményei: nemzetközi síkon a felszabadító mozgalom vietnami sikerei, Olaszországban pedig a május 19-i szavazás, a munkástömegek, a parasztság és a diákok harca.

A válság gyökereit azokban a gyors és zajos folyamatokban kell keresni, amelyek húsz esztendő alatt átalakították az országot. Ezeknek a folyamatoknak a kerete nemzetközi síkon a szocializmus és az imperializmus ellentétei, valamint a kapitalizmus általános válságának a kiéleződése. Olaszország arculata megváltozott. A gazdasági és politikai hatalom fő emeltyűit azonban változatlanul

ugyanazok a csoportok ellenőrzik (néha ugyanazok a családok), amelyek a fasiszmus idején és utána is megőrizték régi hatalmi pozícióikat, a magas állami (és államok feletti) bürokráciával, valamint a magas klérussal teremtett kapcsolataik révén, de főleg az Egyesült Államoktól kapott — gazdasági, politikai és katonai — segítség következményeként.

Persze az uralkodó csoportok szervezetenként megváltoztak, és megváltoztak belső erőviszonyaik is. Nemzetközi helyzetük is módosult a kapitalizmus nemzetközi integrációja fejlődésének hatására. Mindenekelőtt megváltozott az államhoz fűződő viszonyuk, mivel kialakult az állammonopolista kapitalizmus rendszere, amely biztosítja ugyan a tőkéseknek a profit bekebelezését, de a gazdaság és politika viszonyának szorosabbra fűzésével új ellentmondásokat teremt, új harci területeket létesít. A gazdasági és politikai hatalom azonban (habár új módszerekkel tartják kézben, nevezetesen politikai egyezkedéssel a kormányzó pártokkal s különösen a kereszténydemokrata párttal) végső fokon továbbra is a nagyburzsoázia ellenőrzése alatt áll. A válság fő oka tehát ebben az ellentmondásban van: egy alapvetően megváltozott országon a régi hatalmi csoportok uralkodnak. Nyilvánvaló, hogy ez a helyzet csak e hatalmi körök eltávolításával oldható meg.

A válság okait csak úgy lehet megérteni, ha nemcsak az olasz társadalom jelenlegi helyzetét vizsgáljuk, hanem azt a folyamatot is, amely ide vezetett. Mostanában egyesek gyakran követik el azt a hibát, hogy az olasz társadalmat nem történelmi fejlődésében vizsgálják, pedig a lényeg: a fejlődés és a fejlődés iránya. Nagyon fontos megérteni, hogy milyen impulzusok hatására, milyen harcok és áldozatok árán alakult át az olasz társadalom. Akik eltávolodnak a szigorúan tudományos történelemkutatástól (a marxista történelemkutatástól) végül is menthetetlenül súlyos elemzési hibákat követnek el, és képtelenek helyesen értelmezni a munkásmozgalom taktikai és stratégiai kérdéseit. A munkásmozgalom csak úgy érheti el kitűzött célját, a szocializmust, ha beleviszi a valóság átalakulásának objektív folyamatába a maga tudatos forradalmi akaratát, politikai öntudatát, hogy e folyamatot a kívánt cél felé irányíthassa.

Az olasz társadalomnak az utóbbi negyed században bizonyított dinamizmusa, fejlődőkészsége a Togliatti által „antifasiszta forradalom“-nak nevezett mozgalomból ered. Az antifasiszta forradalom elérte számos célját (a fasiszmus szétzúzását, a szabadság, a köztársaság és az alkotmány kivívását), s ezek fontosságát alábecsülni hibás irányzat.

Ha visszagondolunk, mit jelentett a monarchia mint a reakciós erők központja Görögországban, megérthetjük munkásmozgalmunk 1945-ben és 1946-ban elért eredményeinek történelmi jelentőségét. Ám a pillanatnyi célok megvalósítása mellett az „antifasiszta forradalom“ olyan folyamatokat is elindított, amelyek továbbra is hatnak a társadalom fejlődésére, továbbra is változásokra ösztönöznek, és arra hivatottak, hogy újabb és újabb eredményeket csíholjanak ki, ha a munkásosztály és a haladó erők megértik az állandó változás szükségét és értelmét, ha sikerül megőrizniük azt a „feszültséget“, amely az általános megújulás szükségének a tudatából fakad.

A régi hatalmi csoportoknak sikerült visszahúzó akcióikkal fékcsúzni a népi erők előretörését. Megőrizték régi pozícióikat, és visszaszerezték számosat azok közül, amelyeket a fasiszmus idején kénytelenek voltak átmenetileg átengedni. Egy ideig azt hitték, hogy sikerült megtorpanásra bírni és legyengíteni a népi erőket, megszilárdítani saját rendszerüket. Ám ezek az illúziók tiszavirág életűek voltak. Minden veszített csata után a munkásmozgalomnak sikerült kijavítania az elkövetett hibákat, és új erővel harcba szállnia. A hatalmon levő osztályok sok csatát

nyertek, de nem tudták megakadályozni a mozgalom feléledését, megtörni lendületét, amely egyre magasabb szintre emelte a harcot. Nem tudták megakadályozni, hogy kiépítsük szövetségi rendszerünket, újabb harci és szervezési eszközöket alakítsunk ki.

A népi mozgalom növekvő lendületének és az ellenséges erők új tömörülésének új körülményei között az OKP kemény és állandó ideológiai és politikai csatározások során tett tanúbizonyságot mozgósító erejéről és szervező képességéről. Ám az OKP azzal lehetett jelen dinamizáló és ösztönző erőként az olasz társadalom átalakulási folyamatában, hogy maga is szüntelenül fejlődött és változott gondolkodásmódjában és tetteiben egyaránt.

Ez az állandó „megújulás” nem volt könnyű. Kemény harcot kellett vívni az ellenállások megtörésére, a megrögzött szokások elvetéséért, a hibák kijavításáért és az új káderek kiválasztásában.

Szükséges tanulmányozni a pártban végbement változások hatását a társadalmi átalakulásokra, hogy megérthessük, melyek a párt feladatai a jelenlegi válságban, és tudjuk, milyen újítások szükségesek további méltó szerepének biztosításához.

A kommunisták mindenkor aktív szerepet játszottak az olaszországi valóság alakításában. Ezt az tette lehetővé, hogy egy mozgásban levő társadalomban az OKP-nak sikerült folyamatosan növelnie szavazóinak számát (az 1946-ban elért 19°/_o-ról 27°/_o-ra 1968-ban). Ez is bizonyosága annak, hogy a párt lassan, de szüntelenül fejlődő erőt képvisel.

Hogy ezeket az eredményeket elérhesse, a pártnak számos nehézséget kellett legyőznie, nemcsak azokat, amelyeket ellenségei okoztak, hanem olyanokat is, amelyek saját szociális és politikai alapjainak a változásaiból keletkeztek. A párt ellenfelei megkísérelték politikailag kihasználni a párt társadalmi alapjainak a módosulását, amely a társadalomban végbement átalakulások eredménye.

A párt nem tudta mindenkor elég lendületesen visszaverni ezeket a támadásokat. Számos esetben nehéz helyzetbe került, hol Északon, hol Délen. Megállapítható azonban, hogy a párt mindig helyesen, nagy harci erővel reagált az ellenség támadásaira, valamint a kormány üldöző és diszkriminációs intézkedéseire, és minden megpróbáltatásból érettebben került ki. Ezzel szemben aránylag lassabban tudta összeegyeztetni politikai és szervezési akcióit az olasz társadalomban végbement átalakulásokkal, noha ezek előbbre lendítő eleme maradt. Bár nyilvánvaló erőfeszítések árán végül is sikerült véghezvinnie az összeegyeztetést, megismernie a mindennap valóságát, kijavítania politikai vonalát, megváltoztatnia szervezési eszközeit, egyszóval állandó megújulási folyamatot biztosítani. Ténykedésének állandó kritikái és önkritikai vizsgálatával érte ezt el.

Az önkritikai elemzések, amelyek egyébként heves belső vitákat is előidéztek, eltekintve egyes skolasztikus polémiák elvontságától és egy bizonyos maximalista sematizmustól, többségükben a munka és a harc gyakorlati kérdéseit taglalták, s az olasz társadalmi valóságból indultak ki.

A kommunista párt azért tarthatta fenn és növelhette pozícióit egy mélyesen megváltozott országban, mert maga is állandóan megújult, következetesen teljesítve kötelességét. „Megújulás a következetességben” — ez volt a Palmiro Togliatti körül az antifasiszta harcban, valamint az ellenállási mozgalom során történelmileg kialakult vezetőség irányítása alatt álló kommunista párt állandó előretörésének első feltétele.

Az utóbbi időben sokat beszélnek arról, milyen nagy árat kellett fizetni ezért a következetességért. Ez tagadhatatlan. Az az igény, hogy a pártot meg-

tartsuk a szocializmus demokratikus útján, s ugyanakkor elkerüljük az értelmetlen vitákat és a szervezeti szakadást: mindez megakadályozta a nyílt politikai küzdelem kifejlődését. Emiatt a párton belül egy ideig több párhuzamos politikai koncepció létezett, meghonosodott az értelmezésekkel űzött játék, passzív ellenállási zónák keletkeztek, s felütötte fejét a politikai tétlenség.

A politikai harcban beállott késedelmek és habozások gyengítették a párt politikai egységét, kedveztek a realitástól való szinte általános eltávolodásnak, a bürokratikus begyepesedésnek. Az új káderek kiválasztása és képzése lassú és nehézkés volt. És mégis, ha felmérjük az árat, amelyet a következetességért fizetünk, még azok is, akik annak idején összeszorított foggal és inkább fegyvelemből, mint meggyőződésből fogadták el ezt a vonalat, ma elismerni kényszerülnek: a történelmi mérleg pozitív, az elért előnyök messze felülmúlják a befektetést.

Az OKP kidolgozta a maga munkamódszerét, amelyet bátran nevezhet eredetinek, és amely egyaránt alapszik a fegyvelmen és a türelmen, s jellemzői a kiegyensúlyozottság és a mértéktartás. Az OKP az 1929—30-as „fordulat”-tól kezdve elkerülhette azokat a válságokat és szakadásokat, amelyek drámai módon rányomták bélyegüket más kommunista pártok életére.

E módszer értékét világosan bizonyítja, hogy segítségével sikerül bevezetni az építő operativitás stílusát, a kollektív erőfeszítést, a szervezett munkát egy olyan országban, amelyet a patriarchális anarchia, az individualizmus, a tekintélytisztélet és a szakadarság szelleme jellemzett. A fegyvelmen és a szerénység meghonosítása új és eredeti tettet jelentett a szokásos fellengzősséggel és arrivizmussal szemben. Az OKP új munkastílust és erkölcsi szokást vezetett be, amely a munkásosztály sajátja. Amikor húsz év távolából visszatekintve elemezzük a Kereszténydemokrata Pártot és az olasz Szocialista Pártot megrázkódtató válságokat, valamint más politikai csoportok felmorzsolódását, elmondhatjuk, hogy az OKP egységes és tömör politikai erőként képviseli a dolgozókat. S elmondhatjuk azt is, hogy a szilárd következetesség megteremtette gyümölcseit, s ezek többet érnek az értük fizetett árnál.

A megújulás mérlege most, több mint tíz esztendővel a VIII. kongresszus után, újra felveti a határozott harc igényét a párton belüli demokrácia továbbfejlesztésére. Ma, annyi tapasztalat után mindenki világosabban megérti, hogy „a megújulás” nem egy egyszeri helyzet pillanatnyi megoldása, mert egy olyan párt állandó szükséglete, amely nem visszamenőleg akar alkalmazkodni a helyzet reális változásaihoz, hanem tudatosan törekszik arra, hogy az általa kívánt irányba terelje az eseményeket. Egy általános kritikai felmérés természetesen a módszer hibáit is felszínre hozza. A demokrácia lényegében olyan vívmány, amelyet szüntelenül fejleszteni kell, állandó feladat, az erősödő politikai öntudat kifejezője.

A válság legújabb fejlődési szakaszát új társadalmi erők feltűnése, az ifjú és legifjabb nemzedék előretörése jellemzi. A párt irányította akció a munkásosztály szövetségi rendszerének a növekedéséhez és kiterjesztéséhez vezetett. Gramsci is hangsúlyozta szükségességét a munkásosztály és a Mezzogiorno lakossága szövetségének, amely a haladó szellemű értelmiség részvételére is számít. 1945—47-ben, az „újjaépítés” időszakában a párt megkísérelte, ha nem is mindig eléggé egységesen, egy antimonopolista platform alapján szövetségre lépni a falusi és városi középrétegekkel. Ennek a szövetségnek a fejlesztése jelentette volna a demokratikus változatot a monopolista terjeszkedésével szemben, természetesen egy demokratikus program és a szükséges reformok alapján.

A jelenlegi válság súlyosbodásával ismét új erők lépnek a porondra. A tudomány és a technika fejlődése nyomán megváltozott az értelmiségiek helyzete,

akik már nem csupán a különböző osztályok összekötőinek szerepét játsszák, hanem saját igényeiket hordozzák, mint a termelési folyamatban immár közvetlenül elkötelezett erők.

A tudósok és technikusok (s a diákok, ha nem is lehet őket minden további nélkül a munkásosztályhoz sorolni, amint azt az „új munkásosztály“ egyes teoretikusai teszik elhamarkodottan): ezek a rétegek hajlamosak közvetlen szövetségi viszony létesítésére a munkásosztállyal. Az állam válsága, amelyet elsősorban az állammonopolista kapitalizmus rendszerének a növekedése, valamint a monopolkapitalizmus erőinek integrációja az államapparátusban és az új államok felletti — politikai, gazdasági és adminisztratív — intézmények létesítése okoz, felfedi az állami struktúra elmaradottságát, az igazságszolgáltatás, a közoktatás, a közélet adminisztrálásának a válságát, és tiltakozásra, szervezkedésre és harcra készíti a tanítókat, bírákat, köztisztviselőket.

A diákmozgalom nem csupán a tanulók számának gyors növekedésével sürgőssé vált oktatási reform igényét fejezi ki, hanem felveti az értelmiségre váró szerep kérdését a társadalomban. Olyan szerepet igényelnek, amely nem alacsonyítja őket egy elidegenedett és parancsolgató rendszer passzív eszközeivé, hanem lehetővé teszi saját egyéniségük kibontakozását.

Ilyen körülmények között új feladat hárul a munkásosztály pártjára: őrizni a front egységét, kapcsolatot teremteni az elszigetelt rétegek és a mozgalom derék-hada között, megszilárdítani ezt a kapcsolatot, amelyet a türelmetlenség, a leegyszerűsített megoldások csábítása bomlaszthat. Hogy eleget tehessen ezen elsőrendű feladatának, a mozgalom általános egyesítésének, oly módon, hogy az a közös cél, a demokratikus és szocialista átalakulás felé haladjon, a pártnak helyes viszonyt kell kialakítania a tömegmozgalmakkal, tiszteletben tartva önállóságukat és elősegítve egységük megszilárdítását.

A párt döntő módon hozzájárulhat az olasz társadalom jelenlegi válságának pozitív megoldásához, ha politikai és szervezési téren sikerül újabb ugrásszerű haladást elérnie.

Giorgio Amendola

A Critica Marxista 1969. 3. számában megjelent cikk kivonatos fordítása.

Távközlési műholdak

Nemzetközi problémák és távlatok

A rádió- és televíziótechnika összekapcsolása a korszerű rakétatechnikával forradalmasította a távközlést. A rakétatechnika lehetővé tette különböző műszer-tartályok, majd tekintélyes méretű és súlyú űrkabinok Földön kívüli pályára helyezését, a távközlés pedig megvalósította ezekkel a rádió- és televízió-összeköttetést. A tökéletesedő műszaki megoldások mára lehetővé tették olyan — távközlési berendezéseket tartalmazó — műholdak Föld körüli pályára helyezését, amelyek nagy távolságokat hidalnak át, és kapcsolatot teremtenek Földünk egymástól távol eső pontjai között.

Érdeemes megemlíteni, hogy az első ilyen természetű rádió-összeköttetést a Holdnak mint közvetítő közegnek a segítségével hozták létre, amikor is a Hold felszíne az adóállomásra reáirányított rádióhullámokat a vevőállomásra verte

vissza. E kísérlet analógiájára hozták létre a *passzív* távközlési műholdakat. Ezek Föld körüli pályára helyezett, rádióhullámok visszaverésére kiképzett felületű testek. Ilyen az Amerikai Egyesült Államokban fellőtt *Echo-2*, melyet az 1962–63 folyamán létrejött szovjet–amerikai űrkereskedelmi együttműködési megállapodások alapján megindult kísérleteknél is felhasználtak.

Tökéletesebb és televíziós közvetítésre is alkalmas berendezések a saját áramforrással (napelemekkel) ellátott *aktív* távközlési műholdak, amelyek a rájuk irányított rádióhullámokat felerősítve sugározzák vissza. Az aktív távközlési műholdak első példányai (például az amerikai *Telstar* és a szovjet *Molnyija-1* sorozat tagjai) Föld körüli pályán keringenek, ezért közvetítésre csak abban az időközben használhatók, amelyben a két, egymással kapcsolatot létesítő földi állomásról egyaránt követhető pályaszakaszon haladnak át, mivel a közvetítésre használt mikrohullámok egyenes vonalban terjednek. Ilyen mozgó műholdakkal az állandó összeköttetés úgy valósítható meg, hogy több, azonos pályán mozgó műholdból összefüggő rendszert hoznak létre, melynek valamelyik tagja mindig az egymással kapcsolatot létesítő földi állomások hatósugarában tartózkodik. Ilyen természetű állandó kapcsolatot teremtettek a szovjet *Molnyija-1* műholdak három tagból álló rendszerével.

Az aktív távközlési műholdak második csoportját az ún. álló vagy *szinkron* műholdak alkotják, melyek a Föld forgási sebességével úgy vannak egybehangolva (szinkronizálva), hogy mindig a Föld ugyanazon pontja fölött tartózkodnak. Ide sorolhatók az INTELSAT nemzetközi távközlési szervezet műholdjai, melyeknek első tagját (Early Bird vagy *INTELSAT-1*) 1965-ben lötték fel. 1970-ig bezárólag az INTELSAT 11 műhold üzembehelyezését irányozta elő. Ezek az álló távközlési műholdak a Föld egyenlítőjének meghatározott pontjai fölött helyezkednek el 26 000 km magasságban.

A műholdas távközlés mindig két vagy több földi állomás közötti kapcsolatot jelent. A földi állomások és a hozzájuk tartozó műholdak egy távközlési rendszert alkotnak.

A műholdas távközlés szervezeti formái

Az ismertetett műszaki adottságokat gazdaságilag távközlési szervezetek keretében hasznosítják.

Ilyen például az Amerikai Egyesült Államokban a COMSAT (Communications Satellite Corporation), melyet 1962-ben létesítettek egy kongresszusi határozat (Communications Satellite Act) alapján. Ez magán-jellegű kereskedelmi szervezet, mely az államon belül kizárólagos jogokat élvez a távközlési műholdak rendszerének kiépítésére és gazdasági kiaknázására, valamint az ilyen természetű nemzetközi vállalkozásokban való részvételle.

A műholdakat üzemeltető távközlési szervezet kereskedelmi kapcsolatokat létesít azokkal a távközlési szervezetekkel (rádió-, televízió-, távbeszélő-, távíró-vállalatokkal), amelyek szolgáltatásait megrendelik, majd ezeket saját előfizetőikhez közvetítik a maguk hálózatán.

Elvileg ugyanez a helyzet a szovjet távközlési műholdak rendszerével kapcsolatosan is, ami a műholdak (*Molnyija-1* sorozat) és a földi állomások *Orbita* elnevezésű hálózatának egymáshoz való viszonyát illeti, bár nem rendelkezünk adatokkal arra vonatkozólag, hogy ezeknek gazdasági kiaknázása milyen szervezeti formában történik. A szocialista gazdaságszervezés alapelveiből következtethetően bizonyosnak tűnik, hogy a földi állomások igazgatásával megbízott állami szervezet ugyancsak szerződéses kapcsolatban áll a Szovjetunió többi távközlési szerve-

zetével, melyek azután a maguk előfizetőit, illetve megrendelőit elégitik ki az így nyert és továbbított szolgáltatásokkal. Természetesen, ebben a rendszerben a tervszerű gazdálkodás elvei jutnak érvényre, és így a teljes távközlési hálózat felhasználásában — a jövedelmezőség mellett — a nemzetgazdaság fejlesztésének és különösen a néptömegek magasabb kulturális színvonalra emelésének szempontjai részesülnek fokozottabb figyelemben.

A műholdak felhasználásával létesített műszaki és kereskedelmi láncolatra jó példa a mexikói olimpiai események televíziós közvetítése országunk számára. A sporteseményeket mikrohullámú láncon juttatták el az egyesült államokbeli INTELSAT földi állomásra, mely azokat műhold segítségével „átemelte” az európai földi állomásra. Innen a képanyagot hordozó hullámokat földi közvetítő állomások útján az *Eurovízió* brüsszeli koordináló központjába juttatták. Itt az amerikai szabvány szerinti 525 soros felbontású képet a nálunk használt 625 sorossá alakították át, és azt ugyancsak földi láncon továbbították az *Intervízió* prágai központjába, ahonnan a megrendelt műsorszámokat a román televízió átvette.

Ez a távközlési lánc a Szovjetunió területén úgy alakult, hogy az *Intervízió* műsorát a moszkvai földi állomás a *Molnyija—1* jelzésű műholdak segítségével továbbította a Szibériában és a Távols-Keleten levő földi állomásokhoz, ahonnan azt földi láncon sugározták a környékre.

A kivételes üzleti lehetőséget felismerve, több amerikai vállalat olimpiai társulást hozott létre, mely leköthette a mexikói játékok televíziós közvetítésének kizárólagos jogát. Az *Eurovízió* bérleti szerződéssel biztosította a műsort a maga számára, az *Intervízió* pedig mint albérlő továbbította ezt a saját albérlőhöz (például a román televízióhoz), ezek meg az előfizetőkhez.

Gazdaságossági szempontok

A műholdakkal áthidalható távolságoknak — földi viszonylatban — nincs felső határa. A műholdas távközlési rendszer a vezetékes hálózattal szemben — nagy távolságok esetén — a vezetékek lefektetésének, karbantartásának és üzemeltetésének költségeit teszi elkerülhetővé; a műholdas távközlési rendszer hasonló természetű költségei ezeknél jóval alacsonyabbak. Hasonló az arány a műholdas rendszer javára a mikrohullámsávokon üzemelő rádió- és televízió-hálózatokkal szemben, melyek a mikrohullámok egyenes vonalú terjedése következtében egymástól átlag 70—80 kilométer távolságban elhelyezett közvetítő és felerősítő állomások kénytelenek létesíteni.

Ilyenformán a műholdak gazdasági előnyei nemcsak a szárazföldeket elválasztó tengerek távközlési áthidalásánál jelentkeznek, ami másképpen csak tenger alatti kábelek lefektetésével valósítható meg, hanem mindenütt, ahol nagy távolságok áthidalásáról van szó. Ezért a nagy kiterjedésű államok, mint például a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Kanada, belső használatra is kiépítenek műholdas távközlési rendszereket. Jelenleg az ilyen rendszerben történő telefonbeszélgetések díja a távolság növekedésével viszonylagosan csökken, igaz, ez a helyzet a mikrohullámú távközlés minden formája (televízió, képtávíró) esetében is.

A műholdak vagy a tenger alatti kábelek dilemmája, mely az ezeket üzemeltető vállalkozások konkurrenciaharcában is tükröződik, minden jel szerint a műholdak javára oldódik meg. Elsősorban azért, mert az utóbbi években tökéletesített kábelek, melyek televíziós közvetítésre is alkalmasak, csak „vezetékesen” létesítenek távközlési kapcsolatot, a közvetített anyag továbbjuttatása ismét csak a vezetékes vagy a mikrohullámú közvetítő láncolat igénybevételével történhet. De azért is, mert a műholdak közvetítő kapacitása oly mértékben növekszik,

szik, hogy a kábeles megoldás nem versenyezhet vele. A kábelek kapacitása egyenként 600 egyidejű telefon-összeköttetés vagy egy televízió-közvetítés, az *INTELSAT-3* jelzésű műholdak viszont egyenként 1200 telefoncsatorna vagy négy televíziócsatorna jeleinek átvitelére alkalmasak egyidejűleg, de az *INTELSAT-4* műholdak kapacitása már 6000 telefon- vagy ezzel arányos számú televíziócsatorna az előirányzatok szerint.

A gazdaságossági szempontoknál figyelembe kell venni azt is, hogy a műholdas távközlés még műszakilag nem érte el fejlődése csúcspontját, és minden újabb műszaki tökéletesítés kedvezően befolyásolja felhasználásának gazdaságosságát. Ezenkívül a műszaki berendezések előállítási és üzembehelyezési költségei is egyre csökkenő irányzatot mutatnak annak következtében, hogy sorozat-termelésükre rá lehet térni. Így például az *INTELSAT* ugyanazon egységének üzemeltetése 1965-ben 32 000 dollárba, 1966-ban már csak 20 000 dollárba került, ami a távközlési díjak csökkenését eredményezte. Az álló műholdak rendszeresítése a távközlésben az eddigi földi állomások berendezéseinek egyszerűsítését vonja maga után, mivel fölöslegessé válik a mozgó műholdak nyomon követéséhez szükséges elektronikus berendezés. Ez pedig újabb költségsökkenéssel jár.

Egyéb távközlési műszaki megoldásokkal szemben a műholdak felhasználásának előnyei sokoldalú alkalmazhatóságukban is megmutatkoznak. Műholdakkal közvetíthető bármilyen jel, adat, hang, kép és írott szöveg, mely elektromos mikrohullámmá átalakítható. Így a már hagyományosnak tekinthető távbeszélő-, távíró-, rádió- és televízió-összeköttetésekön kívül ezen az úton valósítható meg az egymástól nagy távolságra elhelyezett elektronikus berendezések vezérlése közös központból. Már folytattak kísérleteket a világlapok egyidejű megjelentetésére több földrészen, távvezérlésű szedőgépek segítségével. Ezek a műszaki adottságok azonban nemcsak a hírközlés, hanem a nemzetközi tudományos, gazdasági és művelődési együttműködés számára is eddig nem ismert lehetőségeket tárnak fel. Ilyen értelemben megemlíthető, hogy az *INTELSAT* szervezet keretében az afrikai országok nagy érdeklődést tanúsítanak a televíziós oktatás rendszeresítése iránt, mivel ez kevés költséggel nagy lendületet adna a fejlődésben visszamaradt népek magasabb művelődési színvonalra emelésének, s hozzájárulna gazdasági elmaradottságuk csökkentéséhez is.

A távközlési műholdak és a nemzetközi jog

A nemzetközi jog szempontjából a műholdak, beleértve a távközlésre használtakat is, két csoportba oszthatók: *nemzeti* vagy „háztáji” (domestique) és *nemzetközi* műholdakra. Előbbieket egy meghatározott állam, illetve ennek valamely közületi vagy magán-szervezete helyezi pályára és üzemelteti, utóbbiakat pedig az államoknak valamely társulása vagy valamely nemzetközi szervezet.

A műholdak üzemeltetése mindkét esetben alá van vetve a világűrjogban foglalt szabályoknak (lásd Marțian Niciu cikkét a *Korunk* e számában).

A nemzetközi jog általános alapelvei — éppen a világűr felkutatása és kiaknázása következtében — erre a területre is kisugárzanak, és meghatározzák a földi államok tevékenységét és egymáshoz való viszonyát a Földön kívüli térségben is. Itt is érvényesek a szuverenitás, az egyenjogúság, a be nem avatkozás, a békés együttélés és a kölcsönös előnyök biztosítása mint nemzetközi jogelvek, csakúgy, mint az ENSZ Alapokmányának az államok egymáshoz való viszonyát meghatározó többi rendelkezései. Az ENSZ közgyűlésének ajánló jellegű határozatai megerősítik ezeket az elveket a világűr békés felhasználása terén. A Világűr

Békés Felhasználásának Bizottsága, a nemzetközi együttműködés előmozdítására, valamint a világűrjog kodifikálására létrehozott ENSZ-szervezet feladatai kiterjednek a műholdas távközlésre is.

Mindazonáltal a világűrjog és ezen belül a mesterséges holdak távközlési alkalmazására vonatkozó nemzetközi jogszabályok kodifikálása, általános érvényű államközi egyezmények keretében, még csak a tervezetek előkészítésének szakaszáig jutott. Több lényeges kérdésben az előkészítésben részt vevő államok egymástól eltérő javaslatokat terjesztettek elő.

A nemzetközi világűrjog egyik vitatott kérdése, mely az ENSZ-et és a Világűrbizottságot is foglalkoztatta, azzal kapcsolatos, hogy az Egyesült Államok támogatja a magánszervezetek önálló jogának elismerését az űrkutatásra és az égitestek kiaknázására. Ezt az igényt az érdekelt szocialista államok, a fejlődésben levő államok többségével összhangban, elvetették. Ennek kihatása az, hogy a távközlési műholdakat üzemeltető magánszervezetek, például az amerikai COMSAT, ezt a tevékenységüket csak államuk nevében, ennek ellenőrzésével és nemzetközi felelősségével fejthetik ki. Mindazonáltal ez a kérdés nemzetközi megállapodások útján még nincs kielégítően megoldva.

Mindenesetre annyi bizonyos, hogy a távközlési műholdakat használó szervezeteknek, legyenek azok nemzetköziek vagy államiak, közületi vagy magán-jellegűek, érdeke annak a jogrendnek a megjelölése, amely a műhold jogi helyzetét, a nemzetközi jog általános szabályaival összhangban, de ezeket kiegészítve, meghatározza. Ezt a célt szolgálja az űrszervezetek, esetünkben a távközlési műholdak ellátása nemzeti megkülönböztető jelekkel (felségjelek), valamint nyilvántartásba vételük (lajstromozásuk) mind az államon belül, mind nemzetközi síkon. A lajstromozás nemzetközi síkon az ENSZ Főtitkárságának hatáskörébe tartozik, államon belüli viszonylatban pedig az érdekelt állam belső jogszabályainak megfelelően történik. Azoknak a műholdaknak a belső állami lajstromozása, amelyeket nemzetközi együttműködés keretében lóttak fel és tartanak üzemben, az érdekelt államok közötti megállapodásnak megfelelően történik.

Egy másik fontos nemzetközi vonatkozása a műholdak távközlésre történő felhasználásának csakúgy, mint általában az rádióhullámú távközlésnek, a *hullámsávok elosztása* a különböző államok között oly módon, hogy ezek egymást a távközlésben ne zavarják. Ezt a feladatot a Nemzetközi Távközlési Egyesület (ITU) hivatott megoldani, melyhez jelenleg 129 állam és önálló terület csatlakozott. Az INTELSAT alapszabálya kimondja, hogy a szervezetben csak az ITU tagjai vehetnek részt; ezzel éppen a hullámsávok intézményes elosztását igyekszik biztosítani. Egyébként az ITU-val az államok saját érdekükben is kénytelenek együttműködni, mert rádióhullámú távközlési berendezéseiket csak így tudják zavarásmentesen üzemben tartani.

Ebben a vonatkozásban megemlíthető, hogy az elmúlt években nemzetközi botrányt okoztak az Északi-tengeren feltűnt „fantom-hajók”, melyek különböző nemzeteknek kiosztott hullámsávokon reklám-közleményeket sugároztak. Mivel tevékenységüket a nyílt tengeren folytatták, leküzdésük jogi nehézségekbe ütközött.

Egyebekben a „háztáji” műholdak jogi helyzetét az őket üzemeltető állam belső jogszabályai, a nemzetközi műholdakét pedig a társult államok közötti egyezmények határozzák meg. Ide vonatkozik az ENSZ közgyűlése 1962/XVIII. számú — ajánló jellegű — határozatának következő előírása: „Az az állam, amely a világűrbe felbocsátott tárgyat lajstromozza, megtartja az ilyen tárgy... fölötti joghatóságot, míg az a világűrben tartózkodik.” Több állam közösen alkalmazott űreszközei, a közöttük létrejött megállapodásoktól függően, vagy valamely tagállam

joghatósága alatt, vagy pedig az egyhangúlag elfogadott közös szabályok uralma alatt állhatnak.

Nemzetközi szervezetek

Az INTELSAT-ot (International Telecommunications Satellite Consortium) 1964 augusztusában hozták létre két, Washingtonban aláírt kormányközi egyezményrel, melyek ideiglenes jellegük következtében, 1970-ig végleges megállapodásokkal helyettesítendőek. Ez év februárjának végén összeült a tagállamok (64 állam, két-harmad részük gyengén fejlett ország) konferenciája, melyen több, tagsági joggal nem rendelkező ország, köztük a szocialista rendszerűek is, megfigyelőként vesz részt. A konferencia célja a végleges megállapodás kidolgozása.

Az érvényes megállapodások értelmében az INTELSAT-nak az államok csak névleges tagjai. Ténylegesen a tagállamok közületi vagy magán-jellegű távközlési szervezetei élvezik a megállapodások kedvezményeit. Ezek közül az amerikai COMSAT magánszervezet kivételes jogokat élvez, mint az INTELSAT általános gazdasági ügyintéző szerve, mely e tekintetben az összes tagszervezeteket képviseli.

Az INTELSAT célja egyetemleges nemzetközi szervezet létesítése a távközlési műholdak rendszerének kiépítésére és gazdasági kiaknázására.

Az INTELSAT tulajdonjoga a műholdakra terjed ki, a földi állomásokra pedig annak az államnak a tulajdonjogi szabályai vonatkoznak, amelynek területén található. Ez utóbbiak közületi vagy magán-szervezetek tulajdonában és kezelésében lehetnek, de felépítésük és üzembehelyezésük csak az INTELSAT Bizottságának jóváhagyásával történhet. E Bizottságnak, valamint a COMSAT-nak döntési joga van a földi állomásoknak az INTELSAT keretében történő felhasználása tekintetében.

Az INTELSAT tagjai az általuk igénybe vett szolgáltatásokkal arányos összegekkel járulnak a szervezet pénzalapjaihoz, melyekből a műholdak előállítását, pályára helyezését és üzemeltetését fedezik. A tagállamok a vállalkozás nyereségeiből betéteik arányában részesülnek. Ugyancsak ebben az arányban vesznek részt a tagok, egyenként vagy többen szövetkezve a szervezetet igazgató bizottságban (Interim Communications Satellite Committee), mivel egy igazgatósági tag beküldéséhez olyan betéttel kell rendelkezni, amely meghaladja az összbetéthez viszonyított 1,5%-ot. Ilyenformán az Egyesült Államok az igazgatóságban a szavazatok 53%-ával rendelkezik, a határozatokat pedig szótöbbséggel, illetve az alapszabályzatban meghatározott nagy jelentőségű kérdésekben, kétharmados szótöbbséggel hozzák. Ez az amerikaiak számára valóságos egyeduralmi helyzetet biztosít.

Ez a hegemonia érzeteti hatását a műholdak előállításával kapcsolatos ipari megrendelések elosztásakor is, ami érzékenyen érinti az európai államok és Japán gazdasági érdekeit. Ezek az államok csak nehezen tudták kiharcolni, hogy az INTELSAT-hálózat bővítése kapcsán nagyobb arányban jussanak megrendelésekhez. Például az *INTELSAT—2* jelzésű műholdak előállításánál ezek az államok a megrendeléseknek csupán 2%-ában részesültek, az *INTELSAT—4* sorozat megrendeléseiből már 27%-ot biztosítottak a maguk számára. Igaz ugyan, hogy az e téren fejlettebb amerikai ipar alacsonyabb költséggel állítja elő az igényelt berendezéseket, és így a többi államok közreműködése a távközlési műholdak előállításában növeli azok árát, ez viszont az iparilag fejletlen államok tiltakozását váltja ki.

A végleges INTELSAT-megállapodások tető alá hozása főleg a következő kérdéseknek az összes tagokat kielégítő megoldásától függ:

— a tagállamok részvételének biztosítása a szervezet igazgatásában a szavazati jog igazságosabb arányosítása mellett;

— annak biztosítása, hogy az ügyintéző szervben helyet kapjanak, földrajzi megoszlásuk szerint, a tagállamok főbb csoportjai;

— fokozottabb biztosítása a tagállamok azon szervezetei érdekvédelmének, amelyek az INTELSAT-hoz nem csatlakozhatnak, de annak szolgáltatásait igénybe veszik.

Ezeknek és hasonló kérdéseknek a megoldásától függ az eddig nem csatlakozott országok magatartása csakúgy, mint egyes, az amerikai hegemonia miatt elégedetlenkedő tagállamok esetleges kiválása és regionális szervezetekbe tömörülése, ami a szervezet egyetemlegessé válását hiúsítaná meg. Egyébként a regionális szervezet létrehozására francia—német együttműködéssel máris adódik lehetőség, a *Symphonie* távközlési műhold és az annak pályára helyezésére alkalmas *Europa—2* rakéta előállítása révén.

A szocialista államok körében Bulgária, Csehszlovákia, Kuba, Lengyelország, Magyarország, Mongólia, Románia és a Szovjetunió közös tervezetet dolgozott ki az INTERSZPUTNYIK elnevezésű nemzetközi távközlési szervezet létrehozására. A tervezetet 1968. augusztus 9-én az ENSZ Főtitkársága útján közzétették, és az államokat csatlakozásra szólították fel.

Az INTERSZPUTNYIK tevékenységi köre lényegében azonos lenne az INTEL-SAT-éval. Ugyancsak nyílt és egyetemlegességre törekvő nemzetközi szervezet jelleggel lenne felruházva, melyhez az államok, minden megkülönböztetés nélkül, a teljes jogegyenlőség és a kölcsönös előnyök biztosítása mellett csatlakozhatnának.

Ilyenformán a különböző államok szakértőit két tervezet foglalkoztatja a korszerű és egyetemleges távközlési szervezet létrehozása kérdésében. A népek anyagi és kulturális szükségleteinek kedvező legszélesebb nemzetközi összefogás egyetlen egyetemes szervezet keretében a megoldásra váró gazdasági, szervezeti és jogi kérdések bonyolultsága, a bennük jelentkező érdekellentétek sokrétűsége miatt csak a különböző fejlettségű és társadalmi rendszerű államok közötti két- és többoldali, hosszadalmas és türelmes egyezkedések árán valósítható meg. Addig is az államok azonos vagy hasonló érdekű csoportjai regionális keretek között valósíthatják meg korszerű távközlési együttműködésüket.

Tény, hogy a korszerű távközlési technika magában is nemzetközi összefogásra serkentő, mivel rombolja a térbeli korlátokat, s előtérbe hozza a népek közös igényeit, melyek e technika segítségével és együttes erőfeszítésekkel előnyösen ki-elégíthetők. Ez reményt nyújt arra is, hogy az új távközlési lehetőségek kedvező befolyással lesznek a nemzetközi együttműködés egyéb területeire. Remélhető, hogy a korszerű távközlési technika, mely — sok más műszaki megoldáshoz hasonlóan — a haditechnika keretében indult gyors fejlődésnek, végül is a népek barátságának és együttműködésének előmozdításában találja meg valódi, „emberszabású” alkalmazását.

Szabó Pál Endre

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

Bem tábornok Brassóban

*Erdély lakói! Ebredjeteek fel valahára érzéseketk tán-
torító azon mámorotokból, mellyel benmeteket a lelkiismer-
retlen ravaszság összeszorítva tartá!*

*...Magyarok, szászok és románok, nyújtsatok egymás-
nak testvérileg kezét, távoztassatok minden nemzeti gyűlöl-
séget és boldogok lesztek!*

BEM BRASSÓI KIÁLTVÁNYÁBÓL

Bem tábornok 1849. március 21-i brassói szózata az erdélyi és egyben a sok-nemzetiségű délkelet-európai forradalmak egyik legigazibb, legemberibb cselekedete. „Végigolvasva Bem kiáltványait, észre kell vennünk, hogy az utcákra és terekre szánt kiáltványok irodalmi alkotások. Bennük az ihletett ember prófétasága ég... — írja 1943-ban Balogh Edgár. — Felséges erdélyi szózat ez, csakis a legtisztább emberi rezdületből foganhatott!”

Osztrolenka hőse és a bécsi októberi forradalom bátor harcosa Brassó elfoglalása után politikussá válik, és bár csak megszakításokkal foglalkozhat polgári ügyekkel, politikai éleslátása, világforradalmár szemlélete és a megbékélést valóra váltó igyekezete élesen elhatárolják a nemesi beállítottságú biztosok működésétől. „Mialatt Erdélyben hatalmat gyakorolt, azzal szerzett magának nagy tekintélyt, hogy megakadályozta a magyar kormánybiztosok részéről szándékolt értelmetlen és oktalan kegyetlenségeket. Az egymás ellen harcoló nemzetiségek kibékítésének politikája segítette hozzá, hogy haderejét néhány hónap alatt 40—50 ezer főre emelje, lovas-sággal és tüzérséggel jól ellássa“ — írja róla Marx és Engels.

Kiáltványa és az itteni politikai tevékenykedése következtében Bem négy-napos brassói tartózkodása magasan felülemelkedik a helytörténeti érdeklődés szűk-reszabott körén. Kiadott és részben eddig kiadatlan források alapján kívánjuk lepergetni az ezelőtt 120 évvel történt eseményeket, hogy ezek alapján hűbb képet alkothassunk magunknak Bem apó politikai és világnézeti felfogásáról.

*

A Bem parancsnoksága alatt álló forradalmi sereg 1849. március 16-án Nagyzében hősies bevetele után, Brassó irányába visszavonulásra kényszerítette von der Nüll és báró Uracca császári dandárait. A feleki híd megvétele után a hadsereg átkelt az Olton, és Perczi őrnagy lovasságával és hét ágyúval már a futókat üldözte. Erre a hírrre Strava, Fogaras császári parancsnoka, a várórséggel együtt hirtelen Brassó irányába távozott. Március 17-én délután Bem tábornok hadait Fogaras város lakossága lelkesen fogadta, melynél az ünnepi hangulat megterem-

tésére Pepi primás zene-kara a Rákóczi-indulót játszotta. A tábornok kocsjában titkára és segédtsztje, Anton Kurz is helyet foglalt. Bisztray Károly feljegyzéseiből arról értesülünk, hogy Halmágyi Sándor határőr százados többnyire román legénységből álló csapatával a forradalmi hadsereghez csatlakozott. Bem tisztikarában Bisztray több iskolatársát üdvözölhette, így Petki Istvánt, Kozma Zsombort, Kolosi Antalt, Menasági Györgyöt és a román származású Ivuly Sándort.

Bem tábornok ekkor két napig időzött Fogarason. Anton Kurz azt is feljegyezte, hogy a tábornok szállásadójának, a szakácsnéknak és cselédeknek március 18-án öt forintot, másnap pedig az éjjeli szállításért és megvendéglésért

30, a cselédségnek pedig öt forintot utalt ki. Ezek a jelentéktelennek látszó könyvelési adatok azt is elárulják, hogy a teljhatalmú tábornok mindenütt becsületesen megfizette szállását és ellátását. Ez az eljárás pedig igazi demokratizmusára vall, mivel a korabeli hadfiak nem mind jártak el hasonló módon.

A kiadott hadiparancs értelmében március 19-én kora reggel az egész tábor Brassó felé vonult. A Czetz János vezette előrs már 18-án Vledényig hatolt és a szabadban töltötte az éjszakát, mert a császáriak Feketehalomnál csatát akartak kierőszakolni. Közben Van der Heydte báró Poiana Mărului-on át a Törösvári szoroson kivonult Erdélyből és a brassói út védelmét Stuttenheim és Uracca dandárraira bízta.

Czetz olyan hirtelen lepte meg az ellenszéllel is viaskodó császáriakat, hogy az előrsöket kivetette állásaikból. Március 19-én délelőtt 10 órakor kezdődött a csata, és mikor Bem derékhada odaért, még folyt. A tábornok parancsára harcba vetett ágyúk, melyek dörgését a brassói Fellegvárban is lehetett hallani, az ellenség sorait futásra kényszerítették. Délután Bemet és kíséretét Peter Mühl feketealmi bíró és Matthias Göbbel jegyző fogadta. A tábornok, szokásához híven, a száz papilakban kért szállást, mire Samuel Teutsch lelkész saját lakosztályát rendezte be számára. Másnap a feketealmi szegénység felsegítésére Anton Kurz 10 forint kiadást jegyez be a tábornok pénztári naplójába.

Bem ismeretlen portréja

Közben a Brassóban tartózkodó császári és cári csapatok sebtében a város elhagyására készülődtek. Március 19-ről 20-ra virradó éjjel a Piacteret még a melegedő kozákok tábortüzei világították meg. Másnap hajnalban a császár és a cár armádiája, valamint a brassói, nagyszebeni és segesvári szász nemzetőrség alakulatai, kerülvén a harcot, nemcsak Brassót, de Erdélyt is feladták. E napon a honvéd előőrsök az Engelhardt cári generális csapategységeinek fedezésére rendelt von der Null utóvédjeivel már a Tömös völgyében csatároztak.

A BRASSÓI NAPOK

MÁRCIUS 20.

A brassói tanácsház tornyáról délelőtt 10 órakor bevonták a fekete-sárga lobogót, és a félelemmel telt lakosság házaiba húzódtott vissza. Mire Bem délben Vidombákhhoz ért, ott a Johann von Albrichsfeld főbíró vezette brassói tanács hódolatát fogadta, amely a győzedelmes tábornoknak átnyújtotta a város kulcsát. Még a magisztrátus küldöttségének hazatérte előtt, déli 12 óra tájban, az első lovas katona az üresen kongó Kolostor utcán át a lópiaci kapuig vágtatott, s miután egy pár szót váltott egynéhány, házából kikandikáló lakossal, a Hosszú utcán át eltávozott. Egy óra körül Anton Kurz vezetésével nyolc honvéd lovas hatolt be a belvárosba, hogy a fővezérnek és kíséretének megfelelő szállást szerezzen. Kurz, aki jól ismerte Brassót, hiszen tíz évig lakott itt és ezernyi szál fűzte a városhoz és annak lakóihoz, rövid keresés után a búzaszeri ún. Christoph-féle, Peter Czeides lakta, tágas patriciusházat szemelte ki a forradalmi hadsereg főhadiszállásának.

Miután az előkészületek megtörténtek, sor kerülhetett Bem ünnepélyes bevonulására. A tábornok — az óbrassói Szent Bertalan templom mellett — meghallgatta a város katonai kiürítéséről szóló rövid hadijelentést, majd csapatai élén a Hosszú és Kolostor utcán át a Piacterre vonult, ahol őt az összegyűlt szász, román és magyar lakosok hosszantartó viváttal üdvözölték. A Czetz ezredes parancsnoksága alatt álló Máriási, vagyis a 37. székely zászlóalj, a külvárosban kapott szállást.

Így teljesedett be Brassó katonai megszállása, és az aznap este rendezett fogadáson megkezdődött Bem politikai tevékenysége. Bem búzaszeri főhadiszállásán megjelent a brassói magisztrátus, a százak tanácsának és a város felekezeteinek küldöttsége. Johann von Albrichsfeld (1788—1854), az agg és félig süket főbíró, a magát túlélő szász patrícius osztály jellegzetes képviselője, remegő hangon olvasta fel az előre elkészített üdvözlő beszédet, melyben a Barcaság és Brassó lakói nevében megalázó módon kegyelemért könyörög, és a város megkímélését kéri. Az agg Albrichsfeld lelkiismeretét az orosz csapatok behívása is nagymértékben terhelte, ezért minél alázatosabb hangon akarta megnyerni a forradalmi vezetőség jóindulatát.

Bem tábornokot az üdvözlő beszéd alázatos és könyörgő hangneme kellemetlenül lepte meg, és hogy elejét vegye a kínosnak ígérkező formalitásoknak, élenkéséget és erőt sugalló tónusban a következő szavakkal szakította félbe az ünnepi

Carl Maager portréja

vel nagyothalló és igen izgatott volt, majd semmit sem értett a tábornok beszédéből, és meggörnyedt derékkal, szemét a padlóra szegezve folytatta síró hangú könyörgését, ezúttal is kérve a lakosok életének és vagyonának biztosítását. Bem már az első mondatok után nem tudta visszatartani felháborodását, és mialatt szeme haragtól villámlott, a következő szavakkal szakította félbe a főbírot: „Süket vagy, avagy elvesztetted józan eszedet, hogy ilyen szavakat merészelsz intézni nekem, Bem tábornoknak, aki minden igyekezettel azon vagyok, hogy fegyelmezett csapatok, és nem rabló és zsvány hordák álljanak parancsnokságom alatt! Tudja meg, Ön mélységesen és durván megsértett, ehhez hasonló megbántásra és szégyenre csak a végtelen ostobaság, butaság és bárgyúság képes. Az istenért! Életemben még sohasem sértett úgy meg senki, mint most maga! Engem, aki azt reméltem, hogy megnyerem a város polgárainak teljes bizalmát, engem, Bem tábornokot, azzal vádoljanak, hogy elősegíteném a zsákmányolást és prédálást. Istenem! Vajon megmondod és tudatában vagy annak, amit mondtál? Vagy nem vagy teljesen eszeden?”

Bem apó felháborodott kitérése után Albrichsfeld véglegesen elvesztette lélekjelenlétét, egy szó sem hagyta el többé reszkető ajkát, és a küldöttség tagjainak biztatására visszahúzódott. Carl Maager, e jelenet szemtanúja, a továbbiakban arról is beszámol, hogy a megszeppent hivatalos személyek rákok módjára igyekeztek az ajtó felé. Az így keletkezett torlódásban Jacob Hasenblass szenátor kabátja beleakadt egy a fal mellé állított asztalka sarkába, az ezen levő kristály és porcelán tárgyak leestek, és nagy csörömpöléssel ezer darabra törtek. Erre a küldöttség tagjai még jobban zavarba jöttek, és majdnem futva hagyták el a termet. „Ilyen siralmasan végződött a Bem tábornok brassói bevonulása alkalmából a tanács és a főbíró által rendezett fogadás” — jegyzi meg a szemtanú Maager. Az utcára érve a tanácstagok éles szavakkal illették a tehetetlen Albrichsfeldet, a történetekről

szónokot: „A hadi szerencse és a parancsnokságom alatt álló hadsereg jóvoltából e fontos várost hatalmamba kerítettem. Ellenfeleim gyáva és siralmas elmenekülése után állíthatom, hogy ezentúl a város minden lakóját nem ellenségnek, hanem a haza érdemes állampolgárának fogom tekinteni. Ismételten biztosítom Önöket, hogy a legszigorúbban büntetem azokat, akik drasztikus intézkedéseimet áthágják és a polgári szabadságjogok kárára megszegnék a katonai fegyelmet. Felhívom Önöket, hogy közöljék személyesen és közvetlenül az ilyen és ehhez hasonló eseteket, ekkor a rend megőrzése érdekében a legszigorúbb büntetéseket alkalmazom. Minden polgártól azt várom, hogy zavartalanul és bántatlanul folytassa eddig is űzött békés mesterségét.”

Bem szavai, habár lengyeles kiejtésű német nyelven hangzottak el, egy csapásra megnyerték a népes küldöttség tetszését. Albrichsfeld főbíró azonban, mivel

értésült lakosság pedig az egész küldöttséget hibáztatta a rosszul sikerült fogadásért.

Közben a városban az a hír terjedt el, hogy március 19-én és 20-án harcias háromszékiekkel megrakodva több száz szekér gyülekezett a kökői hídnál, és a császárpárti, majd a kozákokat is behívó Brassó kifosztására már el is indultak. Az 1689-ben tűzvészsel büntetett Brassó most ismét a tüzes kakastól rettegett.

MÁRCIUS 21.

A város házfalaira ragasztott háromnyelvű és a testvériséget hirdető falragaszok egy csapásra elhessegették a fenyegető bosszú rémét. A város lakossága fellélegzett. Mindenki Bem tábornok emberségéről, fegyelemre való neveléséről és a várost kifosztani szándékozók eltanácsolásáról beszélt. A nyugalom és bizalom megteremtéséhez lényegesen hozzájárult Bem szárnysegéde, Anton Kurz, akinek Brassóban számos személyes ismerőse és barátja volt. A szabadságharcosok nézeteit több brassói értelmiségi is osztotta, kik már 1848 előtt Kurz-cal együtt síkraszálltak a gazdasági és társadalmi haladásért, az erdélyi lakosság testvériségeért. Ezek közé sorolható Johann Gött nyomdász, Max Leopold Moltke (1819—1894) könyvkereskedő alkalmazott, Friedrich Wächter jogász és Friedrich Ridely. A város közvéleménye jogosan tulajdonította Kurznak, hogy Brassó mentesült a várható hadisarctól. Gött nyomdász március 28-án kelt levelében ezt írja Kurznak: „Az Ön legkeserűbb ellenségei most barátaivá váltak, minthogy ez nincs is másképp. Önnek köszönik, hogy a városra hadisarc nem vetetett.“

Carl Maager (1813—1887), a még fiatal brassói kereskedő, barátai kérésének engedve, kihallgatást kért Bemtől, hogy az előző napi fogadás kínos emlékét elhomályosítsa. A tábornok lakosztályán bevezetőben Maager gratulált Bemnek a nemzetközi zsarnokság és abszolutizmus elleni harcban elért sikereiért, és méltatta katonai génuszát. Mivel ez a bevezetés elnyerte a tábornok tetszését, ezután Maager több esetet sorolt fel, melyben a forradalmi csapatok kilengéseit ecsetelte. Bem meleg szavakkal köszönte meg Maager őszinteségét, és megígérte, hogy az elmondottakat Czetz tábornok tudomására hozza, aki rövidesen átveszi az erdélyi hadak vezetését. Ő Mehádia-füldőre utazik, hogy súlyosan megrongált egészségét helyreállítsa. „A tulajdonjog teljes biztonságát a város minden lakója számára“ — szögezte le a tábornok, és arra kérte Maagert, hogy a hasonló eseteket ezután is hozza tudomására, így minden látogatása hasznos lesz.

Bem apót a Székelyföldről népes küldöttség köszönti. és felkéri, hogy legalább Háromszéket látogassa meg, különben az egész székelység Brassóba zarándokol.

A könyvelési bejegyzések azt is tanúsítják, hogy a tábornok több száz forintot adott ki fehérnemű varrására, lenvászonért és mosásért. Valószínűleg a tisztikar bankettjén fogyasztották el a húsz forintba került vaddisznót, és ugyanannyit kaptak a zenészek is.

MÁRCIUS 22.

Ezen a napon csupán a kéziszajtó vételére kiadott 500 forint bejegyzése szerepel. Ugyanis, hogy hadseregét hordozható nyomdával is ellássa, Bem tábornok Johann Gött kiadótól egy kéziszajtót vásárolt, melyet március 25-én magával vitt.

Habár nem pontosan erre a napra, de mindenesetre Bem brassói tartózkodásának idejére vonatkozik az alábbi két jellemző feljegyzés. Karl Thiess (sz. 1813) gimnáziumi tanár 1851-ben Brassóban kiadott, egyébként eléggé forradalomellenes visszaemlékezéseiben arról számol be, hogy a tábornok szigorú intézkedéseket foga-

natosított a rend megőrzése végett, és még a pénteki vásárra jövő személyeknek is igazolvánnyal kellett rendelkezniök. Bem tábornok rövid itt-tartózkodása is elegendő volt ahhoz, hogy felismerje a város jelentőségét, és a Brassó feldúlására tett állítólagos javaslatot a következő szavakkal utasította vissza: „Brassó az egész ország kereskedelmi ütőere, a város egymagában többet ér, mint a többi erdélyi városok összesen, ezért Brassót gyengíteni helytelen politika volna.“ Ezzel kapcsolatban írja Thiess, hogy „Brassó rengeteget köszönhet Bemnek, és ezt az érdemét, emberségét és igazságszeretetét, még az ellenség esetében is, el kell ismernünk“.

Érdekesen egészíti ki Bem tábornok portréját Heinrich Jekeliusnak (1819—1890), a hírneves brassói ötvösmesterség egyik utolsó képviselőjének esete. „Bem személyéhez szép emlékek fűzték apámat — írja fia, August Jekelius. — Bem néhány ékszer akart vásárolni, és egyik huszárát azzal a parancssal küldte apámhoz, hogy azonnal jelentkezék nála bő választékú ötvösművekkel. A huszár durva és nyers módon adta elő megbízatását. Erre apám mérgesen megmagyarázta neki, hogy az út hozzá éppen olyan hosszú, mint tőle a parancsnokságig, és árukészlete az üzletben megtekinthető. Midőn a huszár dühösen távozott, apám boldog volt bátor fellépéséért, de ugyanakkor nem csekély volt aggálya, hogy válaszára miképpen fog reagálni a mindenható generális. Röviddel ezután megjelent azonban egy tiszt, és udvariasan tudtára adta apámnak, hogy mivel Bemnek egyik lába beteg, nem képes személyesen elmenni hozzá, ezért arra kéri, fáradjon lakására. Apám gazdag választékot vitt magával, és megszegeylenül jelentkezett a tábornoknál, attól félve, hogy Bem megtorolja erélyes fellépését. De mily nagy volt csodálkozása és öröme, mikor a tábornok őt barátságosan fogadta, ötvösműveit őszintén megdicsérte, és jól végződött vásárkötés után barátilag elbocsátotta. A bátor tábornok becsületes eljárását apám sohasem felejtette el.“

MÁRCIUS 23. A délelőtt folyamán falragaszok adták tudtára Brassó választó polgárainak, hogy aznap délután kerül sor a főbíró és 12 szenátor választására. Ugyanezen a napon hagyta el a nyomdát az időközben beszüntetett *Siebenbürger Wochenblatt* új kiadása, melynek megjelenése érdekében és egyben előfizetésképpen Bem 200 forintot utalt ki Johann Gött nyomdatulajdonosnak. „Hírlapomnak a »Kronstädter Zeitung« címet adtam és a szerkesztést kizárólag Moltke úrra ruháztam — írja Gött március 28-án Anton Kurznak. — Csupán annyi beleszólást tartok fenn magamnak, hogy a világ reformálására ne javasolja túl merész lépések megtételét. Ön bizonyára nem fog azért bírálni, hogy lapom szerkesztését szellemesebb kezekre bízam... A hírlap terjesztése ügyében a jeles tábornok úr kívánságát teljesíteni fogom, négy példányt Önágységéhez mindig elküldök.“

Kövári László, Erdély történésze írja Bemről: „Be levén Erdély visszafoglalása végezve s a Bánság megtisztítása lön reábízva, a bekövetkezett napokat arra fordítá, hogy Erdélyt a bel- és külellenség ellen lehetőleg biztosítja, s azzal kiszálljon. E nagy cél elérésére legelsőbb is Erdély népeire gondolt... A kormány nevében általános amnesztiát hirdetett... A szász nemzet municipalitását biztosítá, kimondván, miszerint a szabadságharcok egyik feltétele a szabadsajtó, felszólítá a német lapok kiadóit, hogy hírlapjaikat azonnal folyamatba tegyék, s március 21-ről felszólítá az elbujdosottakat, hogy térjenek haza mert a... haza megbocsát. Ő mint menekült, világfájdalma egész szeretetével fordult a népekhez. A honn maradtak az őszinte szavakat meglehetősen jól fogadták... A brassai tanács március 22-ről maga is felszólítást intézett a polgársághoz, hogy övéit bátran visszahíthatja, mert bántalma nem lesz, a brassai (német) lap azon nyilatkozattal indult meg, miszerint október óta szurony által volt lenyűgözve, s a brassai tér-

parancsnokság terrorizmusa alatt kénytelen volt oly cikkeket iktatni lapjára, melyek gyalázat bélyegét süték egy nemzet homlokára, mely szabadságharcosok babérraira érdemes.”

Ezen nap legfontosabb eseménye azonban Bem és Cezar Bolliac találkozója volt, amit Kurz következő lakonikus bejegyzése bizonyít: „Egy havasalföldi küldöttnek 20 forint.” Ez a személy csak Bolliac lehetett, hiszen hét nap múlva Gött nyomdájában megjelenik az *Espatriatul* című forradalmi lap első száma, melynek szerkesztőségi irodája a Német Vilmos könyvtáros üzletében székelt. A forradalmi román emigráció vezére, Nicolae Bălcescu örömmel értesült Bem és Bolliac brassói találkozásáról, mely a havasalföldi forradalmi szellem fellendítését eredményezheti. „Amint már közöltem veled, Bolliac jó viszonyban van Bessel — írja Bălcescu Ghicának. — Egy nap azt mondta Besselnek, hogy mi fényesebb karriert tudunk neki biztosítani, mint a magyarok. Bolliac arról biztosít, hogy nem esett rosszul ez a frontális ajánlat...”

A búzaszeri főhadiszálláson kötött barátság annyira mély nyomot hagy Bolliac emlékezetében, hogy még idős korában is, így 1877 szilveszter estéjén családi körben, a vitéz tábornok román katonáinak kedvenc dalát dúdolta:

*Să bem, să bem, să bem
Cu noi e bătrînul Bem!*

MÁRCIUS 24.

Bem brassói tartózkodásának végéhez közeledett. A tábornok titkára gavallérosan fizet a négy városi lovaslegénynek, a szolgaszemélyzetnek, a hirdetések kiragasztójának, a vledényi román és a szentpéteri száz fuvarosnak.

Március 24-én Bem néhány törzstiszt kíséretében Sepsiszentgyörgyre látogatott, ahol az összesereglett székelység kitörő örömmel fogadta. „Bem, a mogorva öreg harcos meglepetésig nyájas lón — írja Kővári —, mindenki számára volt bókja, s az egésztől azzal vált el, hogy a székelyt, melyet hősiességéért eddig becsült, ma szeretni tanulta, s hogy e vala életének legszebb napja. Bem mindenestre szerencséje tetőpontján állt.” A szentgyörgyi útért Bem a brassói kocsisoknak négy forint borralalót adott.

MÁRCIUS 25.

A forradalmi csapatok által felszabadított Brassó első vassarnapja. A Béke ünnepét a város összes templomában harangzúgással és hálaadó istentisztelettel ünnepelték. Az *Espatriatul* első száma közli Bem március 27-i proklamációját, és felhívással fordul a Kárpátokon túli román testvérekhez: „A szabadság közelünkbe érkezett. Az igazság, testvériség édes szavait ti már hat hónapja nem hallottátok.”

A tábornok a szijgyártónak még kifizette a kézisajtója számára készült bőrönd árát. A vledényi román fuvarosnak kávé és cukrot adott, majd Fogarason és Szkóron át Nagyszeben felé távozott.

Intermezzo

Kiss Sándor és különösen Csányi László kormánybiztos brassói tevékenysége lényegesen különbözött a Bem alkalmazta módszerektől. Johann Gött az ellene indított eljárásokkal kapcsolatban arról is panaszkodik Kurznak, hogy a lakosság fegyvereinek elkobzása a kedélyeket igen elkéséltette. Azon megvetés, melyben Brassó „eltévelyedett” lakóit a győzők részesítették, mindenkit mély fájdalommal töltött el. Gött azonban reménykedik, hogy a szászok és magyarok közti idegenkedés el fog tűnni, és közeledni fognak egymáshoz. Bem tábornok személye iránt, az ő humanista bánásmódjáért, Brassóban mindenki lelkesedett.

A következő hónapok alatt alkalmazott politikai eljárások, sajnos, mindjobban kidomborították a kétféle koncepció különbségét. Csányi László március 20-án Brassóba érkezett, és azonnal 40 000 forint hadisarcot vetett ki a városra, és Bem amnesztiarendeletét megszegve kemény szavakkal illette a szász vezetőket. Carl Maager, akit Bem bármikor fogadott és arra buzdított, hogy őszintén tárja fel a lakosság sérelmeit, a katonák kaszárnyába való elszállásolását indítványozta. Csányi ezt „mint egy sziklán ülő sas, felhúzott vállakkal hallgatá végig” (Kövári) és a kérést dörgedelmes hangú vádló beszéd kíséretében utasította vissza.

Bem második brassói szemléje

Bem tábornok győzelmes bánági hadjárata után ismét Brassóba jött, és itt megdöbbenve tapasztalta, hogy a polgári kormányzat semmibe vette a kibékülést szorgalmazó kezdeményezéseit. „Haraggal és nyugtalansággal tölt el a visszatérésem után hallott sok panasz — mondja Bem második brassói kiáltványában. — Nagy fájdalommal kell látnom, hogy azok is, akik a szabadság kivívásáért vérüket ontották, hibásan értelmezik az igazi szabadságot, elnyomnak és zsarnokoskodnak... Meg akarom erősíteni a magyar kormányzásba vetett bizalmat és szeretetet.”

Bem június 14-én délután négy órakor érkezett a városba, és először megsemmeltelte a Fellegvár erősítési munkálatait. A tábornok ez alkalommal a Kolostor utca alsó sarkán levő Closius-házban berendezett szállásán fogadta a brassói küldöttséget. Mivel azonban társaságában több magasrangú honvédtiszt, köztük Kiss Sándor ezredes, Brassó katonai parancsnoka is jelen volt, a brassói polgárok nem mertek eleget tenni Bem felszólításának, hogy panaszait nyíltan előadják. Ezután Carl Maager, aki a százak tanácsának volt a szószólója, több polgártársa felszólítására külön kihallgatást kért a tábornoktól. Bem azonnal fogadta a fiatal kereskedőt, aki többek között elpanaszolta Kiss Sándor törvénysértéseit, és feltárta a városban uralkodó nyomasztó hangulatot. Bem erre csodálkozásának adott kifejezést, mondván, hogy mindezeket miért nem adta elő maga a városvezető, ugyanis „ahol nincs vádló, ott vádolt sem lehet”. Bem nagyra értékelte ugyan Kiss Sándor katonai érdemeit, de alkalmatlannak tartotta őt oly kényes politikai ügyek intézésére, ami reá mint Brassó parancsnokára hárult. Ahhoz azonban, hogy az ezredes politikai megbízása alól felmentse, a törvénytelenül zaklatott polgárok írásbeli panaszára lett volna szüksége. Végezetül a tábornok felszólította Maagert, győzze meg polgártársait, hogy sérelmeiket írásban részletesen ismertessék, s ezeket Maager egy emlékirat formájában nyújtsa át neki mint főparancsnoknak.

A távozó Maager a kapuban több, a tábornok üdvözlésére összesereglett brassói polgárral találkozott, egyetlen ember sem merte azonban panaszát írásba foglalni, az egy Albert lelkészt kivéve, kinek személyében Kiss ezredes az egész brassói papságot szidalmazta. Maagert nagyon elkésérette polgártársainak gyáva magatartása, és tanácsért régi barátjához, Anton Kurzhoz fordult, tőle remélve segítséget. Kurz történetesen tisztjártaival a „Zöld fa” vendéglőben mulatott, és a borgőzös hangulat hatására visszautasította Maager azon kérését, hogy a tábornoknál közbenjárjon a polgárság érdekében.

Maager elkéséredetten tért haza Obrassóból belvárosi lakásába. Bem szállása előtt, bár az idő későre járt, nagy tömeget látott. A sokaság a filharmóniai társaság éjjeli előadását hallgatta, melyet a tábornok tiszteletére rendeztek. Maager hirtelen elhatározással a szolgálatos tiszt útján újabb kihallgatást kért a tábornoktól. Bem katonai térképek tanulmányozásában elmélyedve találta. A felkínált

likőrös poharat visszautasítva Maager előbb vállalt közvetítő szerepének kudarcát tárta elő. Csodálkozására Bem nem lepődött meg, és arra intette a fiatal politikust, vonja le ebből a megfelelő következtetést, és máskor ne higgyen gyakran érdemtelen polgártársainak.

Éjfélkor végződött Bem tábornok és Carl Maager utolsó találkozása. Másnap reggel Maager hiába kereste Hosszú utcai lakásán Anton Kurzot; ott közölték vele, hogy Bem tábornok és szárnysegéde kora hajnalban a dél-erdélyi szorosok és erődítések megtekintésére végleg elhagyta Brassó városát.

*

A leírás korántsem teljes, és talán sohasem lehet az. A szubjektív hatások nagy szerepet játszottak Carl Maager főforrásul használt naplójának írásában is (az önéletrajz kéziratban maradt ránk). Ezenkívül Bem álláspontját és politikai tevékenységét csak a brassói szász polgárság magatartásának tükrében követhetjük. Sajnos, hiányzanak vagy még lappanganak a helybeli román és magyar lakosság hangulatát és magatartását ismertető okmányok. Mindezek azonban nem változtatnak lényegesen a Bem és a polgári kormánybiztosok politikai nézeteinek és tevékenységének merőben ellentétes jellegén; e tény a nemzetközi szemléletű lengyel hős tábornok kétségtelenül pozitív magatartását hangsúlyozza, újabb részleteit vilantva fel Bem politikai éleslátásának és emberségének.

Binder Pál — Killyén Ferenc

**Kozma István:
Bălcescu**

Mitológiai és kritikai játékok

Melyik kritikusnak jutna ma eszébe elmarasztalni Shakespeare-t vagy Schillert, mert „történelmi darabokkal untatják a közönséget“?

Pedig megátalkodott egy szerző volt Shakespeare, nem hallgatott ő senkire (persze, lehet a korabeli műbírálók, irodalom- és színház-szervezők még nem ismertek ilyen tematikai felosztást!), csak írta azokat a történelmi tárgyú tragédiákat, királydrámákat, s egy csöppet sem félt, hogy elszakad a XVI–XVII. század jelenétől, kortársaitól. De úgy látszik, különböző nemzetiségű utódai sem tanultak: nemcsak a görögöktől elszakadni képtelen Racine, hanem legújabbkori honfitársai, Sartre és Camus sem; sőt a modern parabola svájci nagymestere, Dürrenmatt is betévedt ebbe a zsákutcába. Furcsa, hogy a magyar drámaírás mindmáig legnagyobb teljesítményeként tartjuk számon azt a Bánk Bánt amely a reformkori valóságtól elfordulva, hat évszázadot ugrott vissza, II. Endre korába. Illyés Gyula is hagyta magát megtevesztetni Teleki Lászlótól, amikor újraírta a Kegycet. Annyi intő példa ellenére, Victor Eftimiu sem tudott szabadulni a Prométheusz-legenda nyűgétől. Kós Károly nemcsak elbeszélésben, hanem színpadra is megírta Budai Nagy Antal históriáját...

Szégyellem folytatni a felsorolást, irodalomtörténeti leckefelmondással vádolhatnának meg miatta. Jóllehet a leckét nem mindenki tanulta meg: színházi ügyekben „illetékeseink“ közül mintha sokan hiányoztak volna éppen akkor az iskolából. Vagy kétféle mérce létezik? Egy a világirodalmi és nemzeti klasszikusok számára, egy másik meg a jelenkori hazai szerzők megméretésére? Nem folytatom a szelmalomharcot; hiszen senki sem mondja, hogy általában helytelen történelmi vagy mitológiai tárgyú darabot írni, csupán csak az történik, hogy amikor egy drámaíró ilyen művel kopogtat valamelyik színházunknál, mindenki vonja a vállát, esetleg megdicséri a darab művészi erőit, majd gyorsan a közönségre s bizonyos közönség felett álló lényekre hivatkozik — és ajtót mutat.

De... már csak azért is abba kell hagynom a tüzelést, mert az alkalom erre az eszme-futtatásra inkább örvendetes: Páskándi Géza Pügmalion és Galathea című „mitológiai játék“-át az Utunk szerkesztői közlésre, sőt az 1968-as irodalmi díjra s a kolozsvári Allami Magyar Színház színpadi bemutatásra tartotta érdemesnek. Meggyőződésem, hogy egyik intézmény sem tett engedményt — legfőképpen nem a műfaj tekintetében; A király köve címen színre vitt Páskándi-darab

csakúgy, mint a harmadik színpadi művénel tartó Kocsis István Marti-
novics-drámája, A nagy játékos a romániai magyar drámaírás nagykorú-
ságának jele. A békéltető bizottságok elé tartozó tyúkügyek helyett
végre igazi konfliktusokat látnak és láttatnak íróink, mernek kérdezni,
s nem félnek az őszinte feleletektől sem. Nem a két szomszédos ter-
melőszövetkezet szerelmes fiataljainak évdődéséből épül a három fel-
vonásra szétkent „konfliktus“, hanem élet és halál, szabadság és erkölcs,
alkotás és szolgalelkűség nagy csatáit látjuk, halljuk — olyan kérdése-
ket, amelyek nem elszigetelnek, nem a provinciába sülyesztenek, ha-
nem bekapcsolnak az ország s a nagyvilág idilleket szétromboló szel-
lemi áramába.

A kolozsvári Nemzeti Színház Olaszországban is elismerést szerzett
Caligula-előadása után a sétatéri színház nézőterére belépve, nem kell
fejünköt lecsavarnunk, hogy Camus szomszédtságában Páskándit elvi-
selhessük. A nagy játékos — a Korunkban — harmonizál Marin So-
rescu izgalmas Ionájával, melyet a Lucaffáru-beli közlést követően
a Băieşuval megosztott írószövetségi dráma-díj fémjelzett. Ez a meg-
osztott dráma-díj egyébként jó alkalom, hogy elgondolkozzunk azon,
miért tudott a mai ember sorsáról teljesebb igazságot kimondani a cet
gyomrába jutott Jónás mitológiai figuráját megidéző Sorescu, mint a
realista társadalomábrázolás és a parabola között félúton megállt,
ugyancsak tehetséges Ion Băieşu, a Megbocsátásban. (Miért éppen a
Jónás könyve lett halhatatlanná Babits gazdag költészetéből?!) Miért
érezzük Gyurkó László antik elemekre épített tragédiáját, a Szerelmem.
Elektrát a kortársi magyar drámairodalom legmaibb alkotásának?
Pedig Gyurkó nem változtatja meg a színhelyet, az időpontot, mind-
össze továbbviszi kötelességtudat és hatalom klasszikus konfliktusát —
a már hatalomra jutott Oresztész és Elektra kibékíthetetlen szemben-
állításában.

A király köve műsorfüzetében éppen erről: a költő és a mitológia,
a mitológia és a közönség viszonyáról mondja el gondolatait Veress
Zoltán, az antikvitás szerelmese. Újabb leckefelmondás helyett, az ő
költői fogalmazásában idézzük a régi, de ismétlésre szoruló igazságot:
„A mitológia egy-egy szép gyöngyszemét évezredes fájdalomak és örö-
mök, vágyak és lemondások, felismerések és sejtelmek kagylója izzadta
ki, s ezért mindig gazdagabb ragyogásúak az egyetlen élet kagylójában
kitermelhető gyöngyszemeknél, s a költő, mikor kezébe veszi őket, és
beilleszti saját műve foglatába, évezredes fájdalomak és örömök, vá-
gyak és lemondások, felismerések és sejtelmek tapasztalatával lesz
több. A költő és a mitológia egymáshoz való viszonyának »szemléltető
eszköze« a domború lencse: a mítosz a fény, a költő meg a gyújtó-
pont, akiben a halvány sugarak felizzva egyesülnek. Amikor viszont
művei szavával a közösséghez szól, a költő mintegy homorú lencsén
bocsátja át önmaga fényét ...“

Páskándi Géza valóban így értelmezi, így értékesíti a mitológiai
hagyományt. Ismertető-kritikájában K. Jakab Antal okosan, lelkiismer-
retesen mutatta ki a mitológiai Pügmalión, Oidipusz, Galathea, Danaida
és Boreász, illetve Páskándi-féle változatuk egyezéseit és lényegi kü-
lönbségeit. Szerzőnk, céljának megfelelően, szabadon, „félíg-kész“ ter-
mékként használta fel a mítosz-elemeket, jelképes történeteket és figu-

rákat, úgy és annyit módosított rajtuk, amennyit mai kérdései és választai szempontjából szükségesnek vélt. Nem hessenthetjük azonban el gyanúnkat, hogy e szükségleten túl, az egyszer felcsillant és megszeretett ötlethez ragaszkodva, a „mitológiai játék“ játék-voltával némi-képpen vissza is élve, Páskándi ragyogtatni akarta szellemét-szellemességét. Egyébbel nemigen tudnám magyarázni, miért volt szüksége a Pügmalión-motívum Oidipusz-mitosszal való összekapcsolására, miért kellett a páratlan szobrászt éppen e sajátosan tragikus sorsú királlyal szembeállítania. Igaz, így Galathea és környezete eljátszhat a gondolat-lal, a köből életre varázsolt lány milyen rokoni szálakkal is kapcsolódik teremtetőjéhez, Pügmaliónhoz, a szoborhoz követ adó Oidipuszhoz, illetve a mester tanítványaihoz — de valljuk be, bármilyen tetszetősek ezek a párbeszéddek, inkább a szofisztikához, mint a dialektikához állnak közel.

Szerencsére azonban nem ez a lényege Páskándi drámájának. Ez csak a görög tragédiák híres sorsszerűségét hivatott sejtetni (ennek megfelelően a király többször szorong, s a vészes jövőre utalások is történnek) — itt a tragédia Pügmalióné és segédjéé, a művész- és politikus-sors között ingadozó Boreászé. Pügmalión útja, vívódása az egyértelműbb, ezt nevezi meg maga Páskándi is a darab központi problémájaként: „mit és mennyit kérhet a művésztől Oidipusz király cserébe azért, hogy követ ad szobraihoz?“ Alkotás és szabadság, tehetség és hatalom viszonya izgatja igazából Páskándit s költőien szép szövege nyomán az olvasót és nézőt (nem pedig Galathea „rokoni“ viszonya egyik vagy másik férfihoz), és minden, ami ezzel kapcsolatos, művészi egységbe is szerveződik a három felvonás folyamán. Tehetség és önkifejezés, a tehetség határai, megnyilvánulási módjai — ez Boreász. Tehetség és önkifejezés, a tehetség külső korlátai — ez meg Pügmalión. E bonyolult problematika megvilágításához van szükség Oidipuszra, aki nem akármilyen, hanem a felvilágosult zsarnoki hatalom képviselője: „Csupán ő kapott ekkora szabadságot — mondja Pügmaliónról —, mert tudtam, hogy a tehetsége kéri; a többieknek nem lett volna mit kezdeni vele.“ És tovább: „Pügmaliónt nem kényszerítettem, szobraiban szabadságot adtam, szabadsággal körüludvaroltam, s mikor megkértem, készítsen rólam szobrot, tudtam, ha egyéb nem, hát hálából megadja, mi engem illet...“ A főpap Isztész („Isten kémje a halandók között“) és a királyi tanácsos Epigonész különösen az első és a harmadik felvonásban mondanak ki megdöbbentő igazságokat, melyek a dráma cselekménye folyamán be is igazolódnak. („A jámbor szorgalmasokat, a szófogadókat gyűjtsd magad köré, kikben annyi tehetség sincs, mint a körömfeketéje, de tudják ezt, s ezért hűséggel bizonyítanak. Ezekről ugyan ne várj szikrázó szellemet, de hátad mögötti szót, gyilkos mosolyt és árulást se várhatsz.“) A szánalmas Kajax, a királyi mellszobrotkat sorozatban gyártó mesterember karikatúra-alakja egészíti ki a galériát.

Páskándi Géza a mitológiából és közvetlen ihletből kitűnő drámai szituációt teremtett — kár, hogy ezt nem tudta saját tehetségéhez mérten kiaknázni. Azt, amiért K. Jakab Antal olyannyira megdicsérte, „a motívumoknak, eszméknek, drámai helyzeteknek drámairodalmunkban páratlan bőségét“ nem minősíthetjük csak pozitíve, hiszen ez a

zsúfoltság éppúgy zavaróvá válik egy adott ponton, mint ahogy fölöslegesen nyújtják a darabot a konvencionális, üres jelenetek (Danaida és Küx valamennyi jelenése). Amennyire elítélendő a kritikus értetlenség a történelmi és mitológiai drámákkal szemben, annyira ártalmas a bíráló mindent-megértése, a kritikai elemzés helyettesítése az alázatos szövegmagyarázással, a szerző védelme — nemcsak a színház, hanem saját hibái ellenében is. Az viszont kétségbevonhatatlan, hogy a kompozíció bizonytalanságáért bőségesen kárpótolt Páskándi drámájának maisága — amely magávalragadó költői szövegben érvényesült.

Az egységesebb, szilárdabb kompozícióban megvalósuló időszerűséget kell hangsúlyoznunk. A nagy játékosról szólva is — már csak azért is, hogy valamelyik színházunknak végre kedvet csináljunk az eredeti tehetségű Kocsis István drámájához. Akárcsak novelláiban és előző két (szintén színpadra méltó) darabjában Kocsis most is erkölcsi kérdést fejezhet, ezáltal azonban túlmutatva az egyén helytállásán. Kitűnő hőst választott drámájához: Martinovics figurája a történelmi emlékezetben szintén már-már mitologikussá nőtt — irodalmunkban nem véletlenül tér mindegyre vissza. (Bánffy Miklós drámája például föltétlenül Kós Károly Budai Nagy Antala mellé kívánkozik.) Martinovics sorsa: a nagy eszmék és nagy árulások drámai példája. Kocsis nem követi végig ezt az ellentmondásos utat, ám a börtönre korlátozódó cselekményben, nagy monológokban, monológokká önállósuló párbeszédekben izgalmasan szembesíti egy rendkívüli képességű, jövőbe látó nagy ember politikai illúzióit a megmásíthatatlan valósággal. Mert hiába hiszi azt Martinovics, hogy a „jó császár“, naiv módon, belemenne a játékba, segíteni fogja az ő forradalmi terveinek megvalósulását — ebből a politikai tévedésből csak szüntelen kompromisszumok, akaratlan árulások következhetnek, amelyeket a végső bukás, a hóhérbárd zár le. A XVIII. századi jakobinus vezér sorsa, politikusi nagysága és emberi kicsisége itt már nem partikuláris tanulságokkal szolgál, hanem ugyanarra az erkölcsi szintre emelkedik, amely Páskándi drámáját bekapcsolja a kor Sartre, Camus vagy Dürrenmatt nevével, műveivel jelzett áramába.

Kocsis István A nagy játékosra egyelőre még színházi gazdáját keresi, de ha végre gazdára és jó gazdára lel, az a romániai magyar dráma nagykorúsítási ünnepe lehet.

Kövesi

A román nyelv tanításának újabb kézikönyve

Közhelyszerű immár az a megállapítás, hogy a nyelvtanulás és a nyelvismeret napjaink egyik legégetőbb kérdése. Az mind a szakmai tevékenységben, mind a mindennapi élet más területén meg szórakozás alkalmával is. Ha ez igaz általánosságban, mennyivel inkább igaz a mi esetünkben a román nyelv tanulásával, elsajátításával kapcsolatban. Hiszen számunkra a román nyelvnek mint második, ún. ikernyelvnek az ismerete napi tevékenységünkben, sőt nemegyszer szórakozásaink alkalmával ugyancsak szükséges és hasznos, egyenesen nélkülözhetetlen. S mivel ilyen széles területét fogja át életünknek, behatóan meg kell ismernünk. Ebben az ismeretszerzésben és az ismeretek tudatosításában siet segítségünkre Ádám Zsigmond könyve.*

A munka elsősorban azokhoz a tanerőkhöz és közvetve tanulókhöz szól, akik az iskolai oktatás rendjén foglalkoznak a román nyelv tanításával, tanulásával. A szerző azt tűzi ki célul, hogy bemutassa az anyanyelv hatását a román irodalmi nyelv beszélt változatára a kétnyelvűség kezdő fokán. A kérdést elsősorban gyakorlati-módszertani alapon tárgyalja, de — különösen a bevezető részben — számos elméleti vonatkozásra is ki kell térnie. Éppen ezért mutat rá mindenekelőtt arra, hogy a nyelv nyelvi jelek rendszere, és mint ilyen az emberek közötti érintkezést szolgálja. Tehát társadalmi jelenség. Sőt célja is társadalmi, hiszen azért beszélünk, hogy megértessük magunkat. Ehhez pedig nem használhatjuk önkényesen a nyelvi jeleket, mert a szavak, szerkezetek megválogatásában korlátoznak a nyelvben érvényes, a közösségben általánosan ismeretes, meglévő szabályszerűségek. Ezeket viszont a társadalmi gyakorlat alakította ki és szentesítette, illetőleg alakítja és szentesíti időről időre.

A nyelv ugyanakkor — amint azt a marxista filozófiából tudjuk — szoros kapcsolatban van a gondolkodással, így hát a beszéd lélektani folyamat. A nyelv szavakban, szerkezetekben, mondatokban rögzíti a fogalmakat, az ítéleteket meg a különböző közléseket. S jöllehet a gondolkodás formái általános emberiek, mert azonos törvényszerűségek érvényesülnek bennük, a nyelvi formák mégis minden nyelvben különbözőek. Ennek az a magyarázata, hogy az objektív valóságot tükröző fogalmak, ítéletek, egyáltalán gondolkodási formák és maguk a dolgok, jelenségek, az esetek túlnyomó többségében nincsenek oksági viszonyban a nyelvi, kifejezésbeli formákkal. Ilyen ok-okozati viszony csak a hangutánzó és hangulatfestő szavakban figyelhető meg. Ennek a hangsúlyozását a szerző minden bizonnyal egyrészt azért

krónika

◆ *Tavaszi a Hargitán...*
„Több mint 20 000-en ünnepele-
tek, szórakoztak a dal, a tánc,
az ifjúság zsongódi fesztiválján“
— olvashatjuk a megyei lap
beszámolóját. Mindez szokványos
valamire vall, ilyen soka-
dalom nem ritkán gyűl egybe
itt vagy ott. Hanem a Hargita
megyei műkedvelők zsongódi ta-
lálkozója mégis több volt. A
kulturális bemutatón Tölgyes
és Gyergyó, a Küküllők és a
Nyikó völgye, a Sóvidék és
Kászón, Gyimes és Csík kül-
dőttei vonultak fel, olyan fal-
vak, bányatelepek, fűrdőhelyek
és kisvárosok, ahol még da-
lollják az ősi énekeket, penge-
tik a citerát, járják a csűr-
döngölőt, viselik a rokokót,
ahol a pásztor még farag s e-
gyik-másik bányász sókristá-
lyokat csiszolgat, festeget sza-
bad idejében.

Amikor e táncosok dobogóra
léptek vagy amikor színes vi-
seletükben felvonultak, nem-
csak tudásukat mutatták be,
hanem hitet tettek ősi kultú-
rájuk, értékes hagyományaik,
dalban felcsendülő anyanyel-
vük mellett, s mintegy jelez-
ték, hogy a Texas feliratú tra-
péz nadrág vagy a kérészeletű
dívat-dalok áradata mellett lé-
teznek és virul egy másik, ma-
radandóbb, mélyebb, emberség-
ápoló és nép-megőrző kultúra
is. Egyik-másik megnyilvánu-
lás pedig egyenesen szimboli-
kussá nőtt e nemes vetélke-
dés. A sajátosan zárt települé-
s, a közismerten hagyomány-
őrző Gyimes csángó kórusa a
vidék dalain kívül elénekelt
— meglepő átéléssel — egy
középkori madrigált is. Mire
utal ez, ha nem arra, hogy
mély és szoros a kapcsolat a
népi és a magas művészet
közt s a klasszikus zene meg-
értéséhez sokkal inkább a nép-
dalokon át vezet az út, mint
egyik-másik híg, üvöltésre, vo-
naglásra építő tánczenén?

* S. Ádám: *Probleme specifice ale predării limbii române în școlile și secțiile cu limba de predare maghiară*. Editura didactică și științifică. București, 1969.

krónika

Az ünnepi szónoklatok, beszámolók megemlítik, hogy ez már a második kulturális seregszemle, és új hagyomány születéséről szólnak. Őszintén kívánjuk, hogy reményünk valóra váljék. Abból pedig, hogy e vetélkedőt fővárosiak és kolozsváriak, brassóiak és marosvásárhelyiek is sokan megtekintették, arra következtetünk, hogy a fesztivál jelentősége túlnő a megye határán. És valóban, a Székelyföld legsajátosabb, a hagyományokat és a népi kultúrát leginkább megőrző tájainak seregszemléjén messzi vidékek lakói is okukhatnak a közművelődés fejlesztése tekintetében.

◆ *A pozsonyi vár évszázados falai között megnyílt a XX. század követkeként: a „Bartók és Szlovákia” című kiállítás.*

A több mint félezer dokumentum, az egykorú kéziratok, jegyzetek, kottaskiccek, műsorfüzetek, fényképek szemléltetik, milyen erős szálak fűzték a nagy magyar zeneszerzőt és tudóst e vidékhez és népeihez. Feleüdvézik Bartók ifjúságát, pozsonyi éveit, első sikereit. Batka János szerepét, indulását a Kossuth-szimfónia (első nagyobb lélegzetű műve) időszakában, első hosszabb népdalgyűjtő körútját s azt a kevésbé ismert ténnyt is, hogy első népdalfeldolgozásai is itt jelentek meg. Bartók itt bizonyosodott meg végérvényesen a közép-európai népi dallamok rokonságáról és kölcsönhatásáról. Felismerése, hogy a sok hasonló dallamban közös sóhaj és bánat, közös vágyak csendülnek fel más-más nyelven, a népek testvérré válásának szent eszméje, mint tudjuk, egész életét meghatározta. Valóban, „az egyszerű magyar, szlovák és román ember évszázadok gondját és örömét

tekintette szükségesnek, hogy állást foglaljon egyes szemantikus irányzatok képviselőinek téves nézetei ellen, másrészt meg amiatt, mert másként nem érthető meg pontosan a nyelv és a gondolkodás viszonya.

A kifejtettekre támaszkodva megállapítja, hogy különbségek figyelhetők meg az anyanyelv és valamely más nyelv elsajátításában. A gyermek ugyanis a környezet tárgyait, jelenségeit az anyanyelvi formákkal együtt ismeri meg beszédtanulás közben. A másik nyelv megtanulásakor a már megismert fogalmakra támaszkodva sajátítja el a szavakat, kifejezéseket. Valójában tehát a gondolati egységnek más anyagi burokba öltöztetéséről van ilyenkor szó. De a nyelvtanulás kezdeti fókán az anyanyelvén gondolkodik, és majd csak egy későbbi fokon, a kétnyelvűség magas fókán jut el oda, hogy ne anyanyelve nyelvi formáiban gondolkodjék. Ekkor már — hogy úgy mondjuk — „azonos” értékű a két nyelvi rendszer a beszélő tudatában, és ezek a nyelvi rendszerek állandó kölcsönhatásban vannak egymással. Amíg azonban ide elérkezik, a bilingvizmusnak több fázisán kell átmennie.

Ádám Zsigmond a lélektani vizsgálatok eredményeinek felhasználásával azt fejtí ki, hogy a folyamat két módon mehet végbe. Mégpedig ún. közvetett módon, amikor is a beszélő az anyanyelvén gondolkodik, és beszéd közben lefordítja a másik nyelvre az anyanyelven kialakított szöveget. A másik mód az, amelyben már csak a tartalom hű kifejezésére kell összpontosítania figyelmét, ugyanis a nyelvi kifejező eszközöket intuitív módon birtokolja és használja. Ebben az esetben közvetlen kapcsolat van a gondolkodás és a másik nyelv jelrendszerének gyakorlati alkalmazása között. Az egyik fokozatról a másikra való átmenet Ádám Zsigmond megállapítása szerint hirtelen következik be.

Természetesen más a helyzet akkor, ha a nyelvet tanuló az elsajátítandó nyelvet beszélők környezetében él. Ilyenkor az első fázis időtartama nagyon megrövidül, és észrevétlenül alakul ki a fejlettebb állapot, a más nyelven is történő gondolkodás. Könnyebb a dolga annak, aki valamely rokon nyelv megtanulására vállalkozik, mert számos rendszerbeli egyezés van anyanyelve és a másik nyelv között. A más-más rendszerű nyelvek sajátosságait nehezebb tudatosítás esetén is pontosan, helyesen alkalmazni a folyamatos beszédben. Állandó interférenca érvényesül használatukban.

A tanulmányozott kérdés szűkebb értelemben két probléma elméleti megoldását igényli: a román—magyar nyelvi kölcsönhatás, valamint a kétnyelvűség kérdését. A könyv feladata az első kérdés vonatkozásában sajátos, mert csak az anyanyelvnek, jelen esetben a magyar nyelvnek a románra gyakorolt hatását hivatott vizsgálni a magyar anyanyelvűek román beszédében. Olyan kérdés, amellyel eddig behatóan és szakszerűen nem foglalkoztak.

A bilingvizmust már több szakember tanulmányozta. E tekintetben mindenkéltű azt tisztázza, hogy beszélhetünk természetes és műveltségi alapon kialakult kétnyelvűségről. Természetes kétnyelvűség ott figyelhető meg, ahol a második nyelv elsajátítása kora gyermekkorban kezdődik, és a népi együttélés

következtében a hatás állandósult. Ilyen kétnyelvű beszélők például hazánkban a moldvai csángók és egyes vegyes lakosságú erdélyi települések magyar ajkú lakosai.

Műveltségi úton az iskolai oktatás, a közös munkahely, a románok és magyarok közti közvetlen kapcsolat, a közigazgatás, a közös szórakozási lehetőségek kihasználása révén válnak kétnyelvűvé hazánk magyar lakosai.

A kétnyelvűség ugyancsak különböző fokú lehet, kezdve a gyenge nyelvtudástól a második nyelv — mondhatnók — „tökéletes“ birtoklásáig. A könyv szerzője az iskolai oktatásban megfigyelhető jelenségekkel foglalkozik behatóan, és arra törekszik, hogy ezen a téren segítse tanulóinkat a román nyelv menél tökéletesebb elsajátításában.

A szerzőnek most ismertetett könyve előtt is jelent már meg egy — Balázs Jánossal és Balázs Lászlóval közösen szerkesztett — hasonló célzatú kézikönyve *Helyesen románul* címen. De már megelőzőleg is közöltek a kérdéssel kapcsolatos cikkeket, tanulmányokat. Ezekre a szerző hivatkozik, és tanulságait hasznosítja mostani munkájában. Nem utolsósorban a bennük észlelt hiányok készítették a könyv megírására. Munkáját a következőképpen végezte: áttanulmányozta egyes közép- és felsőfokú tanintézmények növendékeinek 1177 írásbeli dolgozatát, mint román szakos tanár éveken át figyelte a tanulók és egyetemi hallgatók kiejtését, és külön is kikérdezett bizonyos anyagot 50 magyar anyanyelvű személytől. Közöttük — a tanulók mellett — volt néhány olyan üzemi munkás, aki viszonylag gyöngén beszéli a román nyelvet. A fő forrás azonban az említett írásbeli dolgozatok szövege volt.

Nem lehet célunk, hogy tüzetesen számba vegyük a hang-, szó-, alak- és mondattani jelenségekkel kapcsolatos észrevételeket, bár erre is sort kerítünk szemelvényesen a továbbiakban. Előljáróban azonban egy olyan megállapítást emelnék ki, amelyet a szerző ugyan főként módszertani ok miatt iktat munkájába, de rendszertani szempontból szintén igen fontos. A nyelv elemeinek rendszerbeli szerves összefüggésére gondolunk. Egy példa mindennél világosabban megérteti a lényegét. A szerző egyik példáját idézem. A magyar anyanyelvűek gyakran cserélik föl ejtésben — és írásban — az *ă* hangot az *e*-vel és ehelyett: *să cumpere* 'hogya vásároljon' vagy *să rezolve* 'hogya megoldja' a szó végén ugyancsak *ă*-t ejtenek. Ez, mondja Adám, hangképzésbeli hiba, de egyben alakrendszeri vétség is. Ugyanis a *cumpără*, *rezolvă* hangalak *să* nélkül használt és 'vásárol, megold' jelentésű, más módban levő igealak. A jelenségek ilyen szerves összefüggésére jó előre föl hívunk a figyelmet, mert számos más esetben találkozunk vele anyanyelvünk és — amint láttuk — más nyelvek nyelvtanában, nyelvrozserében is.

A könyv nagy része a román és a magyar nyelv hangrendszerének, szóképzésbeli és alak-, valamint mondatszerkezeti sajátosságainak a — némiképpen tipológiai jellegű — párhuzamos bemutatásával igyekszik a legfontosabb ismereteket nyújtani, illetőleg a helyes használatot tudatosítani. Például a hangrendszerrel kapcsolatban ismerteti a magyarban

népdalokba sűrítő hangja“ lett Bartók legtitésztább forrása.

A szlovákiai kiállítás hű Bartók szelleméhez, ma is csaknem olyan időszerű — Adyval rokon — eszméihez, vall Bartók hallatlan kitarításáról. Bartók élete egy részének felvillantásával felcsillog az a sok „szent akarat“, amely végre megértést és testvériséget áhít e sokat szenvedett földrészen. A kiállítás híven tükrözi, hogy Bartók egész életével és alkotásaival a kölcsönös megbecsülésen nyugvó dunavölgyi harmóniát szorgalmazta. A kiállításról a pozsonyi Vasárnapi Új Szó hasábjain Csak tiszta forrásból címmel Szilvássy József fejtette ki gondolatait.

◆ Kolozsvári zeneszerzőket, konzervatóriumi tanárokat, karmestereket, kritikusokat, irókat hívott meg június 3-ra a Korunk szerkesztősége, hogy megvitassák a hazai magyar operaszerező problémáit. Mi a magyarázata annak — tette fel a kérdést rövid vitaíndító előadásában László V. Ferenc —, hogy az utóbbi évek örvendetesen gazdag drámatermésével szemben operaszínpadunk mindössze egy-két ősbemutatóval dicsekedhet?

A hozzászólók egy része mindenekelőtt a műfaj sajátos tehertételeiben, a zeneszerzői koncepció és a megfelelő szövegkönyv ritka egymásratalálásában, a nagyközönség izlésbeli visszamaradottságában kereste a választ. Mások, így Vermesy Péter, Terényi Ede vagy Junger Ervin, a műfaj sorsáért felelős intézményekre, elsősorban a kolozsvári Állami Magyar Operára hárították a felelősséget. Deák Tamás szerint az opera művészeti titkár-sága nem rendelkezik azzal a hozzáértéssel, amely feljogosítaná a beérkező partitúrák elbírálására, vagy képesség tenné

krónika

arra, hogy tényleges segítséget nyújtson a szerzőknek művük kivitelezésében. Másrészt az Opera semmiféle szerződéses kötelezettséget nem vállal a szerzőkkel szemben, semmiféle biztosítékot nem nyújt arra nézve, hogy — sokszor több éves — fázadozásaiukat anyagi és erkölcsi siker koronázza majd. Nem az a baj, hogy nehéz megtalálni a zenéhez a jó librettót, hanem az, hogy senkinek sem áll érdekében operát szerezní vagy librettót írni. Hary Béla karmester — az opera szempontját érvényesítve — felhívta a figyelmet azokra az akadályokra, amelyek az Opera művészeti vezetőinek többrendbéli hivatali alávettetsége, a túlduzasztott adminisztráció, a központi fórumok felesleges aggályoskodása, hosszadalmaskodása gördít egy-egy mű bemutatása elé.

Balogh Edgár a szerkesztőség részéről a vitát berekesztve, megállapíthatta, hogy egy dologban feltétlenül egyetértenek a jelenlevők: célszerű volna azzal az indítvánnyal fordulni az illetékes intézményekhez és szervekhez (a kolozsvári Állami Magyar Operához, a Művelődés- és Művészetiügyi Állami Bizottsághoz és a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsához), hogy írjon ki operapályázatot (lehetőleg több válfajára: egész estés betöltő, egyfelvonásos és vígoperára) a hazai magyar zeneszerzők részére.

hiányzó hangok helyes képzését, ejtését (*e, ä, i, ea, oa, eau*). Ennek kapcsán párhuzamba állítja a két nyelv hangrendszerét, és rámutat arra, hogy a románban nincsenek hosszú magánhangzók. Ez a tény számos esetben helytelen hangképzéshez vezet a magyar beszélők ejtésében. Hasonló észrevételeket olvashatunk a magyarban hiányzó mássalhangzók terén. A magyar *ty, gy* például nem azonos képzésű a román nyelvbéli, hasonló hangzású lágyított ejtésű *t, g* hanggal. Emiatt gyakran történik hanghelyettesítés. A magyar beszélő Györgye-t ejt a román *Gheorghe* helyett. Minthogy másak a magyarban a hangsúlyviszonyok, e téren szintén észlelhetők hibák. Az ejtésbeli helytelenségek a maguk rendjén helyesírási hibákhoz, olykor nyelvtani hibákhoz is vezetnek. Például az *alți* meg az *alții* más-más jelentésű a románban, másként írjuk és másként is ejtjük a két szóalakot. Az *alți*-ban a *-ți* hangkapcsolat lágyított *c*-nek hangzik, az *alții*-ban pedig kiejtjük a szóvégi *-i* hangot. A magyar beszélő — mivel a magyarban az *-i* hangot mindig kiejtjük — mindkét alakban hangoztatja a szóvégi *-i-t*, és az ejtésbeli hiba helyesírási hibát is eredményez, sőt nyelvtani vonatkozása miatt értelmileg is zavart okoz. Számos más példával igazolja a könyv, hogy a helyes ejtés hogyan járul hozzá a helyesírás elsajátításához, a nyelvtani alakok helyes alkalmazásához. Egyben pedig tudatosítja, hogy küzdenünk kell az anyanyelv ilyen jellegű, helytelen nyelvi formákat kialakító hatása ellen.

Érdekes párhuzamokra utal a szerző a szókészlet területén. Itt nem annyira a szókészlet eredet szerinti összetételében mutatkozó jelenségekre gondolunk, hanem arra, hogy a szókészlet struktúrájában milyen hasonlóságok vagy éppen különbségek figyelhetők meg, amelyek a magyar anyanyelvű számára nehézséget jelentenek a román nyelv tanulása, helyes, szabatos használata közben. Elég talán a szinonima-sorok közötti viszonyra hivatkoznunk. Ilyen példák olvashatók a könyvben: a román *zupadă — nea — omăt* sornak a magyarban *hó, az odaie — cameră* párnak *szoba, a coace — a frigé — a prăji* sornak (meg)süt — *pirít* felel meg, és így tovább. Ebből adódik, hogy a magyarok nem mindig tudják a legmegfelelőbb szinonimát kiválasztani, mert a szinonima-sorok eltérnek egymástól. Különösen nagy nehézséget okoz ez a nyelvet gyöngén vagy kezdő fokon beszélők számára.

Hasonló a helyzet a származékos alakok meg az igés kifejezések esetében. Vannak azonos vonzatok, pontosabban állandó határozós szerkezetek, mint például: *ce vînt te-a adus pe la noi?* — „mi szél hozott felénk?“, *adună-ți mînjîle!* — „szedd össze az eszed!“, *ce te-a apucat?* — „mi lelt? mi van veled?“ De van számos más-más típusú vonzat, és ezeknek a használatában mutatkozik a legtöbb nehézség. Emiatt használnak a román nyelvet kevésbé ismerők a románban idegenszerű kifejezéseket. Ilyenek például: *am pregătît notițe bune*, ehelyett: *am făcût... am luat notițe bune; am ajuns rezultate bune*, ehelyett: *am obținut...* (a példák Ádám Zsigmondéi).

Ugyancsak kiragadott példával illusztráljuk az alaktani jelenségekkel kapcsolatos kérdéseket. Itt egyik sajátos különbség abból adódik, hogy a ma-

téka

Balázs Sándor

Humor és filozófia

gyarban nincs nyelvtani nem, a románban viszont van; másrészt meg az egyeztetés részben éppen emiatt nem azonosan történik a két nyelvben. Továbbá a magyar szintetikus és ragasztó típusú nyelv, a román hajlító és analitikus típusú és így tovább. Mindezek a különbségek oda vezetnek, hogy az anyanyelvi morfológiai formák érvényesülnek román beszéd alkalmával is az egyén nyelvhasználatában. Példaként idézi: *vă rog doi bilete*, ehelyett *vă rog două bilete*. De ugyanígy idézhetnénk példát a névelőhasználatról és más jelenségekkel kapcsolatban. Mind ugyanezt bizonyítanák.

Végül a mondatszerkezeti kérdésekkel kapcsolatban csak annyit említenék meg, hogy egyebek mellett elsősorban a mondatrészek sorrendjében követünk el hibát. A magyarban a jelző például általában megelőzi a jelzett szót, és azt mondjuk: *jó gyermek, szép leány*. A románban a minősítő elem követi a minősítettet: *copil bun, fată frumoasă*. Ha megelőzi, nem közömbös hangulatú közlésről van szó, vagy pedig más jellegű a szerkezet. Például *bunul copil, frumoasa fată, frumoasă fată*, amit magyarul talán így adhatunk vissza: *szép (egy) leány!*

A tényanyag értékesítésekor a szerző elsősorban arra törekedett, hogy módszertani vonatkozásban segítse a tanulókat, a tanulókat a román nyelv menéljében tökéletesebb elsajátításában. Ezért mindegyik fejezet végén található egy módszertani megjegyzéseket tartalmazó fejezet. Benne összegezi a bemutatott fontosabb jelenségeket, rámutatva arra, milyen módon kerülhetők el az anyanyelvi formák „betű szerinti” átültetéséből származó hibák.

A záró fejezetben a szerző hangsúlyozza, amit már a bevezetőben is kiemeltünk, hogy a román nyelv megtanulása nemcsak az írás-olvasás, hanem a folyamatos és szabatos beszélés fókán szintén elsőrendű igénye és feladata mindegyik állampolgárnak nemzetiségre való tekintet nélkül. Az együttélő nemzetiségek iskoláiban éppen ezért szükséges a modern audio-vizuális eszközök és módszerek megszerzése, illetve alkalmazása. Ehhez azonban más szempontok alapján összeállított programokra és tankönyvekre volna szükség, mert az új nyelvtanítási módszerek és eljárások másként nem alkalmazhatók sikerrel. És amint Adam Zsigmond megállapítja, a régi módszerek nem hozták meg a várt eredményt. Ahhoz, hogy a beszélés szintjén bírja egy tanuló a nyelvet, szükséges, hogy a beszédgyakorlatok, a programozott nyelvtanítás és egyéb modern eljárások megkapják méltó helyüket az oktatásban. Csak így alakulhatnak ki azok az automatizmusok, amelyek lehetővé teszik a kétnyelvűség magasabb fokának elérését már középiskolás fokon, ott is, ahol az adott körülmények miatt kevesebb a lehetősége annak, hogy a magyar tanuló gyermekkorban kétnyelvűvé váljék.

Reméljük, hogy ez a könyv, amely tudatosítja a román nyelv helyes használatát megnehezítő alapvető anyanyelvi formákat is, hathatósan hozzá fog járulni tanulóink román nyelvi ismereteinek gyarapításához, nyelvtudásuk tökéletesítéséhez, a román nyelv eredményesebb tanításához.

Gálffy Mózes

Sokan próbálták már a humor és a filozófia viszonyát meghatározni, fényt deríteni a nevetés és nevetetés elméleti alapjaira, okára, forrására. A szerző nem akarja nekünk a jó humor receptjét adni, sem újabb humorelmélettel gazdagítani bölcséleti és esztétikai irodalmunkat, hanem a kérdést történetiségében, társadalmi-filozófiai—esztétikai összefüggésében tárgyalja, magyarázatokkal ellátva. Munkájának értékét az is emeli, hogy az úttörők között van hazai viszonylatban, és hozzásegít az élet és a szépirodalom humorának tökéletesebb megismeréséhez. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

N. Giosan — N. A. Säulescu

Principii de genetică

Az örökléstan a biológiai tudományok törvényszerű felaprózódásának korában alaptudomány, melynek általános törvényei az állat- és növényvilágban egyaránt érvényesek. Ez az egyetemesség magyarázza az élettel valamilyen módon foglalkozó kutatók népes táborának fokozódó érdeklődését a genetika iránt; ezt az érdeklődést hivatott magas szinten kielégíteni a kötet.

A szerzők röviden áttekintik a nemesítő törekvések történetét, külön fejezetben mutatják be az élőlények természetes variabilitását és a változatosság felfedezésére szolgáló matematikai-statisztikai módszereket. Nagyobb teret szentelnek a mutációk kérdésének és a molekuláris genetika eredményeinek, valamint az alkalmazott örökléstan, a növény-nemesítés, az állattenyésztés és a humán-genetika bemutatásának. A kötet a tudomány hazai irodalmában egyedülálló genetikai szakszótárként is használható,

mivel a szakterület több mint 500 fogalmának meghatározását is közli. (Editura agrosilvică, 1969.)

Entz Géza

Die Baukunst Transsylvaniens im 11—13. Jahrhundert

Entz Géza nagyon fontos feladatot teljesített, amikor a XI—XIII. század erdélyi építészettörténetéhez a szükséges adatok összegyűjtésére és azok alapján e történet körvonalainak megvonására vállalkozott. A tanulmány hosszú évtizedekre terjedő munka eredménye, melyhez még 1950 előtt kolozsvári egyetemi tanár korában hozzájárult. Az első erdélyi várrendszer (rendszerint földvár) kialakulását és a legrégebb templomok történetét elemelve, arra a következtetésre jut, hogy a XI—XII. században az építészet a főtelepülési területeken, a Maros és a Szamos völgyében alakult ki. A XII. század második felétől kezdve az egyes központok jelentősebb építészete mellett egyre nagyobb számban tűnnek fel a kisebb települések falusi templomai. Különösen értékes a különböző helységek templomaira, várakra vonatkozó oklevéltári adatok összegyűjtése és közlése. A tanulmány történészek és művésztörténészek számára nélkülözhetetlen, alapvető munka. (Akadémiai Kiadó, 1968.)

Psihologia și viața

A pszichológia végérvényesen elfoglalta helyét a tudományok sorában, hozzájárulva a világ tudományos képének kialakulásához, gyakorlati alkalmazásai révén pedig egyre nagyobb szerepe van a mindennapi életben is. Ezt igazolja e könyv, melynek célja: megmutatni, hogyan segít hozzá a pszichológia az élet és a gy-

A századvégi kolozsvári Petőfi-kutatás (nevezhetjük Petőfi-iskolának vagy akár Petőfi-kultusznak is) számbavétele és kellő értékelése mindmáig elvágásra vár; mint ahogy nem volna érdektelen megrajzolni az iskolát teremtő tudós tanárok — Meltzl Hugó, Ferenczi Zoltán, Csernátoni Gyula — portréját sem.

Az eltelt nyolcvan esztendő alatt inkább csak emlékezések, a részteljesítményeket felvázoló méltatások, néhány mondatba sűrített értékelések villantották fel e több mint kétévtizedes bűvárkodás egy-egy mozzanatát. S ez is eléggé egyoldalúan történt. A kolozsvári Petőfi-kutatókat sokáig elsősorban csak mint szenvedélyes filológusokat, mint szorgalmas és lelkiismeretes adatgyűjtőket tisztelték, tartották számon. Nem alaptalanul; maradandóbbat valóban ezen a téren: a Petőfi-életrajz megírásában, Petőfi költészetének adatszerű feltárásában alkottak. Filológiai feltérképező munkásságuk jelentősebb, mint e költészetet értelmező írásaik. (Bizonyíték rá Ferenczi Zoltán háromkötetes Petőfi-életrajza.)

Az összehasonlító irodalomtudomány művelői újabban egyre gyakrabban emlegetik más tekintetben is a kolozsvári Petőfi-iskolát, a Petőfiért rajongó Meltzl Hugó 1877-ben Kolozsvárt megjelenő összehasonlító irodalomtudományi folyóiratát. A tizenkét évfolyamot megért *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapokról* (helyéről a tudományágban) Berczik Árpád írt szép tanulmányt 1961-ben *A világirodalom egy magyar koncepciója* címen (*Acta Universitatis Szegediensis*), nem sokkal ezután Vajda György Mihály tollából olvashattunk rangos helyen szakszerű számvetést (*Helikon*, 1964. 1). Ezért nem prezentáljuk itt a fiatal kolozsvári egyetemi tanár, Meltzl Hugó és a már idős tudós, Brassai Sámuel közösen alapított (kétször egyedül Meltzltől szerkesztett) folyóiratát; s talán azt is fölösleges hangsúlyoznunk, hogy e vállalkozás korigényt kívánt kielégíteni, amikor az irodalmi jelenségek összehasonlító vizsgálatát tűzte maga elé. (Csak két megnyilatkozásra utalunk: az 1874-ben létrehozott *Erdélyi Múzeum* a „jövő tudományá”-nak nevezi az irodalom ilyen tanulmányozását [1877. 18.]; az ugyancsak Kolozsvárt megjelenő *Hölgyfutár* című szépirodalmi hetilap pedig azt a szellemi belterjességet kárhóztatja, amelynek következtében irodalmunk külföld előtt még mindig „terra incognita”. Ennek a „szégyenletes helyzet”-nek a megszüntetését várja a szerző Meltztlék új folyóiratától, 1877. március 15-i cikkében.)

A több nyelven közlő *Acta Comparationis Litterarum* (a harmadik évfolyamtól ez a folyóirat főcíme) igyekezett is eleget tenni ennek az igénynek. Magát a lapot idézve: a minél sűrűbb „érintkezési pontok”-ról kívánt gondoskodni, segíteni egyúttal „a magyar költészet és egész irodalom izoláltságán”; úgy, hogy ment maradjon a „kődös kozmopolitizmus”-tól. Ebből az elképzelésből következik a folyóirat kettős — az előszóban is megfogalmazott — célkitűzése: 1. a

magyar irodalom ismertetése külföldön; 2. a legjobb külföldi írók, művek bemutatása a magyar olvasónak.

Villantsuk fel röviden, mit tett a lap Petőfi világirodalmi rangjának elismertetéséért, Petőfi külfölddel való megismertetéséért.

Az Európát járt Meltzl már a folyóirat megindítása előtt eljegyezte magát Petőfi költészetével. Alig húszéves, amikor egy kötetnyi Petőfi-verset megjelentet nemétül, majd külföldi tanulmányjáról hazatérve — a hetvenes évek közepén — több cikke, polémiája jelenik meg a kolozsvári *Magyar Polgárban* (a többi között jelentős Petőfi-tanulmánya Gyulai Pál ismert Petőfi-portréjáról). Az *Erdélyi Múzeumban* Petőfi műveinek kiadásához fűz kritikai megjegyzéseket, Petőfi halálának 25. évfordulóján tanulmányt közöl a folyóiratban, hazai és külföldi német nyelvű lapokban cikkezik Petőfiről, az egyetemen (rögtön ki-nevezése után) előadássorozatot hirdet a költő életéről, műveiről és a világirodalomban elfoglalt helyéről (az egyetem évkönyvében olvashatjuk előadásainak címét), s közben egy Petőfi-tanszék felállítását sürgeti a kolozsvári egyetemen.

A folyóirat szerkesztésére vállalkozó Meltzl Hugónak tehát már múltja van a Petőfi-kutatásban. Az első számot Meltzl *Aki a világ költészetébe bevezette a magyart* című, Georg Friedrich Daumerről, Petőfi ismert német fordítójáról írt méltatása vezeti be. Elismerően ír a Daumer „világköltészetet” bemutató válogatásában szereplő Petőfi-költeményekről („Addig a német irodalom még nem látott magyarból hasonló szép fordítást!”), s eredetiben közli a költőfordító Petőfit magasztaló levelét, Meltzl fordítói elveire jellemző, hogy meglehetősen szabad átültetéseket dicsér (amiért meg is bírálta), olyan fordításokat, amelyekben — az ő szavaival — „alig ismerni Petőfire: egészen Daumer termékei lévén”. (Ezt a felfogását két év múlva *A műfordítás alapelvei Petőfire való tekintettel* című tanulmányában fejti ki a lap hasábjain. A „legnagyobb becsű” fordítás a „költői reprodukció”, s a „hű fordítás” csak másodrangú — állapítja meg 1879-ben.)

Már az első számokban szembevetendő Petőfi költészetének előtérbe állítása, s az is, hogy a szerkesztő fordítások révén véli a leginkább megvalósíthatónak Petőfi lírájának „bekapcsolását” a világirodalom áramkörébe. Az első évfolyamban az olasz Cassone (később egyik alampunktatás) közli Az én pegazusom olasz fordítását egyik honfitársának tolmácsolásában, a szicíliai forradalom kitörését üdvözlő Petőfi-verset (*Olaszország*) maga fordítja le, Meltzl pedig a *Reszket a bokor, mert...* román, olasz és német fordítását mutatja be. De már ekkor feltűnnek a német, francia, spanyol, angol nyelvű Petőfi-versek. (Köztük a magyarul is először megjelenők.)

Az első évfolyamtól rendszeresen jelen van a Petőfinek szentelt külön rovat, a *Petőfiana*. A *Petőfiana* kizárólag Petőfire vonatkozó elemzéseket, tájékoztató jellegű összefoglalásokat és elsősorban Petőfi-fordításokat ad az olvasó kezébe; a magyaron kívül jórészt németül, olaszul, franciául, spanyolul, angolul. De nem hiányoznak a finn, svéd, kínai, cigány, örmény — s mint láttuk — a román Petőfi-versek sem.

korlat felvetette kérdések megoldásához. Az Al. Roșca pszichológus professzor irányítása alatt megjelent munka nem meríti ki az applikatív pszichológia minden problémáját, kiemeli a szélesebb olvasóközönséget érdeklő, gyakrabban felmerülő kérdéseket a nevelés, az ipari és gazdasági élet területén (a nevelés pszichológiai premisszái, a gép adaptálása az emberhez, a munkabiztonság, közvélemény, a tömegkultúra pszichológiája). A szerzők eleget tettek annak a nehéz feladatnak is, hogy a szigorú tudományos ismertetést közérthetővé, könnyen befogadhatóvá tegyék. (Editura științifică, 1969.)

Sükösd Mihály

Értelemiségi terepszemle

Ha előző kötetei zavarba hozták a recenzenseket, vajon milyen szerzői kategóriába illeszkedik is bele Sükösdöt, ez a könyv igazán fejtörést okozhat a skatulyázóknak: műfaji megjelölés nélkül, legfeljebb egy fejezetcímmel megkülönböztetve, egymás mellé kerül a két kultúráról szóló tanulmány, beszámoló egy nyugat-németországi utazásról, szociológiai eszmefuttatás és elbeszélés. Ez a „felemáság” inkább erénye, mint hibája Sükösd könyvének: itt valóban nem a szépirodalmi jelleg dominál (noha nemcsak novellában, hanem publicisztikában, esszében is irodalmian igényes!), hanem az értelemiségi magatartás: nyitott szemmel, mindennek befogadására készen járni a világban — de mindent kellő kritikával mérlegelni. Az alkotás bármely területén csak így lehet megtenni a következő, előrevivő lépést. (Magvető, 1969.)

téka

Banner—Jakabffy

A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája

Az 1954-ben, illetve 1961-ben megjelent első két kötet szer-
ves folytatásaként a Közép-
Dunamedence régészeti bibli-
ográfiájának III. kötete a szak-
irodalom 1960—1966 közötti
termését foglalja magába. Az
5938 cím a régészeti mozgalom,
tudománytörténet, múzeumügy,
régiségvédelem, történeti em-
ber- és állattan, valamint az
őskor, ókor, koraközépkor, ma-
gyar őstörténet s a halmok,
sáncok, földvárak tárgyköre
között oszlik meg. A cím, a be-
vezető, a tartalomjegyzék s a
fejezetcímek négy nyelvűek
(magyar, német, francia, orosz),
kielégítvén a méltán várható
nemzetközi érdeklődés igénye-
it. (Akadémiai Kiadó, 1968.)

Lukács Lajos

Garibaldival a szabadságért

Az 1848-as forradalom egyik
méltatlanul elfelejtett szerep-
lőjének emel maradvány emléket
Lukács Lajos, amikor
szakszerű kutatómunka alap-
ján megírja a vingarai születésű
Dunyov István életét. Kiemel-
kedő szerepe volt az Olasz-
ország egyesítéséért folytatott
harcban, az 1859. évi hadjárat-
ban, ahol kitűnt mint szervező
és mint harcos. Hitt a nép ere-
jében, tántoríthatatlanul ra-
gaszkodott a 48-as eszmékhez,
helytelenítette az emigráció
egyes vezetőinek külföldi se-
gységet váró politikáját. Egyet-
len lehetséges utat látott: a ki-
egyeztést, de nem a Habsbur-
gokkal, hanem a nemzetiségek-
kel. Dunyov életútjának bemu-
tatása során a szerző felcillan-
lantja a román fejedelemségek
fejlődésének és a tőlük ka-
pott segítségnek a jelentőségét
a magyar emigráció szerveke-
désében és működésében.
(Gondolat, 1968.)

Ez a poliglottizmus a világirodalom goethei értel-
mezéséből következik, s fő formája mindvégig az
átvevő nép szellemét tisztelőben tartó fordítás. Sőt
Meltzl az átvevő nyelv tájnyelvi sajátosságainak is
jelentőséget tulajdonított. Szerinte ugyanis (a *Pető-
fiana* egyik jegyzetében olvassuk):

„A dalnak minden universális remek szabása mel-
lett, megvan a localis coloritje“ (1882). Meltzl igye-
kezett is eleget tenni ennek a szempontnak: az egy-
kori kolozsvári napilapokban, folyóiratokban megje-
lentetett Petőfi-poliglottái között szép számmal talá-
lunk ilyen igényű (például Naszód környéki román
nyelvjárásban készült) Petőfi-fordításokat.

A *Petőfiana* — a rovat szerkesztőjét idézve —
„magasabb irodalmi célok elérésének“ eszköze szere-
zett volna lenni, egy minél teljesebb Petőfi-kép ki-
alakításának eleven fóruma. Önálló — kis formátumú
— folyóirattá nőtte volna ki magát, s Farnos Dezső
nagyenyedi főgimnáziumi tanár szerkesztésében je-
lent volna meg. Mindez azonban csak elképzelés
maradt: az összegyűjtött anyagból mindössze egy év-
könyv látott napvilágot (az Acta költsége) 1889-ben,
Petőfiana címen, ugyancsak Farnos Dezső gondozá-
sában.

Petőfire vonatkozó, kifejezetten összehasonlító jel-
legű tanulmány kevés jelent meg a folyóiratban.
Meltzl előbb említett, a műfordítás elvi kérdéseit
taglaló tanulmánya után említük meg az 1882-es év-
folyamból a *Lenau volt-e befolyással Petőfire?* címűt;
a német nyelvű tanulmány szerzője megmarad a
puszta egybevetésnél, a két költő verseit csak a hatás
szempontjából veszi szemügyre, s a végkövetkeztetés
is csak ilyen tekintetben érdeklí. Így jár el a többi
kolozsvári Petőfi-kutató is. Csernátóni Gyula például
ezt a címet adja a *Petőfi-Múzeumban* megjelent foly-
tatásos közleményének: *A rokon-helyek Petőfi Úti
jegyzetei és Heine Reisebilder-eiben* (1888), azzal a
célal állítva egymás mellé Heinét és Petőfit, hogy
bebizonyítsa: „Az ilyen összehasonlítás Petőfire nézve
egyáltalában semmi hátránnyal sem járhat.“ Ennek
igazolására sorra idézi és magyarázza a „rokon helye-
ket“. Ezt teszi Ferenczi Zoltán is a Petőfi és Horatius
„egyezéseit“ felmutató, alapos szövegösszehasonlítás
alapján megírt elemzésében (*Petőfi és Horatius.*
I—III. *Petőfi-Múzeum.* 1892), és alapjában ilyen a
Béranger és Petőfi viszonyáról közzétett írása is (*Bé-
ranger és Petőfi.* *Petőfi-Múzeum,* 1894).

A párhuzamosságokat és különbségeket vizsgáló
közlések, a mélyebb összefüggések keresése nélkül is,
a magyar összehasonlító irodalomtudomány útját
egyengették; Petőfi világirodalmi betájolása pedig
nemcsak a nagy magyar költőt ismertette meg a vi-
lággal: egyúttal a nemzeti irodalom egy tágabb hori-
zontú vizsgálatára serkentett.

Kozma Dezső

Egy majdnem Goncourt-díjas regényről

téka

A Goncourt Akadémia döntései körül elég sokszor kerekedik többé-kevésbé heves vihar. Így történt ez legutóbb is, amikor a „Tizek“ választása a derék Bernard Clavelra esett, a XIX. század emlékeit hordozó realizmus vagy tán inkább a naturalizmus tisztos művelőjére, akinek *Idegen fedél alatt* című regénye magyarul is megjelent, de feltűnést nem keltett. Aragon, a Goncourt Akadémia legújabb tagja, egy másik író támogatott, és amikor társai mégsem az ő jelöltjét tüntették ki, egy évi tagság után lemondott.

Aragon pártfogolta François Nourissier volt, aki ebből a lemondásból és a körülötte támadt meglehetősen heves sajtóvitából azt a nem lebecsülendő hasznot húzta, hogy már-már magával a díjjal felérő hírverés középpontjába került. Esélyes regénye, melynek címe *A ház ura*, hónapokon át a legkelendőbb könyvek jegyzékén szerepelt, az író pedig vigaszul megkapta a *Le Figaro littéraire* „Aranytoll“-díját (ezt az újkeletű díjat tíz kritikus — köztük olyan kitűnőek, mint Claude Roy, Alain Bosquet vagy a temesvári születésű François Erval —, továbbá tíz díjnyerő író és tíz könyvkereskedő ítéli oda).

Nourissier 1927-ben született. Első regénye 1951-ben jelent meg. Az ún. „huszárok“ csoportjában indult. Ez a kis irodalmi csapat az 1962-ben elhunyt Roger Nimier *A két huszár* című regényéről kapta nevét. Nimier a megszállt Németországban állomásozó egyik francia ezred históriáját mesélte el, szemtelenül és fölényesen. A „huszárok“ csoportja kettős tiltakozást képviselt: egyrészt az egzisztencialista sötétség, morbiditás, másrészt pedig az elkötelezettség ellen lázadott, követelve a szív, az érzés, a stílus szertelen szabadságát. Az ötvenes évek vége felé a támadó ifjak csoportja széthullott. Parádés és sokatígérő betörésük az akkori irodalmi életbe valóban huszáros volt: vad vágatással kezdődött, bösz kardforgatással folytatódott, de hamar kimerüléssel végződött. Nourissier maradt a csoport szinte egyetlen obszitos.

Néhány röpirat s három regény után trilógiába kezdett *Egy általános rossz közérzet* címmel. Az első kötet — *Kék, mint az éj* —, nem keltett különösebb feltűnést, de a második, amely az *Egy kispolgár* címet viselte, már elég nagy zivatart kavart. Ezt a szerző tudatosan váltotta ki; könyvében, amelyet maga nevezett „agresszív önéletrajznak“, pörére vetkőzött, és megbotránkoztatta a kis-, nyárs- és nagypolgári szemforgatók népes táborát. A trilógia harmadik kötete, az *Egy francia történet* (az idén magyarul is megjelenik Rónay György fordításában), mérsékeltabb, higgadtabb írás. Szakít az első kötet harcoss önéleplezésével, a kihívó kitárulkozással, de érdekesen és főleg kitűnő stílusművészettel meséli el a XX. század első felében élő átlagfrancia kiábrándult históriáját.

Judetele Romániei socialiste

Az országunk 39 megyéjéről szóló enciklopédikus gyűjtemény földrajzi, történeti, gazdasági, művelődési és kultúr-történeti áttekintést nyújt a szocialista Románia új arcáról.

A bevezető rész alap gondolata: az új közigazgatási—területi felosztást hazánk gazdasági potenciáljának gyors ütemű növekedése követelte meg. A szerkesztők érdeme, hogy az ismerethalmaz könnyen áttekinthető. Minden megye, valamint Bukarest municipium tárgyalásakor következetesen érvényesítik az alábbi szerkesztési szempontokat: a megye földrajzi fekvése, felszíne, éghajlata, vízrajza, talaja, ásványi kincsei, története, lakossága, gazdasági intézményei, gazdasága, fejlődési távlatai. A monografikus leírásokat az illető megye municipiumainak, városainak és községeinek (a hozzátartozó falvakkal együtt) felsorolása zárja be. (Editura politică, 1969.)

Hol ó hol

Tizenhárom jugoszláviai fiatal magyar költőt mutat be a *Symposion-könyvek* sorozatában megjelent antológia; közülük a legidősebb is alig múlt huszonöt, a legfiatalabb meg a husz évét sem töltötte be. Kialakult költő-egyénségekről nem is igen lehet beszélni tehát (bár épp a legifjabbak, Fülöp Gábor és Podolszki József versei keltik fel leginkább figyelmünket), rendkívül érdekes azonban az összkép. Természetesen valamennyien modern verset írnak — a Hid és az Új Symposion iskoláján meg a modern nyugati költészetten nőttek fel —, ám ez a modernség nemcsak formában, hanem költői magatartásban is megnyilatkozik: közvetítők nélkül, maguk akarnak szembenézni a világ dolgaival a külső és belső történésekkel. Ahogy kevésbé idősebb, de már ran-

téka

got szerzett költőtársuk, Tolnai Ottó írja az előszóban: „Legfiatalabb költőink jóval könnyörtelenebbek az előző nemzedéknél, melyet pedig éppen az álhagyományokkal való szakítása, a világunkhoz és önmagához való radikális viszonyulása tett népszerűvé.“ Az egyéni írói differenciálódással azonban leg többjüknek még ezután kell bizonyítania a másokkal (egy mással) össze nem téveszhető költői profilt. (Fórum, 1968.)

Miklós László

Néhány percig a reggel

A Miklós Lászlóval egyidősek tíz évvel ezelőtt indultak — ő mégis a Forrás második nemzedékéhez tartozik. A költői indulás, illetve beérés időpontja azonban nem értékmeghatározó. A Néhány percig a reggel kiegyensúlyozott, szép verskötet, egy halkszavú, de korszerűen gondolkozó lírikus első bizonyítványa. Nem döbben meg újító érdekességekkel vagy furcsaságokkal, de biztossá tesz, hogy nem is fogunk egy-két év múlva csatlódni benne. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

R. M. Albérés

Istoria romanului modern

A legnépszerűbb műfaj ma is a regény. S a legizgalmasabb feladatok közé tartozik e műfaj mai képének, problémáinak vizsgálata. A merész esszé fővonala fejlődéstörténeti, de a kronológiát mindig feláldozza, valahányszor az alkotás egy-egy kérdése közvetlen vagy távolabbi elméleti következtetések levonására nyújt alkalmat. Tétele, hogy a regény története a regényen kívüli e-

Az 1968-ban megjelent, majdnem Goncourt-díjas *A ház ura* ismét csak önéletrajzi elemekre épül, s a szerző nyugodtan beiktathatta volna az említett *Egy általános rossz közérzet* című ciklusába. Egy író-újságíróról szól, aki végre megvalósítja a család régi vágyát: házat vásárol a Provence egyik szép vidékén. A kettős szerkezetű regényben az elbeszélőn kívül megszólal egy ingatlanügynök parlagi hangja is, amely közvetlen mondókájával, bizalmas beszédstílusával népiesen ellenpontozza az író-narrátor bonyolult és árnyalt előadását. A kifinomult önkínzás és a nyers egészség eme duettje remek harmóniát eredményez. A mű alapmotívuma, mint szerzőnkél általában, itt is az életuntság, bizonyos civilizációs kör, félelem a környezettől, a családtól, a barátoktól és az idegenektől.

Nourissier kétségbeesése, depressziója nem vijjogó, undora nem a sarte-i émelygés, de szorongása mégis ugyanaz, mint a mai nyugati irodalom általános rossz közérzete. Nem tudja, mi bántja, nem tudja, mitől beteg, miért idegen minden és mindenki. Baját szesszel, futó kalandokkal, munkával, utazással szeretné orvosolni. Hasztalan. A kórkép sötét. Utolsó mentsvára ez a délfrancia villa lenne, de ebben is olyan rosszul érzi magát, mint a saját bőrében. A kövek is kopnak, a ház sem nyújt biztos menedéket. Itt is jelen van a halálfélelem, a szorongás a jövőtől, amelyről a szerző így vall: „Jövőnek nevezem, amit elhessegetek és tegnapnak, amit szeretek.“ Ez a szomorú lemondás, ez a múltbamerült keserűség feletébb jellemző arra a közérzetre, melyet Nourissier olyan szépen ábrázol.

Mert főerénye nem az epikai sodrásban, hanem a halk megfigyelésekben, az apró rezdülések feljegyzésében, az indulatok, álmok, sóvárgások és emlékek laza láncolatában van. Nemzedékének ő az egyik legjobb mondatötvezője: „verejtkezés nélkül ragyog, fanyarság nélkül szemtelen, ernyedten fölényes“ — amint egyik bírálója írja. Rossz közérzetét jó stílussal oldja fel. Nem az első művész, akinek önnön művésztete a gyógyszer.

Nourissier új regényen dolgozik. Ez is alighanem az elidegenedés körül forog majd, mert *Távolságtartás* a bejelentett címe.

Elnyeri-e ezzel a Goncourt-díjat?

Bajomi Lázár Endre

Műfordító és publicista

Valljuk be, hiányzott eddig a közös mérték Franyó Zoltán műfordítói tevékenysége és újságírása számára. Az ablaknyitás a világirodalomra, a líra egyetemének magyar érzékeltetése oszatlan elismerést váltott ki mindenütt, a lesüllyedés a kényszerű vidéki élet sajtódszungségébe azonban már ellenszenvet, sőt előítéleteket ébresztett nemcsak az irtalmatlan toll sebesültjei közt, hanem Franyó Zoltán barátai oldalán is, azok közt, akikért valójában mindig is küz-

téka

dött. A pitavali ellentmondást most egy szerencsés publicisztikai válogatás* oldja fel. A „cikkek és krónikák“ hatodfél évtizedet áthidaló láncsora az újságíró napi problematikájából és problematikusságából egy zaklatott művészet lényeges közügyi mondandóját emeli ki: az eredendő humánusmot. Máskor és másnál is figyelmeztettünk már a költő vagy novella- és regényíró nemegyszer elfelejtett vagy az irodalomból kitagadott publicisztikai hátvídekére, humuszára, s igyekeztünk megmutatni az összefüggést a cikk-politikum és a szépirodalmi önformálás között, most azonban egy különleges — és az adott esetben csodálatosan fennkölt — műfaj, a műfordítás tartalékaira és indítékaira tapinthatunk, s a tapasztalat ugyanaz: az esztétikum íve a közírás pilléreire támaszkodik, a széplélek valóságát közéleti magartatása (itt pontosabban: alap-magartatása) igazolja.

A nyitány nagyszerű: a huszonöt éves Franyó Zoltán jellemrajza Tisza Istvánról (*Don Quijote de la Geszta*) bármely mai társadalomkutató és lélekbúvár dicséretére válnék, bár a század elején teszi le a garast minden azótai parvenű hatalomvágyó fanatizmusának és végzetes törénelmi szerepének leleplezéséhez. A tanulmány 1912-ben jelent meg a *Huszádik Század* hasábjain, s amikor ma szerre felfedezük a magyar publicisztika nagy hagyományait, különösen illő és tanulságos a mai újranyomás. És tovább: nem kései visszaemlékezés, hanem friss élményközvetítés lep meg az 1915-beli frontriportok kegyetlen őszinteségében, abban a hitelességben, ahogy a katonatiszt-író akkor és ott talál vérben és halálban, mocsokban és bűnben élő emberséget (akaratlanul is eszünkbe jut a párhuzam Liviu Rebreanu, a ludovikás osztálytárs ugyanebből a témából indult pályájával). Ilyen előzmények után logikai következetesség már a kételkedés az őszirózsás forradalom polgári frazeológiájában, s a proletárforradalom köszöntése. Itt kapcsolódik egybe a költő és műfordító a politikussal: a *Ma* avantgardista irodalmi estjén elhangzott 1919-es előadás (*A külföld forradalmi lírája*) Nyugat formadivatjával Kelet társadalmi mondandóját szövegi szembe, amit persze könnyen lehetne antiintellektuálisan is megfogalmazni, Franyó Zoltán ihlettségében azonban az irodalomtörténet „legizgalmasabb processzusaként“ jelentkezik, s „versek egygyé testvériesült polifon kórusában“ húzza meg a magyar líra fejlődésvonalat.

Ifjúkora nagy történelméhez és jeleseihez fordul vissza a mai Franyó Zoltán emlékezete is, és ha valamit jobbnak ítélünk e jó kötetben, az éppen a kezdetek idézése. Nem zavar az anekdota, mely a voltakból mellékeseményeket és édes-bús csattanókat vág ki, fel-felvillantva a magyar háryáda társaskövetelményét, mert az írói varázslat éppen ezekkel az eszközökkel jelenít meg egy már belénk ivódott irodalomtörténeti közismeretet, s jólesik bejutnunk a volt dolgok emberközelségébe. Nem lesz kevesebb Juhász Gyula sem, Kiss József sem, ha kicsinységé-

lemek sorozatos befogadásának és a már asszimilált regényelemek szüntelen eltávolításának története, s ennek igazolására valóban gazdag tényanyagot vonultat fel: Charles Sorel, Richardson, Benjamin Constant, Balzac, Zola, Dosztojevszkij, André Breton, Dos Passos, Solohov, Szerafimovics, Robert Musil, Henry Jammes, Kafka, Pasolini, Moravia, Samuel Beckett, Dino Buzzatti — mindez csak néhány jellemzősül kiragadott név a könyv horizontjának és problémagazdagságának érzékeltetésére. (Editura pentru literatură universală, 1968.)

Paul Schuster romániai német író a bukaresti Ifjúsági Könyvkiadónál két kiadásban, majd a bécsi Styriánál és a Német Demokratikus Köztársaságban megjelent regénye német nyelvtérületen egyértelmű sikert aratott. Az Ot liter cujka rövidesen magyarul is megjelenik a bukaresti Irodalmi Könyvkiadónál.

* Franyó Zoltán: *A pokol tornácán*. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1969.

téka

Claude Roy

Défense de la littérature

A neves francia kritikus, akinek Klasszikusok társaságában című esszégyűjteményét magyarul is olvashattuk, újabb könyvének már a címevel kiváltja azt a nemes és termékeny nyugtalanságot, melyből szellemének ereje táplálkozik.

Az irodalom védelme — de akár apológiának is fordíthatnók — azt sugallja, hogy az irodalom mint szellemi, tehát nem kézzel fogható értékek termelése, s ennek következményeként mint hivatás és létforma igazolásra, védelemre szorul.

„Volt egyszer egy anya, egy olyan filozófusnak az anyja, akinek a könyvei megvilágították és átalakították az emberek sorsát és a tények menetét. De ennek a bölcselőnek az anyja, naphosszat irrogálni látván a fiát, így sírángozott: »Karl! is jobban tette volna, ha gyűjti a tőkét, ahelyett, hogy könyvet írna róla...«

Nem kétséges, hogy ezt az anekdotát az olvasóval cinkosan összemosisuló Roy milyen értékek védelmében idézi könyve bevezető soraként. Platónnal polemizál, aki író létére száműzte Köztársaságából a költőket; egy több ezer éve uralkodott kínai császártól az igen friss emlékeztető Hitlerig, akik könyvmáglyákat gyűjtöttek, az egyházatyáktól Savonaroláig és a technokratáig, mindenki ellenében, aki kezét és fegyvert emelt könyvre és íróra — Roy vállalja a mindenkor fenyegetett, de életképességét mégis mindig bebizonyító irodalom védelmét. (Gallimard, 1968.)

ben is megpillantjuk, s amikor — szerencsére több nekikezdésben — megered Franyó Zoltán nyelve az egykori barátról, Adyról, ujjonganunk kell a megfogható kép, a káprázatos valóság örömetől. Franyó Zoltán művészi arányok konkordanciájába tudja fűzni a kicsinyt és nagyot, a köznapit és ünnepit, s talán éppen itt találunk rá a műfordító-újságíró valódi ars poeticájára. „Ha életének tragikus fordulataival ismerkedel — írja Adyról —, úgy érzed, hogy minden szenvedés és gyönyörűség, hit, átok, túlhelyült paroxizmus és bénult keserűség, harc, szerelem, fennhéjázó gőg és kutyányi megalázkodás, önhittség és mások áztatása csak azért volt, hogy a nagy versben és az egymást kiteljesítő versek orkeszterében megszülessen egy új világ képe...“ Áll ez Franyó Zoltán esendőségére és művészi kiteljesedésére is.

Idézheti ugyan beszélgetését Tagorével vagy Rilkével (egy jelentős emlékirat körvonalai bontakoznak ki ebben a könyvben), de a forradalmak összeroppánása és a nyugati kísérletezések emigráns-csődje után Franyó Zoltán közeletről nem teremti újra magát, s szinte kettéválik: a lírai mezőny egyedülálló művészegyeniségévé hetedhét ország viszonylatában, s kis dolgokba begabalyodó zsurnalisztává Temesvárt. Nem arról van szó, hogy a régi polgári radikalizmus és a kommunébeli emberség világ-vállalása csökkent vagy tán éppen elhalt volna. A *pokol tornácán* cikksorozat-bizonylata mutatja fel a legjobban, hogy Franyó Zoltánnak milyen határozott a fővonala: a gazdasági válság mélységeiből a munkásság kivezető útja, a szocializmus felé kiált, vallja töretlenül a Szovjetunió fellendülésébe vetett humánum-hitet, kiáll drúzokért, riffkabilokért, abesszíniaiakért az imperialisták gyarmati merényeivel szemben, vétőt mond Hitlernek és a könyvmáglyáknak, szétmetszi az antiszemitizmus és a liberalizmus hazugságait, mozgósít a nacionalizmusok minden fajtája ellen (kár, hogy jellegzetes belpolitikai vezércikkei hiányoznak az összeállításból), igen ám, de mindez — stílusremeklésekkel, klasszikus retorikai fogásokkal, újságíró-bravúrokkal (mint amilyen a *Mecénások* vagy a *Felsőg, ne higgyen a frakknak!*) egyetemben — szinte zugokba rejtett, útszélen szorong, gizzel-gazzal keveredik, s nem emelkedik az országos szellemi vérkeringésbe, köztudatba. Egy Dienes László vagy Gaál Gábor körül góc alakul, jön Nyugatról Kuncz Aladár irodalmi atmoszférát, Kádár Imre színházat csinálni, Franyó Zoltán azonban a kisebbségben is peremre szorul, mert Temesvár a világfi-költő Tomija, s nem pótolhatja számára a romániai magyar irodalom centrumává fejlődő Kolozsvárt.

Most, igen, utólag — és végre! — kiderül, hogy a *Tíz perc meg a 6 órai újság* időnként mit rejtegetett (a sajtótörténet még felderítheti e lapok más, kommunista pártpolitikai rejtanyagát is), ez azonban nem változtat már a tényen, hogy az egykorú Temesvár csak egyben fókusz: éppen Franyó Zoltán műfordító művészetében. Ennek jelentősége azonban alaposabban ismert már, s ötvenéves irodalmiságunk történetírása nem is marad adósa. Már a jeles publicistát saját újságírása szigetelte el, olyannyira, hogy mondanójának kinceit úgy kell most kibányászni a feledésből. Erre az elszigeteltségre jellemző különben az eredetileg irodalmi központokban, neves írók ba-

téka

Mircea Ionescu

Istoria cărții românești

rati közösségeiben élő-mozgó Franyó Zoltán kimaradása a két világháború közt kisarjadt hazai magyar irodalom gondolati köreiből, kölcsönhatásaiból, polémiáiból, termő vonulataiból is. Mert ha Janovics Jenő írói olimpiánszán 1923-ban még világirodalmi távlatok vállalására biztatja is az erdélyi magyar írókat, egy év sem telik el, s már fikciónak, szép hazugságnak bélyegzi irodalmukat (*Erdélyi délibáb*), 1928-ban pedig eldörgi átkait minden fölött, ami készülődés szellemi felemelkedésre, erdélyi megfogódzás a múlt vagy jövő álmaiban, s amiben ma oly szívesen fedezzük fel önösszeszedésünk ám bírálható, de mindenesetre létformánkat modellező próbáit. A sok megegyezés ellenére itt különbözök élesen Franyó Zoltán negatív irodalompolitikájától Szentimrei Jenő kritikában aligha mérsékeltebb, de a honi magyar irodalom fejlődéséért felelősebb irodalmi publicisztikája (csak elő kell venni az ugyancsak nemrég megjelent *Sablon helyett csillag* egykorú írásait). Mégsem volt kár közreadni ezeket a Franyó Zoltán kisiklására jellemző — s mondhatnók (célozva *A démoni püspök*-cikkből adott keresztvezetésre): szabódezsői — kirohanásokat, hiszen türelmetlenségükben is jellemzőek arra a korra, melynek szellemi végletei közt végül is az erdélyi magyar írás realizmusa is megszülethetett.

Franyó Zoltán „irodalmon kívül“ rekedt publicisztikáját kitűnően elemzi és méltatja Méliusz József a kötet élén. Nemcsak a korrajzba való behelyezés talál, felmutatva sajtóbeli kötöttségének inkonzekvenciái ellenére is a Franyó-publicisztika lényegében erkölcsi, mert alapállásában humanista igazát. Ennél több éppen a publicista és a műfordító világirodalmár értékelő egybevetése. Mindez pontosan egybevág a ma, 82-ik életévében is termékeny Franyó Zoltán befejezésül közölt konfessziójával. *Vallomás-féle* ennek a címe, s ilyeneket olvasunk benne: „Manapság persze mindent másképp írnék meg, mint ahogy annak idején írtam: talán higgadtabban, a kontemplatív szemlélet számára szélesebb távlatokból. De akkor nem lehetett! nem volt szabad! Még a vidéki lap hasábjairól elröppent mondat is felelős volt önmagáért, mert hitet táplált vagy kétséget támasztott.“ Ez igaz. Hőskorokban szenvedélyes az írás, hitre és kételyre polarizál, csak a közömböst köpi ki a száján. Franyó Zoltán ma, a szocializmus magaslatáról tekintve vissza, legigazibb mivoltában reprodukálta magát, s ezzel új magyarázatot adott világirodalmi művészetének felbecsüléséhez.

A Nagy Összeférhetetlen

Új író tűnt fel irodalmunk láthatárán, roppant természetesen közeledett, s hogy elejét vegye kérdészködéseinknek, azt mondta: „Köszönöm, jól vagyok.“

E munka az első, s hozzátehetjük, sikeres szintetizálása a román könyvtörténetnek: egységes egészbe fogja mindazt, amit e kérdésben a szakkutatás eddig elért. A bevezető a Tattárakán talált, csaknem ötezer éves műltra visszatekintő, mezopotámiai kapcsolatokat eláruló agyagtáblácskákat, a görög és a római korból származó írásos emlékeket és a híres latinbetűs dák felíratot tárgyalja. Ezután az első rész, a, főként egyházi vonatkozású, szláv-román könyvekkel megkéziratokkal, a román könyvnyomtatás kezdeteivel, valamint a nyomtatott és a kéziratos könyvekkel foglalkozik 1780-ig. A második rész a román könyvkiadásnak a XVIII. század végén beköszönő felvirágzásával kezdődik. A múlt század harmincas éveiben a könyvnyomtatás teljesen laicizálódik és megnő a könyvnyomdak és a kiadók száma. Az értékes, 216 lapra terjedő monográfiát szép illusztrációk, műmellékletek és könyvészeti anyag egészítik ki. (Editura științifică, 1968.)

Günter Grass

Macska és egér

A mai nyugat-európai irodalom sok vihart elindító írója Günter Grass. Kisregényének cselekménye a második világháború alatt játszódik egy danzigi iskola gimnazistái között. Látszólag az iskolai élet szürke eseménytelenségeit beszéli el az író. A regény ifjú szereplőinek lelkében dúló szenvedélyeket és érzelmeket mesteri eszközökkel rajzolja meg, s művével jobban hozzá-

Balogh Edgár

téka

járul a háborúban ténylegesen vagy érzelmeikkel résztvevő, az árral rohanó vagy tétován emberséghez ragaszkodó nemzetdek gondolkodásának megértéséhez, mint számtalan tanulmány. (Európa, 1968.)

William Du Bois

Am trãit un secol

Du Bois talán „a fehérek fekete kultúrájának” első és legnagyobb néger személyisége: reneszánsz szellemi alkat. Félszáznál több műve a történelemtudomány mellett felöleli a szociológia, politológia és filozófia különféle ágait, s szépiróként, költőként is ismert.

Testamentumát kilencvenhárom éves korában írta. Amerika szellemi kultúrájának e szép dokumentuma a következő szavakkal összegez: „A tőkés rendszer képtelen megreformálni önmagát. Az egyetemes egoizmus nem szolgálhatja a társadalom javát. A kommunizmus — reménye annak, hogy minden ember hozzájuthasson ahhoz, amire szüksége van, hogy mindenki azt nyújthassa, ami legjobb tőle kitelik —: ez az emberi élet egyetlen lehetséges útja. Nem könnyű feladat, nehezen elérhető cél. Hibázott s fog még véteni, ám növekvő gondolat-szabadsággal és a dogmától való megszabadulással nevelésben és tudományban, lakásépítésben és élelmiszertermelésben győzedelmesen halad.

A kommunizmus végülis diadalmaskodik. E nap jöttét siettetném.” (Editura Politică, 1969.)

Feszélyezetlenül jött; fűtül az aggályos illetudókra, a szellemi beragadtakra, akik azt képzelik: az általuk feltalált pót-spányolviasz örök-maradandó termék. „Azt hiszem, nem fontos, hol születtem, ki az apám, ki az anyám...” — indítja elsőszemélyes, nagyon mai ízű történetét. Fiatal főhőse, a káderes-sarj, összerúgja a patkót öregével, a képzelt-haladó, képzelt-hős, képzelt-ember személyzetissel, aki elvtársnőzi a feleségét, és ha nem izlik a krumplileves, megbírálja az elvtársnót. Tar Károly művészig pontos, könnyed-könyörtelen arcképet rajzolt. Igazat mondott. Kapkodom is jobbra-balra a fejem, hol és milyen hangerővel horkannak fel a Joó Jánosok? Persze, kár a benzinért; a Joó János-félék nem olvasnak, ők egykaptafára készültek: csupán a lábvízre és alvásra koncentrálnak. Az író csöppet sem toladó humorral enyhíti-színezi a túrhetetlen valóságot. Humora sima zománccal vonja be szókimondását. Talán ennek tulajdonítható, hogy kisregénye nem karmolta meg az „érdekeltek” önértetét.

Örülök ennek a könyvnek.* Bizonyít; a Forrás kiapadhatatlan. Vissza-visszalapozok, és nem győzők csodálkozni: hol rejtőzött a szerző? Huzamos távollmaradása veszteség; már évekel ezelőtt elfoglalhata volna helyét az irodalomban. Mondanivalójának eredetisége, írói fegyverzetének tökéletessége igazolja ezt. A *Köszönöm, jól vagyok*-ban új típust honosított meg; persze a kisregénybeli Joó János, legalábbis kései elbeszélései szerint a maga idejében igazán belevaló fiú volt. Suszterinas korában, a gyatra koszt miatt, gyalogosan nekivág a szülővárosába vezető országútnak.

A mester lohól utána:

„— Hová mész, te! — ordított, de én rá se néztem. — Hová mész, János? — szuszogott mellettem, mert én ugyancsak szaporáztam.

— Megyek haza reggelizni — feleltem a mesternek, s valóban hazamentem.“

Másik jelenet. Ez a világháború vége felé történik, a fronton. Este belép a századparancsnok sátrába, és tiszteletteljesen jelentkezik:

„— Századparancsnok úrnak alázasosan jelentem, Joó János megszökött.

— Ide figyeljen, én értékelem a humorát, de ezért a kis passzióért golyó általi halál jár. Érti ezt, örvezető úr?

— Igenis! — bokáztam.

— Na, akkor elmehet, Joó János örvezető... És én eljöttem.“

Felnőttként azonban már másképp viselkedik, más normák szerint él. Fiát hajlama és kedve ellenére, fémipariba iratja, mert „első a nehézipar“. És: „szép jövő vár ránk, mert mire megnövünk, annyi lesz a gyár hogy megszámolni sem lehet. Miértünk meg kapkodni fognak, és ott sétálunk majd az új gyárakban égszínké köpenyben.“

* *Tar Károly: Köszönöm, jól vagyok. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1969.*

téka

Lucia Wald — Elena Slave

Ce limbi se vorbesc pe glob?

Az apa magatartása, megcsontosodottsága viszolygást kelt a fiúban, Bélában. A swifti lélektani légy-csapó „érintése” szerint cselekvő Joó János, különösen második házassága után, felhagy a túlzott puritán-proletárkodással, és félig-meddig kispolgárrá válik. Nippes-díszpárnás környezetben zengedezi proletár-szózeit, és nem veszi tudomásul, hogy frissebb szelek kezdenek fujdogálni; olyan, mint a lemaradt futó, aki — mert lemaradt — elvárná, hogy az előnyös helyzetben lévők lassítsanak a tempón.

Tar Károly reálisan megformált, korszerűen gondolkodó fiatalembere nem hajlandó lassítani. S amint az mindig történik, számtalan baja adódik a családban és a családon kívül. Jellemző, hogy magatartása leginkább a főnökeinek nem imponál; kényelmetlen eset. Magányos, befelé hallgatózó, külsőleg szemérmesen rideg, de belsőleg erősen lírai alkat; állandóan valami rögzíthetetlen, szép zene hullámszik a gondolatai mögött. „Zenekísérettel” járja az útját; nehezebb esik kikerülni az akadályokat, gáncsoskodók lesnek rá, és valósággal toporzékolnak, hogy nem képesek kedvét szegni; időnkénti nyilvános háborgását előszeretettel változtatják ellenségeskedéssé, nem áttallják a legalantasabb módon befekéteni.

Az öltözében a berendezéseket javítja; megrágalmazza, hogy karórát lopott, a rendőrségre rendelik, s mindenáron rá akarják beszélni: ismerje el, AMIT NEM TETT... Egyetemista lánynak udvarol; a lány apja felháborodik, és amikor Béla látogatába megy, felbérelt hivatalos személlyel testileg megfenyítetteti. Az ügy törvényre kerül, mondanunk sem kell, hogy ő húzza a rövidebbet. A helyzet csúcspontja, hogy a lány nem védi meg a tárgyaláson. Az ártatlanságát bizonygató munkásfiú, kimondatlanul is tudunkra adja: újkeletű osztályharc ez. Mert, hogy is merésztel ő — munkás létére! — értelmiségi családban, orvosnak készülő kedveshez közeledni? Tar Károly érdeme, hogy ezt a ki tudja, hányezer éves ellentétet (de a mi társadalmi körülményeink között meglepő ellentétet) tömören, higgadtan ábrázolja. A kárvallott főhős nem szór átkokat senkire, ha jól megfigyeltem, még a lányra sem, holott az a bírósági tárgyaláson egyetlen jó szót sem ejt a védelmében.

Tar Károly okos-higgadt realizmusba ágyazza egész történetét, a kisregényben minden hős azt teszi, amit — vérmérséklete szerint — az életben is cselekedne...

Szerkezetét tekintve, a *Köszönöm, jól vagyok* mértéktartó mű; az író a manapság legelterjedtebb módszert alkalmazza: az események tudatában, a VAN színpadán gesztikulálva idézi fel a múltat. Szemléletesebben: visszamegy a VOLT eseményekkel behintett, megjelölt ösvényén, gondosan megkeresi a cselekmény szálát, aztán végig felgombolyítja, közben — lelkiileg-testileg megtépázva — hazaér a VAN-ba: „Ahol én vagyok, ott úgyis előbb-utóbb zúr lesz. Mert mindenkiel összejövök... Dehát én csinálom a felhajtást, akarom a cirkuszt?! Megszoktam már, hogy mindig baj van velem? Milyen ember vagyok én? Ki tudja, milyen ember vagyok?...”

Joó Béla önrágódása biztató; ezáltal az író pom-

A csaknem 300 lapra terjedő munka értékes tájékoztatást nyújt arra vonatkozóan, milyen nyelveket beszélnek földünk különböző kontinensein, milyen csoportokba tartoznak a ma élő nyelvek, körülbelül hányan és hol beszélnek ezeket. A szerzők mindegyik ismertett nyelvből egy-két mondatra terjedő példaanyagot és annak hű fordítását adják. A bevezető rámutat, hogy bármennyire eltérnek is egymástól a nyelvek, mégis szerkezetileg és eredetükben bizonyos egységet képviselnek. Ezután a nyelvek háromféle, lényegében összefüggő — földrajzi, genealógiai és tipológiai — osztályozását elemzi, meghatározva mindegyiknek sajátos jegyeit. Az Európában beszélt nyelveket, a szerzők a román, germán, szláv, kelta, balti, görög, albán, finnugor, baszk és kaukázusi nyelvcsoporthoz osztva mutatják be. Hasonlóképpen csoportosítva tárgyalják a többi földrészeken beszélt nyelveket is. (Editura științifică, 1968.)

Lengyel Dénes

Jókai Mór

Egy statisztikai adat: Jókai művei 1945 és 1964 között 6 123 440 példányban jelentek meg. És egy másik: népszerűsége háromszorosan haladja meg a listán utána következő Gárdonyiét, Móriczét, Mikszáthét. „Mi az oka ennek a népszerűségnek, amely több mint száz év óta tart? Erre a kérdésre a kornak és az író jellemének vázlatos bemutatásával és műveinek elemzésével adhatunk választ” — írja a bevezetőben Lengyel Dénes. A könyv a nagy magyar írók

téka

felújított sorozatának második köteteként jelent meg. Műfaja: kismonográfia. Így a bemutatás valóban csak vázlatos lehet. A szerző az életút legfontosabb pontjaira figyel. Kiemelve 1848 meghatározó élményét, jelzi Jókai politikai pályájának állomásait. De elsősorban a művek méltatására koncentrálnak. A Jókai-regények legjellegzetesebb vonásaként, a patrióta tisztaság mellett, külső és belső történések érzelmi motivációját jelöli meg. Elemző módszerében, stílusában Lengyel Dénes didaktikus pontosságra törekszik. (Gondolat, 1968.)

Kormos Gyula

Küszöb

Az önálló, felnőtt élet küszöbén álló végzős egyetemisták kérdéseit igyekeznek feltárni az író legújabb könyvében. Az alapjában véve gondtalan diákélet lezárul, egy új, felelősségteljesebb kezdődik. Felelés helyett feleltetés, város helyett falu. Az aszfaltot sár, a túsarkú cipőt gumicsizma váltja fel. És mindezt miért? „... hogy eljuttassam a fényt hozzájuk is” — felel a megfontolt tanár. „Unos-untalan újra meg újra hallotta” ezt minden diák. „amióta csak tanulni kezdett”, de ezek csak szavak! „Hítre és nem szavakra van szükségünk. Szavakkal csömörülésgé tele vagyunk...” Egy mást megértve s kölcsönösen kell megélnünk a biztos talajt, melyre építeni lehet és kell. (Ifjúsági Könyvkiadó, 1969.)

Atlasul lingvistic român pe regiuni.

Maramureş I.

A kolozsvári Nyelvtudományi és Irodalomtörténeti Intézet égisze alatt megjelent má-

pásan érzékelteti, hogy az igazságkereső ember (hol az az igazság?) sosem süppedhet a megnyugvás hirtaszékébe; az igazságkereső átlagon felüli ember, s mivel rajta van ez az édes-keserű átok nem tehet mást, mint lényegre tapintó szavak fogójával a hazugok által elrejtett igazság körül bujkálni, hogy a kínálkozó pillanatban rést nyisson számára, s biztassa: menj, hódíts, tied lesz a világ!

Ezek után Tar Károlynak a legkiválóbb, legeredőbb Forrás-írók között a helye.

Pusztai János

Eredeti-e Horatius halhatatlan költeménye?

Emléket hagyok itt, mely ércnél maradóbbs a királyi gulák ormánál magasabb, éhes záporosó, bamba-dühös vihar el nem döntheti ezt, állja a végtelen évek hosszú sorát s a rohanó időt.

(Kosztolányi Dezső fordítása)

Horatiusnak ez az *Exegi monumentum* címen ismert költeménye, a költői hivatás és halhatatlanság tudatos megvallása és hirdetése, már csaknem kétezer éve utánzott mintája az európai költészetnek. A vers hangulata s plasztikus kifejezései a szó szoros értelmében tovább élnek és felüljárnak. Elég, ha állításunkat néhány utalással igazoljuk. Már Ovidius, a fiatalabb kortárs azt mondja, hogy ő olyan művet emelt, amelyet sem Jupiter haragja, sem a tűz nem képes elpusztítani (*opus exegi quod nec Iovis ira nec ignis... poterit absolvere...*). Propertius ugyanazt a költői képet használja és „a Pyramidum sump-tus”-ról szólva vallja, hogy a lángész legyőzi az időt. A magyar irodalomban a horatiusi ihlet hatása alatt ugyanezt a gondolatot fogalmazza meg Zrínyi, Berzsenyi Dániel, Virág Benedek, felöltik Petőfinek saját halhatatlanságát hirdető ismert soraiban, s legújabbban a horatiusi reminiscenciák csendülnek ki Illyés Gyula szép verséből:

*... Máris messzetünő művet emeltem, új
Útjelzőt e szeles, pusztá homokmezőn,
Én sem múlok el így jeltelen.*

Valahogy természetes is, hogy az antik hagyományokra épülő modern európai költészet ihletet merítsen az ókor költő-óriásától.

Az utóbbi évtizedekig senki sem kételkedett abban, hogy az *Exegi monumentum* költői képei és egész mondanivalója teljesen a Horatiusé, hogy ő az

ősforrás, amelyből a termékenyítő hatás évszázadokon át kiáradt. Nemrégiben azonban felmerült a kérdés, vajon a horatiusi forma és tartalom ellenére nincsenek-e ebben az ódában olyan reminiscenciák, amelyek mintegy ezer évvel visszanyúlnak a Horatius előtti időkre, a gúlák, a piramisok ősi földjére, Egyiptomba. Kiderült ugyanis, hogy az i.e. 2. évezred végén élt egyik egyiptomi költő a halhatatlanságot, amelyet az írás nyújt, többre értékelte, mint a fáraók időtálló piramisokká épített emlékműveit. A hasonlat és a gondolat tehát, mely szerint az írói alkotást nem kezdi ki az idő vasfoga, és tehetetlen vele a sziklákat mállasztó északi szél, nem új, hanem jóval megelőzi Horatiust.

Dehát miről is van szó? A londoni British Museum Chester Beatty-féle papiruszgyűjteménye egyik néhány évtizeddel ezelőtt A. H. Gardinertől kiadott papiruszról. Egyiptom száraz éghajlata és homokja évezredek óta megőrizte számunkra a papiruszokra írott feljegyzéseket, vallások, tudományos és irodalmi szövegeket. Az említett papirusz olyan költeményt tartalmaz, mely i.e. 1160 körül íródott, és az írói halhatatlanságot hirdeti. A horatiusi óda és a közötté meglevő formai és eszmei hasonlóságot csakhamar számos klasszikus filológus felismerte, így W. Baumgarten, P. Gilbert, E. Bickermann és legutóbb H. Fuchs, aki Tübingenben 1962-ben külön tanulmányt adott ki e kérdéstről. Fuchs arra az elgondolkozató következtetésre jutott, hogy az ódaköltészetnek a piramisokkal való összehasonlítása „nem egészen Horatius egyéni leleménye; az ötlet a költő olvasottságát bizonyítja, mely már korán túlterjedt a görög-római irodalom elismert műveinek körén“.

Ez a felismerés azután több tanulmány témája lett, és heves vitát váltott ki az ókortudományok művelői között. Itt csak Borzsak István, Trencsényi-Waldapfel Imre, Dobrovits Aladár, Maróti Egon és Kákosy László az *Antik Tanulmányokban* és az *Acta Antiqua*-ban az utóbbi időben megjelent tanulmányaira, cikkeire és vitáira hivatkozunk.

A költemény, melynek alapos filológiai elemzésére helyszűke miatt nem térhetünk ki, nyolc szakaszból áll, és minden szakasz nyolc sorból. A bevezetőben az író az irodalom tanulmányozására szólít fel, majd e felszólítást indokolja és kifejti. Invokációszerűen idézi az írókat, kiket váteszeknek tart, és örökkévalóságot jósol számukra. Ezután elmondja, hogy az emberi alkotások, a piramisok hiábavalók, és rombadőlnek, az egyéni élet is megszakad az örökösökben, a halottkultuszok mulandók, csak az irodalom és az írói dicsőség maradandó, mert az „Írás adja emlékezetét szájába annak, ki szájával beszél“. Annak igazolására, hogy az írói alkotások nem pusztulnak el, felsorolja a régi korok nagy íróit, összesen nyolc nevet. (Ezek közül hatról az egyiptológusok kimutatták, hogy ismert történeti személyek, akik az egyiptomi irodalom klasszikus korában, az ó- és a középbírodalom idején éltek.) Az utolsó szakasz kifejti az írói nagyság titkát: a piramis rombadől, a halotti pap meghal, de az írói alkotás művé, Írássá válik, és fennmarad. Ezért mondja a második szakaszban, hogy az emberek: „ne alkossanak maguknak piramisokat,

ramarosi román táji nyelvatlasz egyike annak a tervezett 7 táji nyelvatlasznak (Moldva, Havasalföld, Dobrudza, Olténia, Bánság, Krisána, Erdély, Máramaros), mely hivatva van felfedni a mai román nyelvújítások pontos rendszerét és földrajzi viszonyait. A 20 helyeséget felölelő és 241 térképlapot egybefogó atlasz-kötet Petru Neiescu, Grigore Rusu és Ionel Stan munkája. A térképezett szókincs az emberi testre (testrészek, betegségek, erkölcsi és fizikai tulajdonságok) meg a családra (rokonság, születés, házasság, halál) vonatkozik, és a lapokról az egyik legkülönlegesebb román tájszólás, az Avas vidék nyelvjárása tárul szemünk elé. (Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969.)

Stanislaw Lem

Solaris

A külföldön nagyon jól ismert Lem, a science-fiction kiváló lengyel írójának ez a regénye az érdeklődést az első oldaltól az utolsóig lekötő olvasmány. Hiányzik belőle a nyugati sci-fi ideges feszültsége, de a szocialista tudományos-fantasztikus irodalom kimért nyugodtsága is. Az utóbbiból csak a nevelő szándék maradt meg. És még feltűnik benne valami szokatlan: amíg a sci-fi-ben a fantasztikum szinte mindig a lehetőségben van, addig nála a jelenben. Egy távoli bolygó kikutathatatlan, megismerhetetlen óceánja felett kutatóállomás úszik. A gigászi élőlény elpusztíthatatlannak vélt „társakat“ küld a kutatóállomás lakóihoz, kiket örületbe vagy öngyilkosságba kerget. E lények által a kutatók és a velük azonosulni kénytelen olvasók saját legrejtettebb gondolataikra ismernek. (Európa, 1968.)

téka

Sztojka László

Moldvai deák naplója

Egy moldvai parasztfiú, akit bojárja nevelt tudós emberre, Konstantinápolyba kerül író-deáknak. Itt írja naplóját, amelyben elbeszéli élete történetét, feleleveníti a XVI. század Moldváját és a török birodalom fővárosának életét. Tíz évet átfogó napló, alig másfél-száz nyomtatott lapon, az események mesészerű előadása — mindez különösebb érdekességet nem kínál. A szerző több évtizedes kiesés után egymás után két kötetet publikált, ám ilyen hosszú hallgatást követően meggyőzőbb bizonyítást vártunk. (Ifjúsági Könyvkiadó, 1968.)

G. Ibrăileanu

Adela

Külső formára naplótöredék, erre az alcím is utal — Töredék Emil Codrescu naplójából (189... július—augusztus) —, de a cselekménybonyolítás, a kompozíció, a külső és belső portrék lélektani regénnyé alakítják az öregedő főhős utolsó szerelmi fellángolásának történetét. Egy életútjának kétharmadát megtett orvos szerelme egy húsz évvel fiatalabb nő iránt, vívódásainak finoman árnyalt ábrázolása; önvizsgálat, szerelmi szenvedély és józan lemondás. Szenvedélyétől a regényhős mégsem menekülhet. A román regényirodalom egyik klasszikus darabját kapja kézbe a magyar olvasó. Békési Agnes fordítása vissza igyekszik adni az eredeti mű stílusris gazdagságát. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

érből valókat“, vagyis ugyanazokat a kifejezéseket használja, amelyek a horatiusi ódáiban is előfordulnak.

E költemény és a horatiusi óda kapcsolatára vonatkozó vélemények eltérők, és általában két nagy csoportra oszthatók: az egyik tagadja, a másik állítja a két alkotás belső kapcsolatát.

Akik tagadják, rendszerint azzal érvelnek, hogy az *Exegi monumentum*ot Horatius i.e. 23-ban írta, az ódák három könyvének záróverséül. „A királyi piramisok“ költői motívumához azonban nem kell Egyiptom régi költőjénél keresni az ihletet, mert az kielégítően megmagyarázható a korszak eseményeiből. I.e. 30-tól, tehát abban az időszakban, amikor az ódák születtek, Egyiptom kormányzója C. Cornelius Gallus volt. Ez a fennhéjázó, teljhatalommal uralkodó császári megbízott tetteit a szerénységet teljesen nélkülöző jelentésekben örököltette meg, obeliszkeket hozatott Rómába, és rájuk érc táblára vésett, saját dicsőségét hirdető feliratokat helyezett. Emiatt kegyvesztetté vált, és i.e. 23-ban, tehát az óda keletkezési évében, öngyilkos lett. Gallus nemcsak hadvezér és politikus volt, hanem költő is. Horatius tehát arra céloz, hogy ő nem vágyik politikai dicsőségre, nem akar mulandó emlékművet állítani Gallushoz hasonlóan, hanem csak a költői hírnévre áhítozik mely mindaddig megmarad, míg Róma áll. A *piramis* és az *érc tábla* tehát közvetlen tapasztalat és egy korabeli politikai életpálya sugallata, nem pedig egyiptomi hatás. Ezt igazolja az is, hogy Horatius az ősi római hagyományok felélesztésén fáradozó augustusi kultúrpolitika aktív harcosa volt, következképpen nem folyamodhatott ihletért az egyiptomi költőhöz, akinek isteneit csaholó kutyaéknak nevezi.

Ez lényegében logikus érvelés, mégis azok véleménye szerint, akik az óda és az egyiptomi költemény belső összefüggését elfogadják, leszűkíti az augustusi politikát, meghunyászkodónak tünteti fel a függetlenségét, szellemi szabadságát soha fel nem adó költőt, és megelégedezik arról, hogy Horatius magát „tudós költő“-nek vallotta. Olyan fogalom ez, mely maga is az alexandriai költészet hatása alatt keletkezett, és nemcsak a mitológiai képek, történeti személyek, események ismeretét tételezte fel, hanem széles olvasottságot is, valamint a görög és általában az ókori műveltség alapos ismeretét. Egyiptom fővárosa, Alexandria már néhány száz éve az akkori világ szellemi központja volt, és nemcsak a görög kultúrát közvetítette az egyiptomiak felé, hanem a sokkal ősbibb és különösen az irodalmi alkotásokban gazdag egyiptomi műveltséget is a görög-római világ felé. Éppen az utóbbi évtizedek történeti és filológiai kutatásai egyre több egyiptomi reminiscenciát fedeznek fel az antik irodalomban. A két költemény alap gondolata, bizonyos fokig szerkezete is, annyira közel áll egymáshoz, hogy a levonható következtetés szinte magától adódik. Csakhogy míg az i.e. XII század költője az író és az írást dicsőíti, tehát általánosít, Horatius ugyanazt önmagára vonatkoztatja, és saját költői halhatatlanságáról beszél. A kettő közötti belső „kapcsolat“ tehát nem tagadható.

Emellett szól a következké megmondolás is. Az ódák első három könyvének első és utolsó verse között

téka

Arany János

Összes művei, XI.

szoros összefüggés van: a költő mindkettőt Maecenasnak ajánlja, mindkettőt versmértéke azonos, hangvételeük ünnepélyes, céljuk a költői hivatás értékelése. De míg az elsőben Horatius minden más foglalkozás fölé helyezi a költői hivatást, az utolsóban már tudatosan hirdeti, hogy költői hírneve halhatatlan, műve „ércnél maradóbb s a királyi gúllak ormánál magasabb”. A foglalkozások felsorolása az első ódában ugyancsak egyiptomi motívumot juttat eszünkbe. Nevezetesen Duaufnak a mesterségekről szóló szatíráját, amelyben a szobrász, az ötvös, a kőfaragó, a borbély, a kalmár, a kőműves, a takács, a varga, a ruhamosó, a madarász és mások foglalkozását ecsegteli, de valamennyi fölé az írnofi pályát helyezi.

Ha most már elfogadjuk az óda egyiptomi remiszcenciáit, felmerül a kérdés, ki volt a közvetítő, hiszen Horatius sem az egyiptomi írást, sem a nyelvet nem ismerte. A fennmaradt töredékek filológiai és történeti elemzése alapján Trencsényi-Waldapfel a közvetítőt a III. században élt Poszeidipposz helyénisztikus költőben találja meg, aki Makedóniából származik ugyan, de hosszú éveket töltött Alexandriában és általában Egyiptomban. Egyik epigrammájában Sapphóról írva ugyanaz a gondolatmotívum fordul elő, mint az *Exegi monumentum*ban.

Hogy a két feltételezés közül melyik az igaz, vajon Gallus tragikus sorsa, piramisa és ércablája vagy az egyiptomi költő ihlette-e meg Horatiust, azt kétségbevonhatatlanul csak a további kutatások és az esetleges újabb felfedezések dönthetik el. De a probléma felmerülése máris termékenyítően hatott a horatiusi költészet és az i. e. I. század szellemi és művelődési kapcsolatainak kutatására.

Bodor András

Hosszú várakozás után vetülünk kézhez Arany prózai műveinek második kötetét. Az első a költő eredeti szépprózai írásait, az orosz irodalmat tolmácsoló fordításait, politikai és más természetű cikkeit, iskolai jegyzeteit és néhány jelentős irodalmi tanulmányát juttatta el hozzánk hat évvel ezelőtt. E mostani kötet az értekezőként is kiváló tollú Arany Jánosnak 1860-tól élete végéig írt elemző kritikáit, írói portréit, irodalomelméleti tanulmányait, nyelvi és nyelvtörténeti szelvényeket, rövid recenzióit tartalmazza. Java részük a költő ma már csak kevesek számára hozzáférhető két folyóiratában, a nyelvészeti jellegűek pedig a Magyar Nyelvőrben láttak napvilágot. A sajtó alá rendezés felelős munkáját végző Németh G. Béla alapos filológiai apparátussal kíséri az eredeti írásokat. Elismeri, hogy még egy kötetnyi Arany-írás lappanghat — elsősorban a költő két folyóiratában —, de ezek eredetiségét majd csak a gépi-statisztikai s a kibernetikai eljárásokkal lehet végérvényesen tisztázni. (Akadémiai Kiadó, 1968.)

Pusztai Péter:
Háborús álom

TALLÓZÁS

Nemzeti kérdés és szocializmus

(*Lupta de clasă*, 1969. 5.)

A román nép és az együttélő nemzetiségek testvéri kapcsolatainak mély történelmi gyökerei vannak — állapítja meg Bányai László és Richard Winter közös tanulmányában. E kapcsolatok az idők folyamán alakultak ki, s kölcsönhatásban gazdag közös hagyományoknak, a társadalom anyagi és szellemi értékeinek forrását alkotják. Az e tájakon élő dolgozók nyelvének különbözősége sohasem volt áthághatatlan akadály. Természetesen a kizsákmányoló osztályok és az idegen hódítók szította rendszeres nemzetiségi uszítás jelenségei is léteztek, de ami kidomborodott a történelemben, az a termékeny együttélés és együttműködés volt. A társadalmi fejlődés folyamatában létrejött népi alkotások nemzetiségi különbség nélkül az összes lakosok hozzájárulásának köszönhetők. Románok, magyarok, németek legjobb fiai, társadalmi harcosok, gondolkodók, költők közös eszméktől fűtötten küzdöttek a népi tömegek egységének megteremtéséért.

A szerzők rámutatnak arra, hogy a Román Kommunista Párt már megalakulásától kezdve magasabb szintre emelte az összes nemzetiségek dolgozóinak harci egységét, s bevonta soraiba származási különbség nélkül a munkásosztály, valamint a széles néptömegek legjobb fiait. A kommunisták szüntelenül küzdöttek a reakciós kormányok politikája ellen, amely egymásra uszította a román népet és az együttélő nemzetiségeket, leleplezve a sovinszta körök propagandáját. A román nép és az együttélő nemzetiségek testvériségének nemes ügyét következetesen támogatta a Román Kommunista Párt kezdeményezésére 1934-ben megalakult MADOSZ (a romániai Magyar Dolgozók Szövetsége.)

A kizsákmányoló osztályok megdöntésével és a parasztsággal szövetséges munkásosztály hatalomra jutásával egyidejűleg véget vetettünk a társadalmi és nemzetiségi jogegyenlőtlenségnek, mindenféle elnyomásnak, s első ízben való-

sult meg a gyakorlatban a nemzetiségek jogegyenlőségének elve. A szocialista építési folyamatában — amelynek során állandóan szélesedtek a népi hatalom első éveiben kivívott forradalmi hadállások — létrejött és megszilárdult az a politikai és gazdasági alap, amely a demokratikus szabadságjogok anyagi biztosítékát jelentette, és amelyben lehetővé vált nemzetiségi különbség nélkül az összes dolgozóak reális jogegyenlőségének megteremtése. A nemzeti kérdés marxista-leninista szellemben történő megoldása — amely hiányosságokat és akadályokat is magában foglaló folyamat —, az együttélő nemzetiségek jogegyenlőségének biztosítása, a Romániában lakó összes dolgozók munkában és harcban kibontakozott testvériségének megszilárdulása a szocialista építés korszakának egyik legjelentősebb forradalmi vívmánya.

A marxizmus-leninizmus szellemében a szerzők kifejtik, hogy az összes dolgozók társadalmi egyenlőségének gazdasági alapja a szocialista tulajdon; ez biztosítja minden állampolgár teljesen egyenlő viszonyát a termelészűkökhöz, munkához és a végzett munka mennyisége és minősége szerint járó javadalmazáshoz való jogát. A nemzeti kérdés megoldásában és az összes állampolgárok társadalmi-politikai jogainak gyakorlásában döntő szerepet játszik a termelőerők harmonikus elosztása az ország egész területén, az összes megyék és helységek gazdasági felvirágoztatása.

Hazánk lakosainak munka- és életközössége — emelik ki a szerzők — a kulturális közösségben tükröződik, amelyben összegeződnék a román nép és az együttélő nemzetiségek értékes alkotásai. Az új rendszer szellemi légköre ösztönzőleg hat e szellemi kincsek gyarapítására. Szocialista államunk minden fokon biztosítja a tanuláshoz való jogot. Törvény írja elő, hogy a szakmai iskolákban, szaklíceumokban, valamint a felsőfokú tanintézetekben a jelöltek anyanyelvükön felvételeznek azokból a tantárgyakból, amelyeket ezen a nyelven tanultak.

A szocialista társadalom nagy gondot fordít az etnográfiai értékekre. E százados néprajzi kincsek megőrzésében a szakosított tudományos intézetek mellett fontos szerepük van a múzeumoknak és a különböző kiállításoknak, amelyek a kölcsönös megbecsülés jegyében hozzájárulhatnak a nemzetiségek helyi népművészeti alkotásainak megismertetéséhez.

Az együttélő nemzetiségek életével kapcsolatos társadalmi és kulturális jelenségek tudományos tanulmányozására ki-

vánatos volna egy kutatóközpont megalkotása. Ennek tevékenysége — hangsúlyozzák a szerzők — nagy haszonnal járna a párt és az állam marxista-leninista nemzetiségi politikájának konkrét alkalmazásában.

Falusi irodalom — városi irodalom?

(*România literară*, 1969. 22.)

Új és mégis nagyon régi dilemma az, amely fölött az utóbbi időben a román sajtóban véleménycsere folyik, s amelynek tisztázásához, eszmei-művészi problematikájának megvilágításához most Eugen Simion járul hozzá. A román irodalom mai fejlődési fokán ugyanis új módon vetődik fel a kérdés s a városi irodalomért egyesekben felvetődő aggodalom is. És ugyanakkor régi is a dilemma, hiszen a falu—város ellentétnek a századfordulón történt „sámánátorista” megfogalmazása óta valóságos története van a kérdésnek, mind eszmei, mind művészi vonatkozásban. Akkor a kérdés úgy vetődött fel, vajon a város vagy a falu képviseli-e azokat az eszményeket, amelyek az irodalomban is a társadalom fejlődésének biztosítékait, legalábbis ígérteket hordozták. Ma természetesen másról van szó, nem patriarchális hagyományok merev fenntartásáról vagy a polgári átalakulás életvalóságának megragadásáról. Nem Iorga és Lovinescu (s hogy a magyar irodalmi párhuzamra utaljunk, nem az Ady-nemzedék harca) és nem az urbánus—népi ellentét elvenedik újra fel. Nem két koncepció társadalmilag kitapintható és definiálható eszmei szembenállásáról van szó, hanem új valóságunk írói megragadásának mikéntjéről. Vannak nézetek, amelyek szerint a két valóságterület között tipológiai különbség van: a város az intellektuális, a lélektanilag komplex, az elemző és teoretikus valóságmegragadásra kínál lehetőséget, tehát művészetében analitikus, míg a falu, ettől eltérően, inkább a természeti, az egyszerű, a lelkileg nem annyira összetett valóságmegnyilvánulások világa, s mint ilyen, kevésbé alkalmas a modern világban élő ember egzisztenciális problémáinak, problémakomplexusainak írói megragadására.

Az irodalmi gyakorlat nem mindenben támasztja alá ezt a tételt, amellyel különben Eugen Simion is vitába száll. Ő figyelmeztet arra, hogy „azok a prózairók, akik a falu világáról törekszenek írni, keresik a »pszichológiát«, s gazdag

belső életet fedeznek fel ott, ahol eddig a közhit szerint csak tragikusan elemmentaris élet volt”. Ő Zaharia Stancu, Marin Preda, Fănuș Neagu, Nicolae Velea, Ștefan Bănulescu, D. R. Popescu utóbbi műveinek példáját említi, de mi hozzátehetjük a hazai magyar írók közül Sütő András nevét is, akinek újabb írásai épp ebbe az irányba mutatnak, amint az *Utunkban* nemrég megjelent interjújából is kiderül, tudatos írói törekvésként. Ezek a művek már eddigi eredményeikben is cáfolni segítenek az irodalom maiságát a falusi témáktól féltő aggodalmakat. A falusi irodalom—városi irodalom problémája ma egész hazai irodalmunkban a valóság komplex megragadásának s egyben a faluban végbemenő lényegi — az embert formáló — átalakulásnak, ezek adekvát írói ábrázolásának problémája.

Filmművészet és városkultúra

(*Secolul 20*, 1969. 1.)

A folyóirat kérésére írott cikkét Guido Aristarco, a neves olasz filmesztéta a modern városnak mint civilizatorikus intézménynek a válságtüneteivel vezeti be. A város napjainkban a jelenkor összes ellentmondásainak, demográfiai, társadalmi, művelődési és — nyilván — urbanisztikai problémáinak az ütközőpontja, és okozata. Érthető, hogy a film mint az urbánus kultúra terméke és mint a legvizuálisabb, legnagyobb tömeghatású művészet minden más művészetnél alkalmasabb a város válságának tükrözésére. Film-nyelv és tematika szempontjából a város a rendezői és operatőri invenció leghálásabb, kifogyhatatlan közege, melyet a filmtörténet egy-egy klasszikus alkotása már-már mítikus méretű hőisévé tesz. Így mutatja be Eisenstein a *Potyemkinben* Odesszát, King Vidor a *Tömegben* New Yorkot; Visconti *Roccójának*, Antonioni *Éjszakájának* éppúgy főszereplője Milánó, mint Róma Fellini *Dolce vitájában*.

Aristarco kiemeli a film utolérhetően dokumentációs-informatív erényeit: az irodalom a tömörség tekintetében marad le egy-egy szuggesztív filmkocka mögött, a képzőművészet viszont nem versenyezhet vele dinamizmusban. Ezek az előnyei a filmet a hiteles művészet és az elidegenítő manipuláció számára egyaránt kiaknázhatóvá teszik. „Az elidegenítő város adatolása közben, mialatt információkat közöl róla, a film maga is elidegenítővé válik az esetek többségé-

ben, még igazán művészi megnyilatkozásaiban is: nem hatol a válság, a káosz gyökeréig, hanem éppen ellenkezőleg, elkerülhetetlen emberi sorsként mutatja be ezeket a jelenségeket — állapítja meg a tanulmányíró.

Kiválóan alkalmas a film a városok elhelyezésére a negyedik dimenzióban: a filmriporttól, amely Varsó, Sztálingrád, Hamburg, London füstölgő romhalmazait örökítette meg, Eisenstein történelmi freskóiig vagy Kramer, Kubrick, Truffaut apokaliptikus utópiáiig számtalan a példa.

Aristarco szellemesen jegyzi meg, hogy éppen a film az, amely a város bemutatásában, annak régi görög (polis) jelentését felrészítve, a legkendőzetlenebbül politikus művészet. Szükséges, hogy a film eme tulajdonságainak tudatosítása alkotót és nézőt egyaránt hozzásegítsen a hetedik művészet hatalmas erkölcsi erejének maradéktalan kiaknázásához. Az a tükör, amelyet a modern film tart a modern város és lakói elé, kiválóan példázza ennek a funkciónak a felmérhetően lehetőségeit és remélhető hasznát.

Petőfi és Széchenyi

(Kortárs, 1969. 3.)

Petőfi és Széchenyi nevét egymás mellé és egymással szembeállítva sokszor idézték már, véletlenes kielezve olykor azokat az ellentéteket, amelyekre oly sok alkalmat adott egész életük és művük; máskor — mint Kornis Gyula — elkenve minden ellentétet, azok összebékítésének retusáló szándékával. Fekete Sándor most megjelent tanulmányában sem egyik, sem másik szándéknak nem enged. Ő a történelmileg hiteles igazság után nyomoz, nem kendőzve el a valóban végtelen ellentéteket, de ezek ellenpólusán észrevéve azt is, ami a 48-as korszak két kiemelt alakját összekapcsolja.

A tények különben is sokatmondóak. Találkozások láncolatán vezet végig a szerző, amelyek közül az első egymagában is érzékelteti a lényegét: 1839 május 23-án vagyunk a *Bánk bán* előadásán, amelyet páholyából néz Széchenyi, Petőfi pedig mint „iskolakerülő vándorszínészjelölt”, lámpaoltogatóként statisztál végig. Az előadás nyoma Széchenyiné egy naplójegyzet: „Érthetetlen, hogy a kormányzat megengedi ily esztelenség játszását. Rossz, veszélyes irányzat.” Petőfinél pedig, igaz, évekkal később, de kétségtelenül az előadás (vagy a darab) nyomaként ott áll a verssor: „Először is

te halsz meg, te, Gertrud, német szajha!” A személyes találkozás ekkor még nem történt meg, de az egyazon eseményre való kétféle reakálás felér a későbbi, 1848. május 12-i személyes találkozásban a visszaemlékezések fakult és gyenge képei ellenére is ott feszülő indulattal.

Meg is lehetne itt állni. Csakhogy az események továbbmennek: Széchenyi is csatlakozik a forradalomhoz, de bízva békés lefolyásában, miközben Petőfi a *Mánásokhoz* című versével és nyomatásban is kiadott naplójával támasztja alá, hogy erre a kormányra a kutyáját sem bízna... Széchenyi a reformer, Petőfi a forradalmár, Széchenyi az arisztokrata, Petőfi a plebejus. Csakhogy Széchenyit belülről ugyanaz az indulat mozgatja, még ha a következtetéseket más irányban is vonja le. S hogy ez így van, azt bizonyítja kettőjük magatartása összevetésének 1849 utáni fejezete. Széchenyi konzekvenciája, az, amit önként, senkitől már nem kényszerítve, sőt a bécsi udvar részéről jövő biztatások és közeledési kísérletek ellenére, azokat határozottan visszautasítva vállal: hatalmas politikai szatírája, az *Ein Blick*. Fekete Sándor kimutatja, hogy ez a mű Petőfi indulatával és Petőfi kérelhetetlenségével megírt szenvedélyes röpirat, amelyet — tegyük hozzá — nemcsak azért írhatott meg, mert a lényegét tekintve egy volt Petőfivel a nemzet ügyének szolgálatában, hanem azért is, mert ehhez a belső indulathoz hozzájárult politikai tájékozottsága, az egész osztrák kormányzati rendszer mélységei és belső ismerete.

Petőfit Széchenyi, magában, erre a műre készülve rehabilitálja — utólag. Akire életében gúnyval vegyes aggodalommal tekintett, azt Döblingből „az én fiam”-nak nevezi, a forradalom hőhérijait pedig Petőfihez méltó szenvedéllyel „képmutatóknak, pribékeknek, gyilkosoknak”. S az *Ein Blick*-ben végig oly szembetűnő erős megfogalmazásokat olvasva azon kell csodálkoznunk, hogy ezeket az egykori finomkodó és a társasági illetet mindenkinél jobban ismerő „Pepi gróf” írta.

„A döblingi pizsolylovés — állapítja meg Fekete Sándor — ugyanannak az ügynek önkéntes mártírjává avatta Széchenyit, amelyért Petőfi elvérzett a fehéregyházi mezőn.”

Magyar irodalom — világirodalom

(Kritika, 1969. 5.)

Mindegyik, számbelileg kis népet különösen foglalkoztatja a világhír — irodalmát tekintve a világirodalmi elismer-

tetés. Az utóbbi időben a magyar irodalom nagy öregei közül többen is nyilatkoztak e kérdésben (nemrég ismertettük Illyés Gyula higgadt álláspontját). A *Kritika* egyik szerkesztője, Almási Miklós feltette a vitatott kérdést Lukács Györgynek, aki tudvalevőleg sokat foglalkozott világirodalmi jelenségekkel — s az ő esztétikai életműve is vitán felül a világirodalmi jelenségek körébe tartozik.

Lukács mindjárt az interjú elején (*Magyar irodalom — világirodalom*) különbséget tesz az elevenen ható világirodalom között és aközött, amelyet csupán úgy neveznek: „Létezik ti. egy irodalomtörténeti értelemben vett világirodalom, ami tankönyvekben, gyűjteményes vállalkozásokban jelenik meg, amelyben általában össze szokták foglalni minden irodalomból a valamennyire neves írókat és műveket.“ A divatjelenségeket (Dumas, Maeterlinck, Oscar Wilde, D’Annunzio) nem sorolja az „egy bizonyos állandóság”-ot feltételező világirodalomba; figyelembe kell venni ugyanis, hogy itt „egy szakadatlan feltöltés és kiürülés történik“. Ugyanakkor „amennyiben valami irodalmi érték fennmarad, az mindig úgy marad meg, hogy az interpretációja változik. Minden kor egy bizonyos fokig a maga képére átalakítja, magához hasonítja azokat a művészeket, akiket világirodalminak tart.“

A világirodalmivá válásban kétségtelenül szerepet játszik a nyelv, Lukács azonban ezt nem tekinti a gyedüli döntő szempontnak. Hollandia joggal Spinoza, Vermeer és Rembrandt példájára, egyidejű működésére hivatkozik; ez a kis nemzet azért játszhatott akkor világtörténelmi szerepet, mert „kb. egy évszázadon keresztül Hollandia volt központja a kezdődő kapitalizmus lázadásának a félféudális abszolutizmus ellen“.

A magyar irodalom világirodalmi rangját is ebből a szempontból ítéli meg. Petőfi lírája 48 előtt és 48-ban európai magaslaton állott, s a későbbi korokban is akkor közelítette meg egyik vagy másik magyar író és mű ezt a magaslatot, amikor társadalmi funkciója egyetemes jelentésű lehetett. Mikszáth *Új Zrínyiászában* és *A Noszty fiú...-ban* lát ilyen jeleket (dzsentri-szemlélettel leszámolni kezdő magatartás), felhívja a figyelmet Eötvös regényére (*Magyarország 1514-ben*), Adyt feltétlenül világirodalmi jelenségnek tudja, a következő korszakból Illyés Gyula *Puszták népe* című irodalmi szociográfiáját, József Attila költeményeit, Babitstól a *Jónás könyvét*, Déry regényeit, a legújabb korból pedig Jancsó

Miklós és Kovács András filmjeit emeli ki.

Realizmus-konceptiójának megfelelően, Lukács György ismét elmarasztalja *Az ember tragédiáját*, provinciális műnek nevezi (a Madách filozófiai költeményét záró biztatás „nem az emberiség sorsára, hanem a 67-és kiegyezésre vonatkozik“!), egyáltalán nem említi Krúdyt, Kosztolányit — és persze Móriczot sem. Ha ilyen elfogultságaival nem is tudunk egyetérteni, következtetését megszívlelendőnek tartjuk: „A magyar irodalom... messzeemenően megszabadulóban van a régi provincializmustól.“

Peter Weiss Vietnam művelődési életéről

(*Sinn und Form*, 1969. 2.)

Peter Weiss kultúrriportja mindenekelőtt az irodalomtörténeti fogalomként vett proletkult sajátos, mondhatni egzotikus változatával ismert meg. A vietnami irodalomnak is elsősorban a saját hagyományaival, e hagyományok konzervatív részének közegellenállásával és tehetetlenségi erejével kellett megküzdenie, kisebb mértékben pedig a száradelő európai költészetétől ihletett „import“-kultúra hatásaival, hogy a maga modern önállóságához elérkezzék.

Az esztétikai eszmény, amelyet ez irodalom képviselői kivétel nélkül vallanak, egy szinte személytelenül közösségi költészet eszménye, mely mozgósító tényezőként kapcsolódik bele a függetlenséget, a szocializmust oltalmazó fegyveres harcba. Ez az esztétikai eszmény kétségtelenül nem kedvez különösebben az egyéni kezdeményezéseknek, kísérleteknek, s csakugyan: a formák, a verselés, a kompozíció kérdései és megoldásai közösen vitatott kérdések és közösen használt megoldások ebben az irodalomban, akár csak a népköltészet formakultúrája. Elvitathatatlan azonban ennek az irodalomnak a történelmi sors meghatározta hősi pátosza: a művek, melyek nem dolgozószobák csendjében születnek, hanem frontszolgálat közben, óvóhelyeken, kórházakban és üzemekben, a forradalmi irodalom műszáját idézik, mely „fegyverek között“ sem némul el, s mely egy olyan irodalom teremtését sürgeti, amelyik nemcsak közérthető és politikus voltával áll közel a tömegekhez, hanem e tömeg szüntelen ellenőrzése alatt bontakozik ki; író és nép, író és történelem

fájdalmas kapcsolata termékenyíti nap mint nap.

Nemcsak a kultúrfejlődés tükröképe ez az irodalom, hanem egy önmagára lelt nép szellemi önállóságának a beszédes bizonyítéka is.

C. P. Snow, a regényíró

(*Saturday Review*, LII. 2.)

C. P. Snow múlt év őszén — írja Grenville Hicks — a missouri Westminster College (Egyesült Államok) vendége volt. Az őt meginterjúvoló újságírók a „63 éves angol lordnak” és „ezermesternek” neveztek, hiszen *A két kultúra* szerzője e földrészén is ismert és népszerű. Az ezermester lord magas rangját nem írásaiért, hanem annak elismeréséül kapta, hogy a második világháború alatt jó munkát végzett a tudósok mozgósításában és toborzásában. Így lett a munkásszámra tudós (a cambridge-i egyetemen fizikát végzett) és író Lord Snow of Leicester.

Snow tudós, nevelő, államférfi és regényíró egyszemélyben. Amerikai előadásában borongós, pesszimista hangot ütött meg. „A nyugtalanság — mondotta — úgy látszik, korunk hangulata. A nyugtalanság talán a félelem éle? Meglehet. De mindenképpen rossz állapot.” Majd azokról a nagy eredményekről beszél, amelyeket az ember a tudomány és a technika területén elért. Mégis úgy vélte, hogy a jelenkor központi problémája ma is a gazdagok és a szegények közötti különbség. Ez szerinte megoldható lenne, ha a gazdag és a szegény országok egyaránt mindent elkövetnének a különbségek kiküszöbölésére, de sajnos, sehol sem csillan fel némi remény. Ha az ifjúság nagy ügyeknek akarja szentelni életét, van mit tennie. A legnagyobb ügy azonban „a béke, az élelem, és hogy ne legyen több ember, mint amennyit a Föld be tud fogadni”.

Az előadás után néhány hétre megjelent *Strangers and Brothers* (Idegenek és testvérek) című regénysorozatának tizedik műve: *Sleep of Reason* (Ha elalszik az értelem). Címét az egyik Goya-karcólat feliratából vette: „Ha szunnyad az értelem, előjönnek a szörnyek.” A regény mint a sorozat valamennyi része, társadalmi, politikai és lélektani kérdéseket tárgyal. Snow ugyanis már 1934-ben,

amikor *The Search* (A nyomozás) címén megírta első regényét, tervbe vette, hogy regénysorozatban mutatja be a jelenkori angol társadalom keresztmetszetét.

A Ha elalszik az értelem főhőse, Lewis Eliot, lényegében az író személyesíti meg, sok benne az önéletrajzi utalás. Mint sokan az angol tudományos és irodalmi életben, Snow is feleségét tartja legbelső munkatársának, aki újságíró és regényíró. A regény témája azokból a szörnyű gyilkosságokból merít, amelyeket az utóbbi években a nyugati világban elkövettek. Egyesek egyenesen az 1965—66. évi moorsi bűntényekben találják meg a forrást, amelyeknek során egy fiatalember és egy lány csupán élvezetből több gyermeket meggyilkolt. Snow hősei, bár a valóságos tettesek lelkivilágát és — tettükkel — a társadalomból kiváltott hangulatot is tükrözik, mégis nagyrészt kitaláltak, társadalmi képletet sűrítenek. Különösen élénk a törvényszéki jelenetek ábrázolása: az ügyész, aki kíméletlen részletességgel adja elő a rendőrségtől rekonstruált bűntettet, a keresztkérdések súlya alatt roskadozó tanúk, az orvosi szakvéleményezés, a védőügyvéd igyekezete, hogy csökkentse a bűnösök felelősségét, a pszichiáterek szerepe — mindez egy nyugtalan, egyensúlyában teljesen megingott világot tükröz.

Snow, akárcsak Shakespeare, történet műveket ír, alakjai a valóságot fejezik ki úgy, amint azt a kortárs látja. Regénye ezért a cselekvő történelem bemutatása, kissé a görög dráma módszerével: az egyes jelenetekben az olvasók igazi világa tárul fel, az a világ, amelynek javítása mindenki feladata. Snow-t mint regényírókat nem tartják felülmúlhatatlan művészek: stílusa, képzelete nem mindig szárnyal, de tehetségével jól gazdálkodik.

Vita a szabadságról

(*Valóság*, 1968. 11., 1969. 2.)

Heller Ágnesnek a szabadság fogalmáról szóló cikkét két hozzászólás követte a *Valóság* hasábjain, Vörös Gyuláé és Babinyecz Tiboré.

Heller Ágnes szerint nem „a” szabadságról, hanem *szabadságokról* kell beszélnünk; gazdasági, politikai, erkölcsi, társadalmi szabadságról. A két pólus: a mindennapi és a filozófiai szabadság. A mindennapi szabadság az „azt tesszem, amit akarok” tudata, de ezt nem abszolút

módon kell értelmeznünk, határai a személyiség határaival azonosak, mozgás a „több” és „kevesebb” között. „A szabadság problémája nem ott kezdődik, hogy végrehajtom vagy sem, amit akarok, hanem már ott, ahol akaratom kialakul.” Ezt pedig az adott (gazdasági, politikai, tudati) körülmények, a világ, melybe az egyén beleszületik, messzemenően determinálják. E meghatározottságnak azonban nemcsak korlátozó, hanem előrevívő szerepe is van — és Babinyecz Tibor éppen erre teszi a hangsúlyt —, hiszen konkrét, sokoldalú lehetőségeket biztosít a felkészült egyén számára, aki ha alkotó módon él velük, realizálhatja önmagát, tehát szabad. Például a jobbágy, aki természetének érzi a maga jobbágyágát, „álmában sem tud mást elképzelni, s adott körülményei közt azt teszi, amit akar — szabad a mindennapi élet vonatkozásában”. Vörös Gyula elutasítja a mindennapi élet szabadságának ilyen felfogását. Szerinte az egyén szabadságát osztályhelyzetéhez viszonyítva lehet csak tárgyalni. Tehát ha a jobbágyág elnyomott, nem szabad osztály, akkor egyetlen jobbágy sem lehet szabad.

Heller gondolatmenete szerint továbbá a mindennapi szabadság fogalma lényegénél fogva tartalmazza a partikulárisit és a nembélit is — s ez utóbbi már a filozófiai szabadság szféráját alkotja; arra vonatkozik, meddig jut el az emberiség mint emberi nem a szabaddá válásban.

A filozófiai szabadságfogalmak történeti áttekintése során kiténik, hogy központi kérdésük az egyed szabadsága, csak hogy a nembeli fejlődés szintjéről konstituálva. Az antik szabadságfogalom politikai ihletésű volt, ennek értelmében csak a partikuláris motivációitól megszabadult egyén lehetett szabad. Új mozzanatot jelentett „a természet szerint való élés” követelménye, az az igény, hogy az egyed önmagát nevelje szabad emberré. A kereszténység a szabadság kritériumát már magába az akaratba he-

lyezte, s így születik meg a szabadság és felelősség korrelációja. A polgári szabadságkoncepció megint új viszonyt ragad meg a szabadság és szükségyszerűség összekapcsolásával. A sort a marxista meghatározási kísérlet zárja. Ez történelemfilozófiai jellegű, olyan állapot történeti perspektívájának kivetítése, melyben megszűnik az emberi nem és az egyén közötti diszkrepancia, az elidegenedés; olyan társadalmi helyzeté, amelyben minden ember céltudatosan részt vehet az emberi nem lényegének a megvalósításában.

Vörös Gyula úgy véli, hogy a szabadságot az elidegenedés megszüntetéseként definiálni „megengedhetetlen absztrakció a valóságos társadalmi feltételektől”. Arra engedhetne ugyanis következtetni, hogy a történelem nem az osztályharckok, társadalmi-gazdasági alakulatok története, hanem a szabadságé. Ugyanezt az elvontságot kifogásolja a gazdasági és politikai szabadság Heller Ágnes-féle meghatározásában is. Heller Ágnes a gazdasági szabadság megvalósítását abban látja, hogy az ember terv szerint alakíthassa fejlődésének gazdasági bázisát, vagyis megszüntesse a gazdasági törvények természet törvény-jellegét, a politikai szabadság pedig a „nem elnyomottak lenni”-t jelenti. A marxista gondolat szerint maga az elnyomó sem lehet szabad, hiszen az elnyomás is az elidegenedés egy formája. De a marxista — érvel Vörös — nem az „elidegenedettséget” alapján fogja fel a politikai és gazdasági szabadságot, nem a „tisztá szabadság”, az osztály nélküli szabadság szempontjából ítél. A meghatározás elvont értelemben igaz, de az „osztályviszonyoktól és osztályharctól elvonatkoztatva meddő általánosság”.

Az ellenvetés azonban csak részben jogos, mert később maga Heller Ágnes is rámutat arra, hogy az eddig elvontan tárgyalt szabadság messzemenően konkrétan változik a történelem folyamán osztályonként, sőt nemenként is.

LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ

Utóhang egy előszóhoz

Balogh Edgár a *Korunk* 1969. 4. számában a *Simon Wiesenthal emlékiratából* cím alatt megjelent szemelvény elé előszót írt, amelyben ezt a mondatot olvashatjuk: „Mindennél mélyebb a szégyen, hogy saját erejéből lakosságunk a készülő fagyilkosságot nem tudta megakadályozni.” Általános európai szégyen ez! Az a földrész, amelyen a haladás és a humanizmus eszméi megszülettek, végül is okot szolgáltatott, hogy elrettentő példáján nemzetközi-jogi megfogalmazást is nyerjen a genocidium ténye. Ugyanis Európában fordult elő, és csak Európában, hogy a XX. században a genocidium minden formáját milliókat érintően kimerítették, s közben a szadista aljasságoknak olyan szennyével borították el a tájakat és a lelkeket, amelyek örökre emlékeztetésekké maradnak. Nem is szabad megfeledkeznünk róluk soha.

E szörnyűségben belül az összehasonlíthatatlanul legszörnyűbb rémtetteket az európai zsidóságon követték el, 5 978 000-et, mintegy 72%-ukat kipusztították.

Saját erejéből azonban nemcsak a mi lakosságunk, de sehol más nép sem tudta megakadályozni a deportálást, mert korszerű elnyomó apparátusuk és jó tömegirányítási technikájuk, valamint propagandájuk a legvadabb eszmeiségű diktatúráknak és állami aljasságoknak olyan szennyével borították el a tájakat és a lelkeket, amelyek örökre emlékeztetésekké maradnak. Nem is szabad megfeledkeznünk róluk soha.

És ebből következik a nagy kérdés: ki tudta 1944 májusában és júniusában, hogy a deportáláson keresztül a halállágerekbe vezet milliók útja? Ki tudott akkor Auschwitzról, Maidanekről, Mauthausenről? Az eldeportált tömegek nem tudtak róla, még kevésbé a lakosság többi része. Meggyőződésem, hogy három, három és fél hónappal felszabadulásunk előtt azért mégsem lehetett volna száz ezreket csak úgy elvonatozni, ha tudják, mi vár rájuk.

Augusztus elején, néhány héttel a kolozsvári deportáltak elszállítása után érkeztem haza sebesülten a harcterről. Halászi Sándor, a Szociáldemokrata Párt egyik helyi exponense, „megnyugtató”, hogy a zsidó lakosságot Kanizsa környékére deportálták katonai biztonsági okból, ahol élhető körülmények között dolgoztatják őket. Én ezzel szemben azt mondtam, hogy ha katonai szempontokból történt az elszállítás, a potenciálisan „legveszélyesebb” évjáratokat, a munkaszolgálatosokat miért tartják a front közvetlen közelében? Egyben közöltem öreg elvtársammal, hogy az angol rádió, amelyet én mint híradós katona kincstári készülékek zavarátalanul hallgathatok, megsemmisítő légerekről beszél, ahol már milliókat pusztítottak el. Itt viszont ő fogott meg engem a tulajdon érveimmel. Én ugyanis előzőleg azt fejtegettem, hogy néhány százezer embert nem lehet kicsi és vízszegény városok mellé telepíteni és hadsereg-szervezési példákat hoztam, amelyekkel mint harcot járt híradós tartalékos tisztjelölt mind elméleti, mind gyakorlati szempontból hadműveleti egységi szinten (tehát tömegméretű szinten!) tisztaban voltam. Most Halászi Sándor kérdezte meg: „És millió, meg millió hullát hova lehet eltemetni?” Erre én nem tudtam válaszolni, mert krematorizált halálgyárakról még az angol rádió sem beszélt.

A beszélgetés a kolozsvári opera mögötti parkban zajlott le, mert a mai diákotthon akkor vöröskeresztes kórház volt. Én abban lábadoztam. Két nap múlva — megbeszélésünk értelmében — a mai Brassó utcában találkoztam Halászi Sándorral. Este fél kilenckor a mai Bolintineanu utca sarkán ott volt Zoltán (Schnegg)

Ferenc elvtárs is. Szerinte Jordáky Lajosnak az a véleménye, az angol rádió információi túlzottak, ő sem tartja valószínűnek, hogy a zsidókat kivitték volna külföldre. Állítólag voltak olyanok, akik kolozsvári ismerőseiknek írtak, igaz, hogy tábori postaszámon.

Halászi Sándor súgta meg, hogy Bruder Ferenc biztonságban van. Előtte való nap Nagy Géza református kollégiumi tanár arról értesített, hogy egykori kedves magyartanáromat, Brüll Emánuel sikerült a gettóból kihozni. Ugyancsak akkoriban hallottam, hogy doktor Weinstein Gyula zsidókórházi főorvos felesége a pszichiátrián mint ápolónő kapott menedéket. Neumann Jenőről azt beszélték, hogy eltűnt, de állítólag mint „református pap“ bujkál, még hozzá Kolozsvárt. Itt él ma is közöttünk egy rokonszenves fiatalember, akit édesanyja hordók közé rejtve, egy pincében szült meg, s egy egész bérház dugdosta a fasiszta poroszlok elől. Nagyváradon Beöthy László városi főorvos a helyi zsidó vezetőséggel egyetértésben tifusszal fertőzött meg néhány önként jelentkezőt, mert azokat a gettókat, amelyekben ragályos betegség ütötte fel a fejét, nem deportálták. Ezt a tényt Turnowsky Sándor egyetemi előadásában példaként használta fel. De talán dr. Bíró Lajos egyetemi tanár és még mások is el tudnák mondani, hogy a kolozsvári ügyesség (talán máshol is) miként indított inszinuált büntető eljárást és tartóztatott le jó néhány kolozsvári zsidó polgárt, hogy megmentse őket a gettózástól, mert a börtönökből és más előzetes letartóztatási helyekről, sőt még a gyűjtőfogházakból sem szállították el a foglyokat, vagy az őrizetbe vettek.

Ami megtörtént, azt nem lehet „ha“ kezdetű mondatokkal visszamenőlegesen megváltoztatni, pedig a történelem minél tragikusabb lapjára fordítunk, annál inkább kedvünk támad derűsebb ábrándokra. Mégis, talán nem minden ok nélkül elmondhatjuk, hogyha a világ tudta volna, micsoda halálgyárak felé visznek milliókat, ha a kivagonírozottak még Auschwitz kapujában, sőt a fürdőknek álcázott elgázosító termek előtt is nem reménykednek, sok minden másképp alakul. Nem gondolok én felkelésre. Arra viszont joggal gondolhatunk, hogy a jövő tudatában a százezres zsidó tömegek intenzívebben keresték volna a menekülést, bujkálást, a rendeletek alóli kicsúszást, vagyis a fegyvertelenséget, a hatalom nélküliek menekvési útját. A baloldali és másfajta ellenzéki csoportok szervezett akciókat is kezdeményezhettek volna. Hiszen ebben az időben 1944. március 19-ig még a Szociáldemokrata Párt is legálisan működött, s a feloszlott pártok vezetőire és kereteire csak a Szálasi-féle fasiszta diktatúra méri össze az első csapást. Létezett egy humanitárius, keresztény közvélemény is, ha nem is kovásza, de mindenesetre aktív tömege lett volna a felháborodásnak. A tudás, az ismeret a közömbösöket is (ezek voltak a legtöbben) megmozgatta volna, és az apparátus kis kiszolgálói, haszonlesői közül is sokakat meggondolkoztatott volna.

Talán arról sem szabad megfeledkezni, hogy bár Kolozsvárt és máshol egymásik bujdosóról sokan tudtak, legalábbis itt a városban egyetlen esetben sem tudok, hogy a bujkálót valaki is elárulta volna! Ez is igazság, s bárcsak enyhítő csepp a keserűség tengerében, mégis nagy biztatás és reménysugár az ember embersége mellett. Nekem — minek tagadnám? — jóleső érzés, hiszen születésem és szívem szerint én is kolozsvári polgár volnék, s életem célja, hogy városom legjobb hagyományai szerint munkálkodjam a holnapért. Talán azért is éreztem túlságosan egyoldalúnak Balogh Edgár idézett mondatát.

Mégis mindezt nem azért írtam le, mintha akár a szegényt, akár felelősséget kibebítni szándékolnám. De akkor este, hogy elvtársaimtól, akikkel a deportálásról beszélgettünk, elváltam, engem olyan nyugtalanság fogott el, amely azóta sem engedett el a hatalmából. Egy lengyel tanárnő Gyelatyinban, a Prut mellett titokban megmutatta a helyet, ahol száznál több zsidót és lengyelt tarkónlöttek és elföldeltek (a légerekről ő sem tudott). Én akkor este — felejthetetlenül emlékezem! — a hatalom nagy titkolózása mögött valami fojtogató, észbontó szörnyűséget sejtettem meg. Azóta valahányszor emberekről hallok, akiket a Föld bármely ré-

szén elhurcolnak és eltüntetnek a közvélemény szeme elől, mindig ugyanaz a szorongás ragad torkon, mint akkor éjjel, és bármely hatalommal szemben az én rokonszenvem — sőt, ha módom nyílik rá, segítőkészségem is — mindenkor és mindenhol az elhurcoltaké. A szörnnyű gyalázat után, amely városomat, Kolozsvárt érte, kötelességemnek tartom velejéig megtanulni a történelmi leckét, megtanítani rá minden fiatalembert, aki nem élte át a szörnnyűség napjait, kötelességemnek tartom halálomig tevékenyen szegyenkezni!

Kolozsvár, 1969. június.

Dáné Tibor
író

Több jó zenei anyagot a tanuló ifjúságnak!

Üdvözljük a *Korunk* áprilisi Ifjúság — nevelés rovatában megjelent *Dalkultúra* — *zeneoktatás* című anyagát. Nagyon időszzerű és sürgősen megoldandó témát vetett fel, s mi is úgy érezzük, valóban mindent meg kell tennünk zenei anyanyelvünk, a népdalkultúra megőrzése és fejlesztése végett, különben eldobunk magunktól egy olyan hatásos nevelői eszközt, amit helyettesíteni vagy pótolni talán nem is lehet. Meggyőződésünk: mulasztás volna nem hallgatni Nagy Istvánra, Szegő Júliára, Eisikovits Miksára és Guttman Mihályra. Tantestületünk egyetlen tagja sem képzett zenész, de mindnyájunkat foglalkoztat a népdal művelése, meggyökeresztése és terjesztése. Nélküle nemzedékünk, s főként az utánunk következő generáció, művészileg szegényebb lenne.

Iskolánkban minden alkalmat megragadunk a népdalok, népdalfeldolgozások és népdalon alapuló kórusművek megtanítására, de az éneknek, sajnos, kétségbeejtően kevés óraszámot biztosítanak. Elhanyagolt terület nálunk a zenei nevelés. A hangjegyolvasással, a kottából való énekléssel is hadilábon állunk. Kodály olvasógyakorlatait és kis hangtávolságú gyermekdalokat kellene kinyomatni, hogy a gyermek kezébe adhassuk: lássa, olvassa azt, amit énekel. Aztán nagyobb hangtávolságú népdalokkal, kánonokkal, két- és többszólamú Kodály-, Bartók-, Vásárhelyi-, Vikár- és más művekkel kellene folytatni. A zenei anyanyelv elmélyítésével párhuzamosan román népdalokat és népdalfeldolgozásokat, valamint más népek dalait is biztosítanunk kell a gyermekek és az ifjúság számára.

Jó szolgálatot tesz az 1968-ban megjelent *Bújj, bújj, zöld ág* című, óvodások számára összeállított énekeskönyv, de várjuk a folytatásait is! Sok haszonnal forgatjuk Szegő Júlia és Sebestyén Dobó Klára *Kötöttem bokrétát* (150 népdal) című, 1958-ban kiadott könyvét, de inkább csak a nagyobb osztályokban. Nagyon értékes mű a Faragó József, Jagamas János és Szegő Júlia gondozásában megjelent *Moldvai csángó népdalok és népballadák* (1954), de ez is inkább a nagyobbaknak szól, ha — mint említettem — a rendkívül szűk időkeret miatt egyáltalán foglalkozhatunk vele behatóbban. Teljességgel hiányzik viszont egy jó népdalgyűjtemény a középső osztályok számára. Végül is közvetlenül a gyermekek, a kis és nagyobb tanulók részére is minél több és minél változatosabb zenei anyagot kellene kiadnunk.

Sajnos, a nyakunkra ült a giccs, a — nagyrészt — selejtes nyelvi és zenei konglomerátumot tartalmazó könnyű- és tánczene, ami iránt éppen az ifjúság érdeklődik leginkább. Itt kellene a művészileg kifogástalan dal, zene, amikor a fiatal-ság a legfogékonyabb.

Tantestületünk őszintén kívánja, hogy törekvésük eredményes legyen, és intézményesen törődhessünk dolgozó népünk zenei műveltségének fejlesztésével.

Simonyifalva, Arad megye, 1969. május 6.

Héjja Emma
igazgató

Hazai magyar könyvújdonságok

- ABRAHAM JÁNOS:** Részegnek minden nóta szép. Bevezeti **BALINT TIBOR** (novellák, Forrás)
- ÁPRILY LAJOS** legszebb versei. Bevezeti **KEMÉNY JÁNOS**
- BERDE MÁRIA:** Romuald és Andriana (regény)
- BODOR ÁDAM:** A tanú. Bevezeti **K. JAKAB ANTAL** (novellák, Forrás)
- CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY** válogatott művei. Szerkesztette **JANCSÓ ELEMÉR**
- DAN, PAVEL:**Virrasztó. Fordította és bevezeti **VARRÓ JÁNOS** (novellák)
- FODOR SÁNDOR:** Kihallgatásaim (versek)
- GÁRDONYI GÉZA:** Egri csillagok I—II. Bevezeti **ANTAL ÁRPÁD** (Tanulók Könyvtára)
- HORVÁTH ISTVÁN:** Nyomok porban, hóban (novellák)
- IZSÁK JÓZSEF:** Tamási Aron (kismonográfia)
- KISS JÁNOS:** Vegyestörtek (két elbeszélés)
- KISS JENŐ — FARAGÓ JÓZSEF:** Novákékról szól az ének (folklor)
- KOCSIS ISTVÁN:** Örömteremtés (novellák, drámák)
- KOROLENKO:** A multani vérvád. Fordította **MIKÓ IMRE**
- LIGETI ERNŐ:** A Kékbarlang — Az idegen csillag. Bevezeti **SÖNI PÁL** (két regény, Romániai Magyar Írók)
- MAJTÉNYI ERIK** legszebb versei. Bevezeti **PÁSKÁNDI GÉZA**
- MÉHES GYÖRGY:** Noé bárkája (öt színmű)
- MÉLIUSZ JÓZSEF:** Az új hagyományért (irodalmi tanulmányok)
- MIKSZATH KALMAN:** Szent Péter esernyője. Bevezeti **ARADI JÓZSEF** (Tanulók Könyvtára)
- MOLTER KÁROLY:** Métánia RT — Tibold Márton (két regény, Romániai Magyar Írók)
- NAGY KÁLMAN** fordításában: Kalevala földjén
- OLOSZ KATALIN — ALMÁSI ISTVÁN:** Magyargyerőmónostori népköltészet
- ŐSZ JÁNOS:** Az élet vize. Bevezeti **FARAGÓ JÓZSEF** (mesék)
- PALOCSAY ZSIGMOND:** Kutyatej (versek)
- SZABÓ ZOLTÁN:** Osztálykönyv (novellák)
- SZÁNTÓ GYÖRGY:** Az ötszínű ember. Bevezeti **SÖNI PÁL** (regény)
- SZÉKELY JÁNOS:** Maradék (versek)
- SZILAGYI DOMOKOS:** Búcsú a trópusoktól (versek)
- TABÁK LÁSZLÓ:** Vészcsengő. Bevezeti **PANEK ZOLTÁN** (humoros írások, Forrás)
- TOMPA MIHÁLY:** Versek és regék
- TÓTH ISTVÁN** fordításában: Jó reggelt, Párizs (mai francia versek)
- TÓTH MÁRIA:** Elvarázsolt erdőben (novellák)